

Нат. 2
А 52

13

1963

The background of the cover features a stylized illustration in shades of green and yellow. It depicts a rugged mountain range. In the foreground, a goat with curved horns is shown in profile, facing right. Below the goat, a person is visible, appearing to be climbing or standing on a rocky outcrop. The overall style is graphic and somewhat abstract, typical of mid-20th-century book cover art.

**АЛТАЙДЫН
ТҮҮЛАРЫНДА**

ССАПТД2
А 52

13

АЛТАЙДЫН ТУУЛАРЫНДА

Горно-Алтайская Областная
Библиотека

ТУУЛУ АЛТАЙДЫН
БИЧИКТЕР ЧЫГАРАР ИЗДАТЕЛЬСТВОЗЫ
г. Горно-Алтайск • 1963

В ГОРАХ АЛТАЯ

Альманах № 13, на алтайском языке

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

*Л. В. Кокышев (гл. редактор).
А. М. Демченко, С. С. Суразаков,
Э. М. Палкин, Т. С. Тюхтенов*

Художественный редактор И. И. Митрофанов
Технический редактор М. И. Тяхтиев
Корректоры Н. П. Кучияк и С. Х. Тюхтенева

Сдано в набор 8/X 1963 г. Подписано в печать 19/XII 1963 г.
Формат 84 × 108 ¹/₃₂. Физ. п. л. 3,625. Усл. п. л. 5,945.
(Уч.-изд. л. 5,52.)

АН 11012. Заказ № 3192. Тираж 1000 экз. Цена 28 коп.

Горно-Алтайское книжное издательство,
г. Горно-Алтайск, проспект Коммунистический, 44
Типография № 15, Горно-Алтайск, пр. Коммунистический, 25.

Л. КОКЫШЕВ

ЛИТЕРАТУРА—ПАРТИЯНЫН ЧЫНДЫК БОЛУШЧЫЗЫ

КПСС-тин Төс Комитедининг бу жылда июнь айда өткөн Пленумы идеологический сурактарга учурлалган. Ол Пленум орооныстыг историясында жаан учурлу болуп, советский албатылардын идейный ла духовный жанынан оног ары өзүп барарына жаан болужын жетирер.

Советский кижиги кандый болор, келетен ой, коммунизм советский кижиденг кандый сурактарды некеп турганы бу өрөнг айдылган Пленумда ончо жанынанг жарт ла чокум айдылган.

Бу ок Пленумда литература ла искусство керегинде сурактар аңылу темдектелген деп айдар керек. Онызы тегиндү эмес. Коммунистический партия ла Советский башкару Совет жаннын баштапкы ла жылдарынан ала ол өйлөрдө жангы ла төзөлип турган советский литературага ла искусствого сүрекей жаан аяру салып, олоордунг оног ары өзөрине жаантайын болужын жетирген.

В. И. Ленин советский литература жүзүн-базын буржуазный течениелерден ару болзын, ол советский албатылардын жангы төзөлгөн жүрүминде жакшынак болушчызы ла нөкөри болзын деп акту күүниненг амадаган. Ол ок өйдө В. И. Ленин литературанын учурын сүрекей бийиктедил, «литературный керек — ол партийный керек» деп жаантайын айдып туратан. Улу орус писатель А. М. Горькийдинг «Эне» деп романы ак-жарыкка чыгарда лр, Владимир Ильич бу произведенийини сүрекей бийик баалап, мынайда айткан: «1905 жылда

болгон революцияда көп ишмекчилер революциянын төс шүүлтезин жетире ондобой турушкандар. Эмди олор бу бичикти кычырып алза, революциянын көп суракта-рын учуна жетире ондогылап алар».

В. И. Ленинниг бу айткан сөстөринег көргөндө, Коммунистический партиянын башчызы литературага ла искусствого кандый жаан некелтелер тургусканы көрүнет. Андый ок шүүлтелерди «Партийная организация и партийная литература» деп статьясында жартаган.

Көпнациональный советский литературанын өткөн жолун көргөнисте, бу литература В. И. Ленинниг жолу ла барган деп айтсабыс, жастыра болбос. Көпнациональный советский литературанын өткөн жолу чындык ла мактулу болгонына бүгүн оморкоп жадыс. Телекейлик культуранын историясында мындый чындык ла мактулу жол өткөн литература өскө кандый да ороондордо жок болгон.

Советский литература ла искусство бүгүнкү күнде идеологический фронттын сүрекей каруулу бөлүгүнүн бирүзінде туруп жат. Ол жаңы кижин учун, жер-телекейдин үстүндө ак-чек улустын жарык санаазы учун, амыр-энчү учун, коммунизмнин агару кереги учун тартыжып жат.

— Коммунизмнин өштүлери социалистический ороондордо идеологический диверсия эдерге амадагылап жат. Нөкөрлөр, ол керегинде качан да ундыбагар, жаан-тайын сергелен болыгар, идеологический согушка белен болыгар! — деп, Никита Сергеевич Хрущев ончү советский писательдерге кычыру эткен.

Бу кычыруны кажы ла советский писатель сүрекей жарадып уккан. СССР-дин ле РСФСР-дин писательдери бу жылдын март ла апрель айларда болгон пленумдарында Коммунистический партиянын ла башкаруунун жакылталарын ончозы жаңыс күүн-санаалу жараткан.

КПСС-тин Төс Комитединин июнь айда болгон Пленумында нөкөр Л. Ф. Ильичевтин докладын бастыра советский албаты сүрекей жарадып уккан. Оны советский улус жаңыс күүн-санаалу жаратканын олордын миллион тоолу письмолору ла жуундарда айткан куучындары керелейт.

Туулу Алтайдыг творческий интеллигенциязы КПСС-тин Тӱс Комитедининг Пленумын анайда ок ончо советский улустарла тең уткыш, бойлорына бийик молжулар алынган. Туулу Алтайдыг писательдери ле поэттери эткен иштерин жаңыдан көрүп, эмди келетен өйлөрдө жаңы произведениелер бичиирге амадагылап туру.

Советский алтай литератураның өзүми анчадала XX съездтинг кийининде јаранган деп айтса, бир де јастыра болбос. П. В. Кучияктын кийининде алтай литературада талантту улус болбогон деп айдарга болбос. Је кайкамчылу неме: 1950 јылда областьта јүк ле бир писатель болгон. Ол ок јылда Горно-Алтайскта СССР-динг наукалар Академиязы «Алтай тил ле литератураның» конференциязын өткүрерде, бастыра куучын жаңыс ла алтай тил керегинде болгон. Нениң учун дезе бу научный конференция өдөр тушта, П. В. Кучияктын произведениелеринег башка, бир де жаңы произведениелер јок болгон. Ол конференцияда Чот Енчиновтын ла Вл. Качканаковтын бир-эки үлгерлерин ылгагылап, онон мындый-мындый нөкөрлөр база бичигилеп јат деп, бир кезек улустың адын адагылап салгандар.

Ол тушта алтай литератураның айалгазы анчадала куч болгоны эмди јарт. Бир кезек произведениелер бичилген де болзо, је олор көп једикпестү болгон. Ончо произведениелердинг текши једикпестери ол тушта сок ло жаңыс болгон: идейный јанынаң чын да болзо, је художественный јанынаң ол произведениелер сүрекеј јабыс кеминде бичилген.

1956 јылдаң ала алтай литературада иш катап ла көндүккен. Бу ок јылда Коммунистический партияның XX съезди өткөн. XX съездтинг ле алтай литератураның өзүмининг ортозында колбу тегиндү эмес.

Бу ок јылдаң ала алтай албатының ат-нерелу чөрчөктөри үч томло алдынаң кепке базылып чыккан. Бу ок јылдаң ала Чалчык Чунижековтын «Очерктер ле куучындар», «Балдардын чөрчөктөри», «Мениң сөзим», «Бичигениниң талдамазы» деп произведениелери ээчий-деечий кепке базылып чыккан. Ол ок Чалчык Чунижеков одус јылдардаң ала 1956 јылга јетире јүк ле үч бичипин кепке базып чыгарган. Анайда ок Александра

Саруеванын произведениелери 1956 жылдаг ала кепке көп базылган. 1956 жылга жетире поэтессанын жүк ле бир жуунтызы кепке базылып чыккан. XX съездтин кийининде дезе бу ок поэтессанын мындый жуунтылары кепке базылып, ак-жарыкка чыккан: «Менин Алтайым» (1957 ж.), «Сырга» (1958 ж.), «Алмас» (1959—60 ж.), «Тебе, мой край» (1962 ж.).

Бу мынан да көргөндө, Коммунистический партиянын баштаган жолу В. И. Лениннин жакылтазыла барып жат. Онын учун бу ла жуукта бистинг Коммунистический партиянын Төс Комитедининг Китайдын Коммунистический партиязынын башкараачы ишчилеринин бичиген ачык письмозын алтай писательдер ле алтай интеллигенция акту күүнинен жараткандар.

XX съездтин кийининде алтай литературада Аржан Адаров, Эркемен Палкин, Иван Кочеев, Сазон Суразаков эрчимдү иштей бергендер. Олордын бичиген иштери область ичинде жаткан улуска текши жарлу. Эркемен Палкиннин ле Аржан Адаровтын произведениелери Барнаулда, Новосибирскте, Москвада кепке базылып чыккандар.

Калганчы өйлөрдө алтай литературада эг учурлу произведениелер ол Э. Палкиннин «Кулун киштейт» деген повези, А. Адаровтын «Бурылганы» деп куучындары ла С. Суразаковтын «Алтай литература» деп критический очерктери деп темдектелет. Бу өрө айдылган произведениелерде алтай писательдер кечегин күүннин жүрүми ажыра бүгүнгин күүннин задачаларын жартап берерге амадагылайт. Бу сүрекей учурлу керек болуп жат. Ненин учун дезе бистинг областьтын писательдери эмдиги өйдүн жүрүмине, бистинг современниктерге ас аяру салгылап жат.

Андый произведениелер бар да болзо, же ас деп айдар керек. Калганчы жылдарда алтай литературага көп иит улус келгенин анылу темдектеер керек. Бу ииттердин жүрүми башка-башка, үрөнгөн үредүзи база башка. Же олордын ончолорун бириктирген немс — олордын таланты болуп жат. Борис Укачин литературага черүдег келген, Александр Ередеев — колхозтон, Василий Самыков ле Николай Шатинов алтай литературага институттан келгендер. Бу иит авторлор кажызы ла

бирдег бичиктерин кепке базып чыгарганын темдекте-
ерге биске сүрекей сүүнчилү.

Бу јинт авторлордын произведениелери областной
газеттердин ле «Алтайдын тууларында» деп альманах-
тын страницаларында јаантайын кепке базылып чыгат.

«Алтайдын тууларында» деп альманах Туулу Ал-
тайдын писательдеринин печатный органы болуп јат.
Ол бир жылдын ичинде эки катап чыгар учурлу. Бу аль-
манахтын страницаларында алтай писательдердин ја-
ңы произведениелери, журналисттердин бичиген очерк-
тери, производсто иштеген озочыл улустын куучы-
дары салынар. Онын учун алтай кычыраачылар бу аль-
манахтын јаны номерлерин энделтпей, оны магазин-
дерден алып, кычырып турар аргалу.

Калганчызында, мен алтай критика керегинде бир
канча сөс айдарга турум. Алтай литературада бир кан-
ча жылдардын туркунына иштеп келген критиктер ал-
тай литературанын өзүминен чик јок сондоп турганын
темдектеер керек. Кажы ла литературанын история-
зында литературный критика литературный произведе-
ниелерди терен шинжүлөп, онон артпай, литература-
нын онон ары өзүп баратан јолын чокум темдектеп,
оны баштап алала, ичкери апаратан. Бастыра албаты-
лардын литературазынын јолдоры андый болгон.

Бу јанынан көргөндө, алтай литературанын крити-
ческий ижи сүрекей сондоп, бир де өспөй турганын
темдектеер керек. Андый критиктер С. С. Каташ, В. И. Чи-
чинов критический статьяларды бичип, көндүгө иштебей
турулар.

Бистин область ичинде алтай тилдин, литература-
нын ла историянын научный шинжү өткүрер институты
көп жылдардын туркунына иштеп јат. Бу инсти-
туттын литературный секторынын ижин сүрекей јабыс
кеминде деп темдектеер керек. Ненин учун дезе бу сек-
тордо эмдиги алтай литература керегинде научный иш
сүрекей ас бичилген. Литературный сектордын ишчиле-
ри эки-үч жылдын бажында јүк ле бир брошюрадаг
чыгаргылайт. Мында алтай литературанын историязы,
онын бүгүнгү күнде айалгазы ла онын келер өйдөгү
задачалары керегинде ас айдылган.

Литературный сектордын бу чыгарган брошюра-

ларын кажы ла школдын үредүчизи чыгарар аргалу. Мында модор оостордөң башка, бир де научный сөс жок. Ненин учун бу өрө айдылган секторды научный сектор деп адап турганына кижиге кайкаар. Бу литературный сектордын ишчилери нөк. Т.Тюхтенов ле Г.Голубев каа-жаада критический статьяларын областной газеттердин страницаларында салгылайт. Ле бу статьяларды кычырган улус «сүрекейге жабыс кеминде» деп темдектегилейт.

Онын учун бу научный шинжү өткүрер институттын башкараачылары литературный сектордын ижин көзөмөлдөп, онын алдына бүгүнкү күннүн задачаларын тургузар учурлу. КПСС-тин Төс Комитетинин июньский Пленумы бастыра творческий интеллигенциянын алдында турган задачаларды база катап жартап ла оны канайда бүдүрөтенин чокумдап берген. Онын учун бис жүрүмнөн, бүгүнкү күннөн артпаска турган болзобуз, бу партийный документтердин жөбин жадын-жүрүмдө кыйалтамыз жоктон бүдүрөп учурлу.

БИС СОВЕТТИҢ УЛУЗЫ

Бис, Советтин жаңы улузы,
Бирлик күүндү журтап,
иштейдис.
Орооныстын болзо
ойгор ийдези—
Ончобыс бүгүн
коммунизм тудадис.
Баштап ла
түндүк тенгисти
Бактырган улус —
бис эдис.
Баштапкы атом керепти
Божоткон улус —
бис эдис.
Ак булутка көмүлип,
эжинип,
Ай канатту
шонкорыс учат.
Ак айаска
агдана согуп.
Аар-алмыс
изин артырат.
Кийик кептү
мөңүн куштын
Ийде-күчи
бистин жолыста.
Канадын кымынып,
конотон јери
Капран төрөл
Совет јеристе.

Бис, Советтин
 јаны улузы,
 Бирлик биледе јуртап,
 иштейдис.
 Бис, орооннын
 ойгор ийдези,
 Биригин бүгүн
 коммунизм тудадис.
 Телекейге баштап
 спутник-јылдысты
 Божоткон өйис —
 бу өйис.
 Телекейди кайкадып,
 космосты
 Айлаткан улус —
 бис эдис.
 Учуп бараткан
 јолыстыг алдында
 Уур буудактар
 эм де бар.
 Улу керектер
 кычырып турарда,
 Јеңбей,
 турушпай
 не отурар?!
 Тарыга тептирген
 ок чылап,
 Јаза табарып,
 ичкери барарыс.
 Тандак кызыл
 канады јайылган
 Коммунизм эжигин
 кайра ачарыс.
 Бис, Советтин
 јаны улузы,
 Бирлик күүндү
 јуртап, иштейдис.
 Орооныстын бүгүнгү
 ойгор ийдези —
 Ончобыс биригип,
 коммунизм тозөйдис!

АЛТАЙДЫҢ ЈААН НАҢЫЗЫ

Афанасий Лазаревич Коптелов бистиг јеристи, албатысты јакшы билер. Онын ончо јүрүми Алтайдын чанкыр кырларыла, јажыл бззктөриле колбулу. Алтайыс ла албатыс керегинде ол көп јакшы сөс айткан, калык-јоныстын јүрүминин јаранганына сүйүнип, оны узактан бери көрүп келген. Ол — Алтайдын јаан наґызы.

Афанасий Лазаревич Коптелов 1963 јылда 6-чы ноябрьда 60 јашту болды. Онын чыккан кјни улу Октябрьдын байрамыла кожол болуп калган. Бис оны бастыра албатылардын јүрүмин көдүрген улу революциянын байрамыла уткыган ајас, 60 јашту болгон дйинд. карындаштык колынан бек тудуп, акту сөзисти айдып турус:

— Бистиг јүрүмис ырысту! Келер дйлөрдин тандагы јүректериске чагылат. Бис улу төрөлис учун кожол иштеп, кожол јүрерис. Јүрүмеер слердин сүйнчилү бојзын, ижигер дезе јенүлү өтсин. Јаан јаш јажасир!

Бис слерге акту колыгардын јылузы учун, айткан сөзигердин јаркыны учун аякши-бийан јетирип турус!

ЖААН ПИСАТЕЛЬ

«Мен бу кайкамчыкту жерди сүүп жадым. Булуттарга түртүлгөн ле ак жарга бүркөлгөн туулардын мөңкү башгарын сүүйдим. Боромтык ышка курчаткан агаштарлу гөңдөрдү сүүп жадым. Тымык көлдөрдү, түргөн суучактардын үзүлбөс куучындарын, койу, байбак мөштөрдүн сагысту жыдын, тегери жаар чөйилгөн чичке чибилерди, жүзүн-жүүр өңдү чечектерди сүүйдим.

Анда менин нажыларым—жылкычылар ла койчылар, анчылар ла сад өскүрөөчилер, научный ишчилер ле үлгерчилер, менин жүрегиме жуук улус жадып жат».

Бу мындый сөстөрдү жарлу советский писатель Афанасий Лазаревич Коптелов Туулу Алтайды кару көрүп турганын көргүзүп бичиген. Бу жерлерле одус жылдан ажыра колбулу болуп, ол оонон жаңы ийде алынып, жылбүлү көп произведениелер бичиген. А. Л. Коптеловтын творческий жолу — албатынын жүрүмиле, сүүгөн жериле колбулу.

Же А. Л. Коптелов — жаңыс ла тема аайынча бичип турган писатель эмес. Оны Кузнецкий бассейнинин шахтерлорынын ижи ле жүрүмү, Турксибтин строительдеринин мактулу керектери, сад өскүрөөчи мичуринецтердин Сибирдин кату айалгалу ар-бүткенин эрчимдү ижиле кубултып турганы, пран ары жанындагы улустын жадын жүрүмү (писатель бу калганчы жылдарда Европанын көп ороондорунда — Болгарияда, Чехословакияда, Англияда, Францияда болгон), оонон до өскө көп керектер жылбиркедип туру. Же андый да болзо, Туулу Алтайдын темазы писательдин творчествозында төс жерде туруп жат. Ол бу теманы статьялар, очерктер, куучындар, повестьтер ле

романдар ажыра көргүзип ле жартап туру. Литературный ижи жаңы ла башталып турар ӱйдӱ элбек кычыраачыларга ады-жолы таныш эмес јиит сибиряк улу пролетарский писатель А. М. Горькийге јолуккан. Бастыра телекейге ады-жолы јарлу писатель жаңы баштап бичип гурган јиит нӱкӱрин јылу уткыган. Ол А. Л. Коптеловтын Сибирь керегинде куучынын јаан ајарулу угуп, «Бистиг једимдерис» («Наши достижения») деп журналга бойынныг произведениелерин берип турзын деп оног сурады. Бу журналда писательдин Туулу Алтай керегинде очерктеринин бирӱзи јарлалган, онын кийининде бу очеркти Горькийдин јӱби аайынча «Молодая гвардия» издательствонныг јуунтыларынын бирӱзинде јарладылар. Шак ла бу мынайда Алексей Максимович Горький А. Л. Коптеловтын творчествозында тӱкс теманы көргүзип бергендий болды.

1934 јылда Москвада советский писательдердин баштапкы съезди ӱткӱн. Анда Сибирьден келген кӱп писательдер турушкан. Съезд ижин божоткон соңында А. М. Горький сибиряктарды бойына кычырган. Бу тушта А. Л. Коптелов база турушкан. Улу ӱредӱчинин айткан сӱстӱри јиит писательдердин јӱрегинде јажына артып калган:

«Слердин јеригерде башка-башка тилдӱ улус јадып јат. Слер, сибиряктар, кичӱ албатылардын писательдерине болужар учурлу!» ӱскӱ албатыларла карындаштык кӱӱн-санааны, пролетарский интернационализмнин кӱӱн-санаазын терең көргӱскен «Эне» деп романнын авторынын бу берген кереес јакылтазы Сибирьдин писателинин јӱрӱминде ле ижинде јаркынду чолмон боло берди.

Сибирьдин телкем јерлеринде јаткан алтай ла ӱскӱ дӱ кӱп албатылардын писательдерине А. Л. Коптелов кӱпнациональный советский литературанын јаан билезине кирерине болушкан.

Писательдин бистиг ороондо ло гран ары јанында элбек јарлу произведениелерине «Улу кӱчӱш» деп роман (1934—1935 ј. ј.), «Сад» (1954 ј.), повестьтер «Снежный пик» (1946 ј.), «Навстречу жизни» (1946 ј.), «Путь через века» деп очерк (1947 ј.) ле ӱскӱ дӱ произведениелер келижип јат. Писатель анайда ок «Светлая кровь», «Нагора» романдарды, «Морок», «Черное золото», «Первый рейс» деп повестьтерди, кӱп куучындарды ла очерктерди

бичиген. Эмди А. Л. Коптелов В. И. Ленинниң Сибирьдеги ссылкада болгон өйин көргүзип турган «Великий зачин» деп жаңы романды бичип божойло, оны 1963 жылда «Сибирские огни» деп журналда кепке базып чыгарган.

«Улу көчүш» деп романды бичиирдең озо писатель алтай албатынынъ жадын-жүрүмиле, кылык-жаңгыла элбек танышкан. Ол Туулу Алтайла көп жоруктап жүрген. Бистинг Төрөлистинг эн жараш жерлерининг бирүзине — Туулу Алтайга — учурлаган научный ла художественный литературала танышкан. Ол өйдө Коптеловтонг озо Туулу Алтай керегинде көп писательдер бичиген. Андыйлардын тоозында жарлу писатель-народник Н. И. Наумов, В. Я. Шишков, В. М. Бахметьев ле оноң до өскөлтүри. Онынг учун Коптелов орус литературада Туулу Алтай керегинде бичип тургандардын ижин оноң ары өткүрөөчи писатель боло берди.

Писатель эн ле баштап Туулу Алтайдынъ темазына учурлап, «Морок» деп повесть (1927 ж.) бичиген. Анда орустар ла алтайлар ортодо колбулардын төзөлип турганы көргүзилген. А. Л. Коптелов произведенииде алтай ла орус жокту улус ортодо көп бирлик колбулар бар болгонын, олардын жылбүлери жаңыс деп, олардо жаңыс өштү — алтай байлар ла жайзандар, орус кулактар деп көргүзип туру. Бу повесть художественный жагынаң бийик кеминде болгон деп айдарга болбос. Бу ок жылда «Золотые горы» деп очерк кепке базылып чыккан.

Туулу Алтай А. Л. Коптеловты жаңыс ла жараш бүдүмиле жылбиркеткен эмес, же ол анда көп жылбүлү улусла танышкан. Художественный литература ар-бүткеннинг кайкамчыгын көргүзөөчи керек эмес, кижининг жадын-жүрүмин көргүзер керек болгонын писатель жакшы ондоп турган. Онынг учун писатель бойынынг очерктеринде ле куучындарында төс аяруны улуска салып жат. Бу жагынаң онынг мындый очерктери ле куучындары: «Горными тропами», «Улу байрам», «Первая весна», «Тоотой», «Трубка зайсана», «Камень счастья», «Чебек Онуков» жакшы бичилген деп төмөктөө керек. 1928 жылдаң ала 1934 жылга жетире бичилген бу очерктердинг ле куучын-

дардын көп кеберлери «Улу көчүш» деп романның геройлорынын прототиптери, жартап айткажын, олордыг кеберлери өрө айдылган куучындардан алынган. «Горные тропы» деп очеркте Иван Егоровичтинг кебери ле «Первая весна» деп куучында Миликей Кискиннинг кебери Михаил Охлупневтинг кеберин төзөөрине, «Горные тропы» очеркте алтай бай Аргымайдын кебери Сопок Тыдыковтыг кеберин, «Тоотой» деп куучында малчы Тоотойдын кебери Jarманка Токушевтинг кеберин төзөөр арга берген.

Бастыра бу очерктер ле куучындар алтай албатынын жадын-жүрүмнин башка-башка бөлүгүн көргүзүп жат. Писатель материалдарла канайда танышканын бис бу произведениелерден билип, онын учун олорды бийик баалап турубыс. Ол жаан произведениени төзөөрдин алында өткүргөн элбек иш болуп жат. Бу мындай жаан белетеништү иш жогынан писатель «Улу көчүш» деп жылбүлү романдый произведениени бичиир аргазы дажок болор эди.

А. Л. Коптелов бойынын творчествозында партиянын ууламжыда туруп жат. Ол бойынын албатызыла жуук колбулу. «Бистинг орооннынг кажы ла пражданини, ол кем де болзо: ишмекчи ол эмезе колхозчы, ученый ол эмезе писатель, журукчы ол эмезе композитор — бойынын албатызынын уулдары ла кыстары болуп, бойлорын албатынын жүрүмиле, онын эрчимдү ижиле колбоп турулар. Искусстводо партияность ло албатылык болгоны колбулу, олор качан да бирлик болуп жат». Партиянын ла башкарунын башкараачы ишчилери 1963 жылда 7—8 мартта литература ла искусствонунг ишчилериле жолугар тужунда советский улус ла советский писательдер керегинде Н. С. Хрущевтын айткан бу сөстөри «Улу көчүш» деп романныг авторына база келижип жат.

«Улу көчүш» деп роман — жаан учурлу сурактарды көдүрип турган произведение. Авторды Туулу Алтайда журт хозяйствоны коллективизировать эткени де, алтай журттардагы классовый тартыжунунг учуры да, алтай уулулусты тең праволу эдеринин сурактары да, алтай албатынын культурный революциязынын учуры да жылбиркедип туру.

Бу жаан учурлу сурактарды писатель бойынаг ла бойы шүүп тапкан эмес. Жок, ол жүрүмнинг бойынаг атылган. Писатель Туулу Алтайда жоруктап, онын улузыла

куучындажып, жадын жүрүмиле, калык-жоныла, литература-
разыла, алтай албатынын оосло айдар поэзиязыла та-
ныжып тура, Алтайдын тууларында жаңы кубулталар-
дын төс учурын жарт билип алган.

А. Л. Коптелов алтай албатынын чыгартулу улузы-
нын жакшынак кеберлерин бичиген. Жакшы кылык-жанду-
ла ого үзеери өскө утку улустаң геройдын кеберин жар-
тап бичири жеңил керек эмес, писатель бичип турган ал-
батызынын жүрүмин ле культуразын терең билер учурлу.
Бу задачаны А. Л. Коптелов бүдүргөн. Борлой Токушев-
тин, онын карындажы Жарманканын, Жаманай Жулунгу-
рованын, Анытпас Чичановтын ла өскө дө көп геройлор-
дын кеберлерин жычыраачылар узак ойго ундыбас.

Анчадала Борлой Токушевтин кебери сүрекей жаан
учурлу. Ол жүрүмнин сүрекей жаан жолун өдүп, тегин көч-
күн кижиден облисполкомнын председателинин заме-
стителине жетире өскөн.

Кычыраачы оныла эн ле баштап гражданский жуу
божой берген өйдө, мундус сөөктү улус чанкыр салкын-
ду өзөккө көчүп турарда, танышкан. Бастыра базынаа-
чы-кулданаачыларга жүрегинде өч күйген, жадын-жүрүм-
нин уур аялгазын билген кижин бистин алдыста туруп
жат. Кулданаачылар онын Айдар деп карындажын ол
түргөндөр.

Чанкыр салкынду өзөк элбеген жадат. Бу өзөктө
улусты ырысту, амыр жүрүм сакып жат деп баштап та-
рыйын билдирген. Же жокту жойуларды түбек мында да са-
кып турган. Көчүш тушта жоктулардын айылдарын кем-
де жемирив салган. Ого тайылга тайып камдабаганы
учун бу мындай түрөнгини жердин ээзи эткен деп, улус
айдыжа берген. Бу эптү ле жакшы жерден барбазын деп,
Борлой төрөбөндөрин жүк арайдаң токтоткон. Же бортын
жүрөктүлери ошкош ло жүрө берген.

Борлойго жаңы көчкөн жерде көп уурларды өдөргө кел-
лишкен. Не ле немени ондоор ло чындык, ачык-жарык жү-
ректү нажы Филипп Степанович Суртаев жок болгон бол-
зо, Борлойго онон до уур болор эди. Суртаев партия-
нын жакарузы аайынча Туулу Алтайга агитатор болуп
иштеп келген. Ол улусла түргөн таныжып турат. Бор-
лойдын ла онын төрөбөндөрүнүн Суртаевле нажылашка-
нын автор сүрекей жакшы көргүскөн.

Борлой бойынын кылык-жагында бар жедикпестерди

жогалтып, бойынын нөкөрлөрине болужып, жаңы керек учун жаңа баспас ла өштүлөрлө күүн-кайралы жогынап тартыжар жуучыл боло берген. Борлойдө өштүлөр эки катап аткан да болзо, бай Тыдыков оны карындап аларга да сананза, кулактардыгы ла олоордын колтукчыларынын каршулу керектери де бу ийделу кижинин күүн-санаазын сындырып болбоды.

Романнын учында кычыраачы Борлой Токушев жадын-жүрүмннн жаан ченемелин алынган, нени эдерин жарт билер коммунист боло бергенин көрүп жат. Албаты оны облысполкомнын председателиннн заместителине тегиндү туткан эмес. Курстарда алган билгирлер жеткил эмес болгонун Борлой жарт билип туру. Ол билгирлерин бийиктедерге жүрүмннн, улустаң үренип, бичиктер кычырат. Анайда азыгы жокту көчкүн государственный ишти боло берди. Токушев Борлойдун кебери писательдин сүрекей жаан жедими болуп жат. Автор бу герой ажыра алтай албатынын жадын-жүрүмннн, жанжыккан жаңын сүрекей чике көргүскөн.

Писатель Борлойдун кебери ажыра алтай албатынын жаңыс ла күүн-саназы ла культуразы элбеп өскөннн көргүзүп турган эмес. Борлойдун ла Филипп Иванович Суртаевтин кеберлери ажыра алтай ла орус албатылардын ортодо карындаштыктын ла нажылыктын жакшынак идеялары көргүзилген. Бу нажылыктын үрени сүрекей жакшынак өзүм берген: тууларда «Таң адат» деп колхоз төзөлгөн, жаңы улус өскөн. Андый жаңы улуска Байрам Токушев, Сүнүш Курбаев, Чумар Камзаев, Токына Содонов, Аргачы Чаманов ло ононг до өскөлөри келишип жат.

Алтай албатынын жүрүмнннн ол өйдө прогрессивный керекти писатель Борлойдун кебери ажыра көргүзүп турган болзо, же Талаң-Келегнннн кебери ажыра ол жүс-жылдыктар туркунына орус каан жаңынын ла жербойынын байларынын ла жайзандарынын базынчыгында болгон алтай албатыда арткан-калган коомой кылык-жандарын илезине чыгарып туру. Бу мындый кылык-жан ачадала Талаң-Келегнде жарт билдирет.

Нени ле эдер ус, ишти ле жерди сүүр тегин орус крестьянин Миликей Охлупнев темиккен жерин таштап, жүрегинннн кычыртузы аайынча алтай албатыга өмөлик хозяйство төзөбөрине болуш жетирерге, туулардагы кол-

хоэко келип јат. Алтай улус бу амыр билбес орус кижини түрген сүйүп, онын болушыла жарык көзнөктөрлү туралар тударына, кыра сүрерине, аш үрендеерине үренип алдылар. «Орус јерден экелген серенке от болбос, орус кижини кижини эмес» деп азийгы кожондо айдылган сөстөргө бүдетен ле Сопок Тыдыковтын айтканына бүдетен Талан-Келен де Миликей Никандровичтин алтайларга болушып турганын көрүп, кайкап турды. Талан-Келен мынайда айдат: «Орус улус Токушевтердий јакшы улуска болуш јетирип туру деп айдышканы чын турбай». «Орус тарга бүтпе: коомой улус. Орустын отурган јери күйер, анда өлгөн өспөй барар» — деп, Сопоктын јакылтазы төгүн болгонун улус јакшы ондоп алат.

Миликей Никандрович Охлупнев баатыр ийделү де болзо, је јымжак жүректү, јакшы улусла најылажар күйү санаалу кижини болгон. Көп алтайлар бойынын үредүчининен тем алар боло берди. Је Охлупнев бойынын үренчиктеринин байлык ченемелин үренип турганынан улам јакшы үредүчин болгон. А. Л. Коптелов мынайда бичиген: «Ол улусты јаны керекке күйүзсө үредип турды. Је ол бойы да олордон көп јаны керектерге үренип алды. Эмди ол кардан андардын изин, аттардын ла уйлардын јажын олордын тиштеринен таныыр, кандый өлгөндө койлорды кабыарын билер боло берди».

Бу кебер ажыра произведениенин төс идеязы, кырындаштыктын идеязы көргүзилип јат.

Уй улустын кеберин көргүзөринде писатель база да јакшынак једимдү болды деп темдектеер керек. Анчадала Јаманай Јулунгурованын кебери јилбүлү ле јакшы јуралган. Онын өткөн јолы—көп алтай уй улустын јолы.

«Улу көчүш» деп романда Токушевтердин кичү кырындажынын—Јарманканын кебери јаан идейно-художественный учурлу болуп јат.

Өскө албатынын улузынын кеберин јурап турган писательдин алдында онын аңылу башка национальный кылык-јагын (характерин) чын-чике көргүзөр уур ла каруулу задача туруп јат. Кезик учуралдарда национальный күйү-тапты писательдер геройдын тыш бүдүминен ле јурап турулар. Башкириянын албаты поэди Мустай Карим мынайда айдат: «...кезик орус писательдерде узбектердин чекпенин, татарлардын такыйазын, туркмендердин јелбер бөрүгин, дагестандардын бурказын кийген

«јер аяалгазына јарагадый» «колоритный» Ахметтер ле Абдуллалар бичиктен бичикке кӧчӧп турулар».

Геройлордын тыш кебери база керектӧ, је јангыс ла тыш кеберди јураганы јеткил эмес. Мустай Карим онын ары мынайда темдектейт: «Оскӧ нациялу улустаг јарамыкту геройдын кеберин јураары јенил эмес те болзо, је керектӧ ле мактулу болуп јат. Бу задачаны бӧдӧрерине произведениеде кӧргӧзерге турган албатынын кӧӧн-санаазын, онын историязын ла традициязын ӧренер ле билер керек».

Јарманка Токушевтин кӧӧн-табында (характеринде) кандый агылу, јангыс ла ого јарамыкту башказын писатель кӧргӧскен? Јарманка јокту алтай биледе чыдап ӧскӧн. Бу биледе бичик билер бир де кижии јок болгонынан улам онын јӧрӧмди ондооры албатынын оосло айдар творчествозыла колбулу болгон. Бастыра алтай балдарга кайчынын сӧзи школдый болгон. Јарманка бойынын јӧрӧминиң башталгазында бастыра ла немелерди чӧр чӧктӧрлӧ, модорлорло, кеп сӧстӧрлӧ тӧндеп туру.

Алтай албатыда кандый ла учуралга, кандый ла керекке јарагадый чӧрчӧк, укаа сӧс бар.

Јарманканың кебери ажыра автор јангыс ла онын азыйгы јӧрӧминиң эскирген ээжилеринен айрыларга, бойынын јайымы учун тартыжып турган кижини эмес, је ӧредӧни алып, онын албатызынын јанжыккан јӧрӧминде эмдиги ӧйгӧ келишпестери де бар болгонын билген јангы кижини кӧргӧзип туру. Јарманка бойынын тартыжузында јангыскан эмес. Онын тартыжузына јаан болушты бу ӧйдӧ Туулу Алтайда ӧдӧп турган социалистический кубулталар јетирген.

Јарманка — бичикчи јангы кижии; ол бойынын албатызын, тӧрӧл јерин терен сӧӧп туру. Јоон мӧштин тазылдары јерле канайда колбулу эди, Јарманка албатынын јӧрӧмиле база анайда ок колбулу.

А. Л. Коптелов Туулу Алтайдын ар-бӧткенинин јаражын сӧрекей чике кӧргӧзип туру. Онызын бис писательдин Туулу Алтайга учуралган «Снежный пик» («Мӧн-кӧ сойок») деп повезинен база јарт кӧрӧп турус. Бу произведение ажыра писатель уур јорукта јиит уулдын ла кыстын сӧӧжин кӧргӧзип јат.

Ынат деп алтай уулдын кебери сӧрекей чокум-јарт јуралган. Ороон экономический ле культурный јанынан

таранып турган օйдօ бистин օрооннын албатылары гам
ла бек наҗылажып, օкономический ле идейный җанына
бирлик колбулу болуп җат.

«Снежный пик» деп повестыте бек наҗылыкту болгон
улус уур җолдорды җенүлү օдүп турганы көргүзилген.

А. Л. Коптеловтын творчествозында ла җүрүминде
«Җүсҗылдыктар ажыра» деп очерк җаан учурлу болуп җат.
Бу очерк алтай литератураны тօзօчи Павел Василье
вич Кучиякка учурлалган. А. Л. Коптелов бу произведе
ниде бойынын наҗызынын җүрүмин җаныс ла художник
болуп көргүзип турган эмес, җе писательдин творчество
зын җакшы ондогон литературовед болуп бичиген.

Писатель П. В. Кучияктын творчествозы керегинде
мынайда бичиген: «Павел Кучияктын бастыра җүрүми
ышту айылдан җарык турага, ыраак օзօктօн городко,
бичик билбес анчылардан советский писательдердин
тоозына, ай-карангуйдан эмдиги օйдин культуразына
ууланган җилбүлү җорукташтый болгон».

* * *

А. Л. Коптелов Туулу Алтайга, онын улузына җаан
аҗарузын салып туру. Газеттерде ле журналдарда онын
кօп тоолу статьялары, очерктери җарлалып җат. 1947 җыл
да кычыраачылар алтай җердин мичуринези Михаил
Афанасьевич Лисавенкого учурлалган «Садтардын туул
ганы» деп очеркле, 1953 җылда Алтайда җаны кубулталар
керегинде «Амыр-энчүнинг җетирулери» деп очеркле та
ныштылар. А. Л. Коптелов 1955 җылда «Сад» деп рома
нын «Сибирские огни» журналда кепке базып чыгарган.

Бу романда писатель бойынын сүүген темазыла кол
булу болуп җат. Алтай албатынын җүрүминде җаан кубул
талар болгон. Экономика, культура օзүп, Алтайда бойы
нын ученыйлары, писательдери, инженерлери, үредүчи
лери, врачтары, агрономдоры ла керек лезе сад օскүрее
чилери де бар боло берди. Алдында Туулу Алтайдын эл
җоны сад օскүрерден болгой, тегин яблоколор до օскү
рип аларына иженбейтен.

А. Л. Коптелов Туулу Алтайла, онын писательдериле
колбуны үспей туру. Алтай писательдердин җуундарын
да улай ла туружып, ол бойынын нօкօрлօринин проза
ведениелери аайынча шүүлтелерин айдып, җаан болужы
җетирип җат.

Советский литератураларда көп тоолу писательдер карындаштык албатылардыг темазыла жуук колбулу. Жаан советский писательдердинг бир канча произведение-лери мындый: А. Фадеевтиг «Последний из Удэге», Ю. Лебединскийдиг «Баташ ла Батай», А. Кожевников-тыг «Тайсын», К. Паустовскийдиг «Кара-Бугас» ла «Колхида», П. Лукницкийдиг «Ниссо», Т. Семушкиннин «Алитет уходит в горы» деп произведениелери. Олордыг ортодо А. Л. Коптеловтын творчествозы база күндүлү жерде туруп јат.

Писатель советский литератураныг бу күндүлү тема-зына жаан јөмөлтөзин јетирген. Онын произведениеле-ринде алтай албатынын јадын-јүрүми элбеде көргүзил-ген. А. Л. Коптелов бойынын творчествозында алтай ал-батынын байлык фольклорын көп тузаланган. Онын «Улу көчүш» деп романы ла өскө дө көп произведение-лери алтай тилге көчүрилген.

А. Л. Коптелов Туулу Алтайдын јакшынак улузын, ар-бүткенинин јаражын јураган көп художественный произведениелер бичиген. Онын учун бис оны сүүген То-ролистин эн јараш јерлеринин бирүзинин — Туулу Ал-тайдын кожончызы деп адап турубыс.

ЈИИТТЕРДИҢ ЈАКШЫНАК ЈУРУМИ

ЈашöскүримниҢ Бастырасоюзный Ленинский Коммунистический Союзының 45 жылдыгы 29 октябрьда 1963 жылда бүтти. Төртөн бежинчи жылдык — бастыра советский јашöскүримниҢ ле бастыра совет албатының байрамы. Комсомол — коммунизмниҢ јиит строительдериниҢ озочыл отряды, Коммунистический партияның чындык болушчызы, бистинг албаты комсомолдо өморкоп јат. Ленинский комсомолдың төртөн беш жылга өткөн јолы јуучыл ла иштеги керектерде темдектелген. Комсомолдың ла бастыра советский јашöскүримниҢ героический керектерин партия ла башкару бийик кайралдарла темдектеген: ВЛКСМ беш орденле кайралдалган.

Ленинский комсомолдың историязы Коммунистический партияның историязыла, Советский Союзтың албатыларының улу једимдериле колбулу.

ВЛКСМ-ниҢ историязын кажы ла јиит кижи билер учурлу.

Бистинг өйдө комсомолдың революционный традициязын алынатан кижи кандый болор керек? Ол киж ТөрөлиниҢ кычырузына каруу эдип, эн ле уур деген јерлерде иштеп, озочыл иштү, баштанкай киж болор, үредүде, иште ле јүрүмде коммунистический ээжилерле башкарынар, төрөл партиябыстың јолыла барар, оның чындык болушчызы болор учурлу.

Ленинский комсомол Коммунистический партияның чындык болушчызы ла јуучыл резерви болгон до, болуп та јат. Комсомол ойгор Коммунистический партияның башкартузыла јүрүп, иштеп ле тартыжып јат.

Туулу Алтайдың комсомолының төртөн беш жылга

Өткөн жолы жаркындуу ла мактулу. Гражданский жуу-
нын жылдарынан ала бүгүнгү күнгө жетире тартыжулар-
дын ла ат-нерелү иштин жолыла өткөн керектер — Туу-
лу Алтайдын, бистин орооннын бастыра комсомолынын
историязынын жаркындуу страницалары.

Ол страницаларды кычырган кижин кайкабаска бол-
бос. Анда ыраак ла жуук жылдардын керектери бичил-
ген. ...1920 жылда Кебезенде, Чамалда, Озеро-Куреево-
до, Ильинкада. Кош-Агашта комсомольский баштапкы
ячейкалар төзөлгөн. Комсомол болгон жинтер Колчак-
тын канзыраган бандаларыла күүн-кайрал жок тар-
тышкан. Баштапкы жуулар, баштапкы жылытулар: Ру-
саков, Шестаков, Иван Давыдов, Константин Титов
нөкөрлөрдү жаңы жүрүмнүн өштүлөрү кыйнагандар, Во-
лодя Громовты адып койгондор. Чолушмандагы ком-
мунаны аргадап аларга кичеенген он алты жашту Паша
Волков героический өлүмгө өлгөн.

Комсомолдун башкараачысы Василий Зилотин
Толстых бойунун статьясында мындайча бичиген:

«1921 жыл. Бандитизмге калыптуу тартыжунун жылы.
Организациянын партийный эн артык улузы ЧОН-до.
РКСМ-нин Укомы комсомолду фронтко ийерге жууган.
Эн артык комсомолдор жүрүмнүн революцияга учурлап,
Октябрьдын берген праволорун корыырына барган. Ак
бандиттерге жууда комсомолдор жалтанбазын көргүскөн.
Бис үч кижин: мен—16 жашту, Вася Тадышев—16 жашту,
Леня Кашарин — 15 жашту».

1922 жыл. Областьта комсомольский 25 ячейка, оло-
рдо 190 уулдар ла кыстар.

Колчак оодо согулган. Туулу Алтайдын бастыра
жерлеринде Совет жан тургузылган. Комсомольский
ячейкалар көптөгөн. Аш ла жайрадылган хозяйствоны
орныктыраары учун тартыжу башталган. Баштапкы
воскресниктер, иштин баштапкы жөнүлөрү. Жашөскүрим
всеобучтын үредүзинде. Өдүгү жок, жыртык кийимдү
комсомолдор ыраак жерлерде комячейкалар төзөөргө
лө партиянын политиказын улуска жартарга барын
тургулаган.

Жирменчи жылдардын учу. Коллективизация учун
тартыжу. Алдындагы ат-нерелү кайучылар Иван Тол-
тож, Леонид Таушканов комсомольский жаан иште.

Одузынчы жылдар. База ла јакшы јүрүм учун тарты жу. Комсомол Яков Бедюров Хасан көлдөги јууда героически тартышканы учун Кызыл Мааны орденге кайралдаткан.

Јуунын жылдары. Туулу Алтайдын јиит уулары јалтаныш јоктон тартышкан. Советский Союзтыг Геройларынын Илья Шуклинниг, Кыдран Тугумбаевтин, Семён Тартыковтын, јүрүмин Төрөли учун берген улустын ады-јолы санаадан качан да чыкпас. Јууда ат-нерелү керектер бүдүргени учун областьтын 3200 комсомолы Советский Союзтын ордендериле, медальдары ла кайрал алган. Тылда арткан јашөскүрим героический иш бүдүрген. 1943 жылда комсомольский 368 бригада иштеген. «Комсомолец Алтая» деп танковый колонна төзөбөрине Туулу Алтайдын јашөскүрим 130000 салковой акча јууп берген.

1958 жылда областьтын комсомолы јашөскүримини Ленинский Союзынын төртөн жылдыгын темдектеген. Байрамды јалаңдарда, фермаларда, шахталарда ла станоктордо јакшынак иштер бүдүргениле уткыгандар. Онон бери јүк ле беш жыл өткөн. Ол беш жыл туркунына ороон ичкери јаан алтам эткен. Беш жылга бүткен керектер бир канча чактарга эткен керектерге түңгей. Јетијылдыктыг алтамы, космоско кижиге учуп чыкканы. КПСС-тин XXI ле XXII съездтеринин ле КПСС-тиг Төс Комитединин Пленумдарынын јөптөри. Совет албатынын јүрүминин кажы ла керегин Туулу Алтайдын комсомолы иште јаан једимдерле уткып турган. Јашөскүримнен јакшынак озочылдар, ады-јолы областька јарлу улус чыккан. Олордыг тоозында јиит уй саачылар Крамаренко Татьяна, Байталакова Роза.

Олор кажы ла уйдан 2000 килограммнан сүт сааган, Майма аймакта Ленинниг адыла адалган колхозтын механик-дояры Чанчибаев Григорий кажы ла уйдан 1883 килограммнан сүт алган, Јабагандагы кой өскүрер совхозтын мактулу јиит койчылары Бадина Саша, Сунушев Федор ло өскөлөрн де.

1960 жыл. Областьтын комсомолы 1851 гектар јерде кукурузаны јакшы өскүрип, јуунадарына молјонгон. Јииттердин участокторында кукуруза өскүрер ле јууналар 15 агрегат иштеген.

1961 жыл. Областың комсомольский организация-
ының жакшынак жылы. Ороон КПСС-тиң XXII съездин
уткырга белетенип турган. Јерде, јердиң алдында ла
космосто јангы јенүлер керегинде сўўнчилү јетирүлерди
газеттер ле радио кўн сайын јарлап турган. Историче-
ский съездке учурлаган мөрөйгө Туулу Алтайдың ком-
сомолы база киришкен. Социалистический молјуларды
ойинег озо ло ажыра бүдүргени керегинде комсомол-
дың комитеттери јетиргилеп турды. Мөрөйдиг күнде-
ринде 517 уул ла кыс комсомольский путевкала мал
ијине барган, саар уйлардың фермаларында, койчы-
лардың бригадаларында ла мал семиртер одорлордо
иштеп турган јашөскүримниң 349 коллективи көп сүт,
эт ле тўк алары учун социалистический мөрөйгө кириш-
кен. Комсомолдордың ла јашөскүримниң механизиро-
ванный 52 отряды јалан ијиниң бийик культуразы
учун мөрөйдө турушкан, јашөскүримниң строительный
18 бригадасы строителъствоның экијылдык планын је-
нүлү бүдүрген. Комсомолдор 16 клуб, 5 школ, улус ја-
лар 144 тура, 25 мылча, 9 стадион ло 109 кажаган тудары-
нда эрчимдү турушкан. Социалистический мөрөйдө
турушкандардан јурт хозяйстводо ло промышленность
то көп лө жакшынак озочылдар чыккан. Көксууның јиит
уй саачызы Валя Казанцева, Кан-Оозынаг Мария Ан-
тарадонова ла Рая Мармакова, Кош-Агаштың койчызы
Клара Очурдяпова, агаш кезеечи Георгий Лашутин,
Майманың кукурузоводы Иван Руколеев ле өскөлөри
де төрөл партияның съездин чындык комсомольский ке-
ректерле уткыгандар.

КПСС-тиң XXII съездинде Н. С. Хрущев мынайда
айткан: «Партияның јуучыл болушчызының — Јаш-
өскүримниң Ленинский Коммунистический Союзының
ијин бис ончобыс бийик баалап јадыбыс. Бистиг көп
сабабыстың јүрүмис комсомолло колбулу. Көп комму-
нисттер комсомолдың школын өткөн. Комсомол — бис-
тиң келер өйибис, советский јашөскүрим, комсомолдор
социалистический строителъствоның бастыра өйлөринде
партияның тургускан задачаларын јарт билип туратан.
Олор улу революционный традицияларды чындап ла
алынып, бойларының адаларының ла энелериниң жак-
шынак керектерин оноң ары ууландыраачылар болуп

турганын эткен ижиле керелеп көргүскилейт... Партия комсомолго, советский жашөскүримге бүдүп жат, бистин иит уйени ичкери тартыжуга, коммунизмнин стройкаларына кычырып туру!»

Жүрүм бистин жашөскүримнин ишти творческий бүдүрүп турганынын, онын бийик арбынду ла коммунистический иштеерге күүнзеп турганынын жозогын иле көргүзүп турды. КПСС-тин XXII съезди ачылар алдында городтын ла Майма аймактын 70 иит ишмекчизи 1962 жыл учун иштеген. Ол тоодо гардинно-тюлевый фабрикада Суркова Зинаида, Нечаева Валентина, ббсогор фабрикада Манеева Валентина, Дудина Нина, Арыкова Валентина, алтынчы номерлү фабрикада Лопаткина Валентина, А. Гончаров, онынчы номерлү фабрикада Тарских Лариса, Потапова Люда, Захарьенко Юлия ла өскөлөри де.

Иштин нормаларын ажыра бүдүрүп, материалдарды чебер чыгымдап, продукция иштеп алар бааны жабыздып турганынан улам промышленный предприятиялердин комсомолдоры ла жашөскүрими комсомольский колпикага 420 мун салковой акча берген, ол тоодо ббсогор фабриканын комсомолдоры 80 мун салковой берген. Жашөскүрим 10 оборудованиени жагыртарында, жагы 59 техниканы тузаланарында турушкан, ол 100 мун салковой акча чеберлеп алар арга берген.

Съездке учурлаган мөрөйди областьта Горно-Алтайсктагы калаш быжырап заводтын комсомолдоры баштаган.

Калаш быжыраачылардын жакшынак баштанкайын Туулу Алтайдын жашөскүрими элбеде көндүктирген. Калаш быжырап заводтын комсомольский организациясынын качызы Галина Сартакова бойынын үүре-желелерин молжуны бүдүрерине көдүргөн, комсомолдордын ла жашөскүримнин бригадазы февраль айдын планын 115 процентке бүдүргөн, 2 тонна кулур чеберлеп алган, бригадага улалып жүрер Кызыл мааны берилген.

Предприятиялердин озочылдарынан журт жерлердин уулдары ла кыстары сондобой турган.

Көксуудагы совхозтын Горбуновкадагы ла Көксуудагы фермаларынын иит уй саачылары сүт саар кварталный планды СССР-дин Верховный Советине вы

борлор болор күнде — 18 мартта бүдүрер молжу алган. Комсомол Иван Подкорытов мөрөйдиг күндеринде тракторлор ремонттоорунда нормазын күнүн ле 110—115 процентке бүдүрүп турды, Ольга Майманова 14-чи съезд ачылар күнге жетире кажы ла 100 койдон 100 кураан алар молжулу иштеген. Эликманар аймакта «Заветы Ильича» колхозтын комсомолы Токова 60 чочканы бастыразын корып алар, кукурузовод Николай Берегошев кырага 100 тонна өтөк төгөр молжу алгандар. Турачакта агаш белетеечи жашөскүримнин ле комсомолдордун 3 бригадазы Ленинский комсомолдун 14-чи съездинин адыла адалган коммунистический иштү бригаданын ат-нерезин алары учун мөрөйгө киришкен. Ондой аймакта комсомольский 14 воскресник өткүрилген. 1962 жылдын кыразына 7766 тонна өтөк төгүлгөн. 1962 жылда областной комсомольский организация социалистический молжузын жеңүлү бүдүргөн. Анчадала Чаргыдагы совхозтын жинт кукурузоводторынын жедими жакшынак болды. Чаргыдагы совхозтын комсомолы Попов Иван 126 гектар жердин кажы ла гектарынан 342 центнер кукуруза алган, 15 гектардын кажы ла гектарынан 490 центнерден алган. Бу ок совхозтын комсомолдоры Елин Михаил ла Альков Михаил кажы ла 100 гектар жердин кажы ла гектарынан 280 центнерден кукуруза алган.

Кукуруза жуунадар алдында Чуйдагы совхозтын жинт кукурузоводы комсомол Сафронов Семен мындый молжу алган: норманы күнүн ле 130—150 проценттен бүдүрер. 103 гектар кукурузаны 15 күнге бийик чындыйлу ла жылыту жок жуунадар. Сафронов айткан сөзүн бүдүргөн: кажы ла гектардан 234 центнер сүттөлип быжып келген тобоголу кукуруза алган, 15 гектардан 633 центнерден алган.

Жинт кукурузоводтор бастыразы 2394 гектар кукуруза, 1157 гектар бобы. 449 гектар мырчак, 414 гектар овекла өскүргендер. Туулу Алтайда пропашной системаны тузаланарында комсомолдордун ла жашөскүримнин 51 звенозы турушкан.

Жинт малчылар бойларынын жедимдериле база сүүндирген: уй саачылар (Кан-Оозынаг) Сухих Люба, Чиманова Кыма, Пепилова Чечек, Саша Тондыякова, Вью

жанина Надя, Кудрявцева Тамара, койчылар Кантин Юрий, Челбашев Мё, Селешев Николай, Жыламаш Ороева, Тася Дедина, механизаторлор Николай Яшен, Борис Кудрявцев, Акташтагы рудоуправлениенин проходчиги Нурсагимов Ергумар ла өскө дө комсомолдор јозокту иштегендер.

Јиит озочылардын једимдери јакшы темдектелген. Кош Агаш аймакта «40 лет октября» колхозтын койчызы Клара Очурдяпова ВЛКСМ-ниг XIV съездинин делегады болгон, ВЛКСМ-ниг Төс Комитединин грамотазыла комсомол Иван Попов, Чаргыдагы совхозтын комсомольский организациязы кайралдалган, јиит озочылдардын ады-јолы «Коммунизмниг јиит строители» деп областной бичикке бичилген.

1962 јыл јашөскүримди коммунистический ишке элбеде тартып аларынын јылы болгон. Эмди 2000-на ажыра комсомолдор коммунистический иштин мергендүчизинин ат-нерезин алары учун тартыжып јат. Ол ат-нерени 300-тег ажыра комсомолдор алган, јашөскүримниг 51 коллективи коммунистический иштү коллективтин ат-нерезин алган.

1963 јылда КПСС-тиг Төс Комитединин ноябрьский Пленумынын јөбиле колбой партийный ла комсомольский организацияларды производственный принципке кубулта төзөөри өткөн. Јашөскүримди иште воспитывать эдери јанынан комсомольский иш јаранган. Комсомольский организациялардыг ижинин төзөлгөзи кнжини коммунизмниг строителиниг моральный кодексине келиштире воспитывать эдери боло берген.

КПСС-тиг Төс Комитединин июньский Пленумын комсомолдор јакшы уткыгандар. Јангыс ла јарымјылдыкка мал ижине 217 уул ла кыс барды. Јашөскүримниг 160 звенозы азырал белетееринде турушты. КПСС-тиг Төс Комитединин июньский Пленумы ла ВЛКСМ-ниг Төс Комитединин III пленумы комсомольский организациялардын идеологический иштин бүдүмдерин ле эп-сүмелерин јарандыраы јанынан бүдүретен задачаларын анылаган. Ол задачалар комсомольский организацияларды В. И. Ленинниг мынаг ары «улустан воспитывать эдеринде ле үредеринде бастыра јанынан белетелген ле бастыра ишти эдип билер улус белетеери

ны көчөри керектү деген улу жакылтазын ундыбазын деп жакарып жат.

Эмди областной комсомольский организация нак ла жуучыл коллектив. Бу коллектив областтын коммунистический строителствозынын бастыра бөлүктөринде эрчимдү туружып жат. Эмди областной комсомольский организацияда 13500-тен ажыра жииттер. 1932 жылга көрө, комсомольский организация 4 каталка көптөгөн, 1960 жылдагызынан 1000 кижиге көп. 1932 жылда комсомольский организацияда 3177 кижиге болгон болзо, эмди жагыс ла алтай кыстардан ла уулдардан комсомолдо 4000 кижиге туружып жат. Областын комсомолдорунун тоозында 4000 ишмекчи ле колхозчы, ол тоодон 1700 кыс ла уул малчылар.

РКСМ-нин III съездинде айткан куучынында В. И. Ленин жашоокуримнин алдына бистинг ороондо коммунизмди бүдүрери учун тартыжунун программасын тургускан. В. И. Лениннин куучынынын бастыразында жагы общественный строй тозооринде жагы үйени воспитывать эдери керектү, онын учун кижиге кулданаачыларды антарган кийининде жашоокуримди үредер ле коммунистический воспитывать эдер задача туруп жат деп айдылган. Владимир Ильич жашоокуримнин үрентени. науканы билип тузаланатаны жаан учурлу деп жартаган, үредү, терен билгир жокко коммунистический обществоны бүдүрүп болбос, кижиликтин жууп алган бастыра байлыгын билип алала, тузаланыгар деп кычрган.

Туулу Алтайдын уулдары ла кыстары ол жакылтаны бүдүрүп турганын ой көргүсти. 500-тен ажыра кижиге бийик үредүлү, 3000-га шыдар кижиге орто ло агылу орто үредүлү. Анчадала жиит алтайлардын өзүми тын. 20 — 30 жылдарда бийик ле орто үредүлү алтайлар каа-жаа ла болгон. Эмди жиит специалисттер көп, ол тоодо врачтар, үредүчилер, инженерлер, агрономдор, зоотехниктер, поэтер, писательдер, артисттер.

Жииттердин жүрүми жакшынак, олоордын жүрүмине кижиге күйүнер. Олоор коммунизмге Совет жагнын баштапкы жылдарынын комсомолдорунун лозунгыла барып жат. Ол лозунг Н.Островскийдин сөстөринде айдылган: «Жагыс ла ичкери, жагыс ла от-жалбыштын линиязына, уурлар ажыра жегүге, жагыс ла жегүге, туура кайда ла барбас».

А. ЕРЕДЕЕВ

АМАДУУН БУТСИН, АННА

Албатызын сүүнди-
рип, албатызына жап
жүректө жылу ак санаа-
зын ла бастыра билги-
рин көргүссө, кандый
жакшы, кандый жаап
ырыс! Улус кижинин
ижине иженип, бүдүп
турза, кижини көпти-көп-
ти эдер күүни келер.
Шак бу жалакай жылу
санаа ла ырыс Анна
Балинанын отту жүре-
гине терең ийигеп кал-
ган. Ол 1958 жылда на-
циональный школды
божодоло, Мөндүр-
Соккон деп төрөл жур-
тына иштеп барган.
Клубтын заведующийи
болуп иштеп, жакшы
концерттер тургузып,

улуска кандый көп сүүнчи экелген! Аннанын жалакай өдү-
үни улустын жүрегине томулып, жажу, жакшы санаалап ой-
гозоткон. Онын жараш бижелерин улус катап-катап көрөр
күүни келетен. Анна областьтын концертный бригадасы-
на келип иштеерде, онын жүрегинде жаңы амаду жарыган.
Ол бойынын сүүген искусствозын там ла тереңжиде би-

лип аларга амадаган. 1959 жылда Москвада государствен-
ный театральный институтка үренип барган. Онын
төрт жылы улу композиторлордын мөңүндий музыка-
зына биригип, шыгырап өдүп калды. Анна институтты
божодоло, ыраак чанкыр Алтайына мендеген. Албаты-
зы ла сын-тайгалары оны там ла бойына тартып турды.
Бу өйлөрдө Аннанын жүрегинде кандый амадулар ла
санаалар түүлбеди. ойгонбоды деер!

Je бу буудакту ла уур жол ине. «Алдырбас, ончозына
жалтанбай удур барар» — деп, Анна бек сананган. Эм-
ди онын көксинде албаты-жонына кожондоп бербеген
көп кожондоры бар. Онын учун ол үредүдөг келген ле
бойынча областной концертный бригадада иштей бер-
ген. Бригада аймактар сайын жүрүп, жакшынак ойындар
көргүскен.

Эмди Аннада база жакшынак амадулар бар. Ол, об-
ластной национальный театр ачылза, ого жиит, талантту
балдарды жууп, жакшы-жакшы ойындар белетеер деп са-
нанып, иженип жүрөт.

«Албатыстын ортозында кандый ла талантту жииттер
көп. Je жаныс ла ологорго болужар керек!» — деп, Анна не-
ни де терең сананып айдат. Ол чын, Анна, ол жакшынак
жаан амаду. Бу жакшынак шүүлтен бастыра албатынын
нжемчизи, айдарда, амадуун бүтсүн. Анна!

Эгир чолмондый, жаркынду көстү,
Жиит, сергек кыс та жүрген.
Уўре-желелер ортодо,
Жаскы чечектий, жараш та болгон.
Албатынын ырызы учун
Ийделү кўчин жысканбай берген.
Улу согушту уур жылдарда
Амыраарын ундып, иштеген.
Je ончозынан баалузы сеге
Эрке уулчагын болгон.
«Албаты ортодо ырысту бол» — деп,
Алкап азыраган уулынды.
«Салымын түбек көрбөзін» — деп,
Жүрүминди берген, эне, меге.
Менин учун көпти жылыткан,
Көпти көргөн,
Көп, көп катап чочыдулу да,
иженчилү де санаалар сананган.
Жаскы ар-бүткендий, ырысту да болгон,
Эки көстин жажын да көп төжкөн.
Je уурдан жалтанып,
Кайра качан да баспаган.
«Сен учун жүрүмим жылыткам» — деп,
Ачурканып айтпаган.
Эмди, энем, карып калдын.
Энем! Энем! Ачынба меге.
Эне, сен жалакай ла ырысту!
Эр кемине мени жетирдин,
Сенин жүрегин ару!
Канайтса да, кайда да жүрзе.
Кайран энем менин!
Жүректе ару, кереес, жалакай артарын.
Кызыл күнге удура баштанып,
Энемди эске алынып, күлүмзиренерим.
Жүрүм-салымнын жаражын,
Эненин жүрегин чилеп, сүйп ле
чеберлеерим!

1 август, 1960 ж., Тужар журт.

ЖИЛБИРКЕК ЭЗИН

(Балдарга)

Суп-сур кей желбис эзин жымжак өлөңгө уйуктап алды. Ол араайын эрке ойгонып келеле, кебикий кеен жаланга учты. Күн сүрлү кин Алтай күмүштелип жатты. Арта түшкөн ар тайгалар ак булудын жастанып, нени де терең-терең тыгдап жаткылайт. Эзинеке не болзын, эг жараш чечектерди эрке-эрке жайкап ийет. Бу Алтайда кандый чечек жок деер! Олор араайын, жазу жайканы-жып, шулмус эзинеке угулар-угулбас жараш куулгазынду кожон кожондоп бергилент. Бу шыгырап турар жараш кожонды эзинекеден өскө кем угатан эди!

Күнге солонгыланып жаткан топ-тозыр мөңүн чалынды ичип, эзинеке там ла шулмустанат. Ол жинилектин жараш жыдына уймалып, олордын бажын сыймап барып жадат.

Мынайып жеп-жеңил учуп жүрелсе, шулмус омок эзин кандый да куу комургайга болгобой табарды. Араайын-араайын шылырап, ак комургай ойгонып келди. Уйеленген коо үниле үлгер-кожон баштады:

«Комургай да болзом, качан да
Колдон түшпей жүрөтөм.
Кичинеке койчы озодо
Шоорды жазап эдетен.
Жүреги сүүнип жүрзин деп,
Жүзүндеп ойноп жүрөтөн.
Арка-тууга чыгала,
Алтайына көрөтөн.
Көстинг жазы мелтиреп,

Табыскактап шоорлойтон.
Жайым учкан үнимди
Жайзаң-байлар каргайтан.
Шоорлобой койым кабыр деп,
Шоорчыны соготон.

Көзинин жажы тамчылап,
Койчы уулчак баратан.
Ойто шоорын ол жазап,
Онноп, сүүнип алатан.

Кандый да болзом, албатынын
Каныла жаба мен бүткөм.
Какшап та жалзам, жонымнын
Каткы-ырызынан мен өскөм.

Комургай дейле, таштабаар,
Кожо жүрүмгө алыгар.
Өлөг дейле, өтпөгөр,
Өрө чыксаар, ундыбаар.

Коолой соккон үнимде
Койу-жобош кожон бар,
Кайран жайым бу күнде
Кожондоп өзөр күүним бар».

Комургайдыг бу үйеленип турган кожонун эзин ка-
надына салып, онон ары учты. Бу жараш жанар жаш
агаштын бүриле, жымжак өлөннун бажыла жайылып,
жымырай берди! Чечектер дезде, көстөри мелтирежип,
кожоннун жаражына чыдашпай, баштарын жайкап тын-
дагылайт. Шак бу ла тужунда сайламалу кечүде сары
татту комус жаткан. Онын сескир тилине эзин араайын
табарды. Комустун тили комудалду тыркырап, кожон-
дой берди:

«Талып билбес тилимди
Тат ла жиди, кайдайын.
Тоомжулу бойымды
Тобрак басты, кайдайын.

Жокту уул мени бого
Жотконду түнде жылыткан,
Көөркийин качырып жүреле.
Көрбөй мени ычкынган.

Онон бери мен бого
Онуп, татап жадырым.
Кем ле мени алгай деп,
Көп жылдарга сакедым.

Алар неме чыкпады,
Ойноор неме келбеди.
Онуп, татап жадырым,
От-жалбыжым жылыттым.

Тидимчилү эрмекти
Эптеп айткам бир тушта.
Чын санааны жүректен
Чыгара айткам бир тушта.

Жылдыс түшкен түндерде
Жииттер мени ойнойтон.
Жажыттарын кулакка
Комус согуп айдатан.

Чалгыдан эткен тилимде
Куулгазынду кожон бар.
Жажу, жымжак үнимде
Жүрек жымжаар ийде бар.

Талып билбес тилимди
Тататтырбай тартыгар.
Ээлгир үндү бойымды
Эринге салып ойногор.

Жакшы өйдинг алдына
Жагар айдып берейин,
Сүүнчилү улуска
Сүүнчи чагып жүрейин».

Комусла кожо эзин торт ло кожондой берди. Ол бу кожонды он канадына салып, эзлиги содойышкан эмил

бүрлү мөшкө экелди. Байбак мөш жаңарды тындап,
мызылдажа берди. Онын будагына илип салган эски
топшуурдын чичке кылына эзинеке эрке табарды. Эр-
нинин кылынан эреп эткен кылдар эдиски коо кайлай
бергиледи:

«Озо, озо бир кайчы
Одузын бого ол салган.
Эткир кылду бойымды
Эдискилеп ойногон.
Күмүш сөстү коо кай
Күн-Алтайга учатан.
Ак сагалду кайчыны
Анчылар келип тындайтан.
Тын толгогон кылымнан
Тынду сөстөр чыгатан.
Жокту жүрген улусты
Жайым жолго кычыратан.
Улу тартыжу табыжы
Угулатан кылымнан.
Улу жоннын ийдези
Көрүнөтөн кайымнан.
Жайымнын сөзин айтты деп,
Жамылулар истейтен.
Жон ортого жүргүспей,
Жыш тайгага сүрөтен.
Бир тужунда ол кайчы
Базып болбой оорыган.
Эң байбак бу мөшкө
Эңмектеп салган одузын.
Анчылар берген азыгын
Амзап алып ол жаткан.
Көгөрип калган эрдиле
Калганчы кайын кайлаган.
Тыркырап турган колыла
Сыймаган эди кылымды.
«Ырыс келер, көр!» — дейле,
Бого мени илген эди.
Айдып салган кожоңы
Албатыга арт калган.
Алып жүргөн топшууры
Арай эмеш ундылган.

Мōш агашка турала,
 Чирий бердим, кайдайын!
 Ынкылдаган ол үним
 Угулбас болды, кайдайын!
 Јаңы өйдиг јүрегинде
 Јалбышты күйдүрип болбозым ба?
 Јаңы јүрүмди тōзөөринде
 Јаан тузам јетпес пе?
 Јүректе күйген амадунын
 Канады болор күүним бар,
 Ак санаалу калыктын
 Санаазын айдар санаам бар!»

Топшуур кайын кайлап, икили тартып турарда, ой-гор-ойгор коо јойгондор санаа-шүүлтеге тўжўп, тым тургулады. Комургай, комус ла топшуур дезе бой-бойлоры үн алыжып, табыжа берди. Олор үчүннн үни бириге берерде, сын-тайгалар мызылдажып, мōнкү тоштор сурлажып, тыгдап калган тым болды. Шулмус эзин јангардын јаражына ыйламзырап. «бу кандый сан башка јаңы күү?» — деп тымын калган суучакка шымыранат. Мынайып турганча, јуугында бир кожончы кандый да јаңы кожон чўмдеп табарга албаданып ынгырап браатты. Оны комус, шоор ло топшуур угала, јаңыс ууй кожондой бердилер. Мылырап јаткан јердинг үстүле јүрекке јалакай тōрөл күү эрке-коо јайыла берди.

Уйелик кожон чўмдеерге
 Унибисти тыгдап ал.
 Келер өйди сүүндирерге
 Јаңарыстан угуп ал.

Албатыдан ырабай,
 Албатыгнан үрен сен.
 Јоннын үнин ундыбай,
 Јонног шиндеп уксан сен.

Телекейге бир солун
 Телкөм күүни табарың,
 Калыктын сүүген кожончын
 Унибистен табарың.

Кайра көрзөн, кайран уул,
Кайа көрзөн бистерге.
Тындап алзан, омок уул,
Таштабазан бистерди!

Јүрекке торт ло томулып турар саң башка јаңы ко-
жонды эзин канадына жапшагай ла салып, уулды ээчий
өксөп учты. Је кожончы уул јаңарды тындабай, там ла
ырап браатты.

КОТКЕННИНГ УУЛЫ

(Очерк)

Эки колын јүктенип алып, Меерманов Касен кыптын ичиле унчукпай ары-бери базып турды. Онын чырайы токуналу да болзо, је күүн-санаазы бүгүн чала коомойтыганы јарт билдирет. Газет-чаазындар аайы-тейи јок јаткан столдын јанына токтой түжүп, ол кыска сүрүк тонынын карманынан бир пачка папирос чыгарып, таңкынын ыжын терен тартынала, көзнөктөң көрди. Джазатыр суунын үстүндө боро туман өткүрө туулар жүк арайдаң ла сомдолып көрүнөт. Олордын үстүлө дезе, кеткин куштардын үүрлери чилеп, уур булуттар жылыжып браатты.

База ла јанмыр јаар... Кече урган, башкүн урган, бүткүл неделеге чыгара јаайт... Аймактан дезе рацияла өлөң ижи керегинде сводканы сурагандар. Быжыл колхозто малдын азыралын белетеери јанынан керектер былтыргызынан чик јок артык! Онызы јарт. Је јут-јулакай болбогон болзо...

Касеннинг сагал өзүп калган эки јаагы кырлайыжып келди, көс алдындагы көлөткөлөри там барынкыйлана берди. Очуп калган папирозын пепельницага таштайла, ол көзнөк јанына токтой түшти. Қалганчы өйдө онын ийиндерине көп иш салынган. Бир канча күндердин туркунына үредүчилерле кожо турлулар сайын жүрүп, балдарды школго јуурга келишкен. Јенгил керек эмес. Бир турлудан бир турлуга јетире бежен беристе, кезикте дезе оноң до ыраак болуп турганда, олорды јууп көрзөң. Ол үстүне јолдор до үрелген.

Кезем соккон салкынга көзнөктин ставнялары тыр-

кырай берди. Жааштын баштапкы тамчылары көзүнөктин шилине келип согулат. Удабас кыш түжер, колхозтын председатели Мухамед дезе амырап барарга жазанып алган. Мында кандый амыраш болотон? Эмди анчадала бек башкарту керек ине. Уур койлорды күски одорлорго айдап көчүретен ой до жеткен, мал кабыратан жерлердин аайына чыгар керек, койлордын кажагандары да кышка эм тургуза түгезе белетелгелек... Иш көп...

Тышкары ат таказынын табыжы угулды. Касен көзүнөк жаар бурылды. Чакынын жанында брезент плашту чатпак кижин аттан түжүп жатты. Бир кезек ойдин бажында эжик токулдатты, кыптын ичине койчы Коткенов Казбек кирип келди. Жаашка үлүштелген колын ичкерин сунуп, күндүлү айтты:

— Якшы жүргөн бе, парторг!..

— Якшы-якшы, Казбек!..

Касен столдын кийин жанынан түргөн туруп чыгала, койчыга удур басты. Карган өрөкөнди бек кучактап, омындый бүркүк күнде баштапкы ла катап күлүмзиренеле, акту жүрегинен айтты:

— Слерди узак ла көрбөдим, Казбек... Сүрекей узак... Санай да берген ошкожым... Же, не бут бажына туратан, айылдап келген эмес.

Касен жаашка көпкөн плашты чечерге болужып, оны кадуга илип койды. Сүүне берген көзиле койчынын кужантып калган жүзин аяктап, айда салды:

— А слер, Казбек, ол ло бойоор эмпиригер. Торт карыбай жадыгар. Жагыс ла чырыштар чала билдирип жат...

Койчы каткырып ийерде, бек тиштери кажайа берди.

— Онызы якшы эмей. Сүрекей якшы. Чырыштар — ол былтыргы күлүмжинин изи ине. Бир орус најым анайып айткан. Якшы айткан. Андый ба, жок по?

— Чын-чын... Кудай бойы да оной артык нени де сананып таппас эди. — Бу сөстөрдүн кийининде Касеннин эки көзи жыпшыйып, чукулду суркурай берди.

— Бу сен кайттын? — койчы шакпырады. — Айса, жаман учурал сагыжына кирди бе?..

— Оной жаман! — деп, Касен колыла жагып ийди. — Оной жаман. Казбек... Москвада Пленум болгон, жагы кижини үредип тазыктылары керегинде анда көп айдылган. Бисте дезе мулла табылып келген дежет.

Казбек отургуштан өңдөйип келди.

— Мулла дедин бе?.. Ол кайда, мулла дегениң?

— Слер база ла эскизин элтертерге бе?.. — деп, Касен карган өрөкөнниң эрмегин билдирбезиненг үзүп ийеле, көкүдип айтты: — Мындый кеп сөс бар, Казбек: эскизин эске алынган кижиниң бир көзин чукчыйтан! Билдеер бе?..

— Билерин билгем ле... Же ундыбай жүрер керек... Эскизин ундыган кижиниң эки көзин экилезин ойо согор керек! Бир орус најым анайып айткан. Айса, чын эмес айткан ба?

Карган Казбекте мулла улустаң алатан бойынын бачи бар.

... Бу керек удаан өйдө болгон. Ол, Казбек, Коткенниң уулы, Джуневтиң балазынын балазы, ол тушта жиит, Аркыттың сүмерлеринде өскөн теректий коо сынду болгон. Кыстар оноң көзин албайтан. Же кижин алайын дезе, јаан калым төлөөр керек. Ышталып калган эски айылдан өскө, Казбекте не де јок болгондо, ол неле төлөөр эди? Айылында јангыс ла салкын сыгыратан... Жиит Казбек бир катап ыраактагы алтай јурттаң Бай бай деп атту јараш кыс экелген. Јаңдаган јаң аайынча ада-энезине бажырған. Олор нени де айдышпаган. Ада кижин ада, эне кижин эне.

Је эртезинде Коткенниң айылына аксагалдар келгендер. Олорло кожо карган мулла келген. Эки көзин кызыр шүлүзинниң көзиндий суркурайт. «Сениң уулың ада-өбөкөлөрдинг јангын бускан — деп, ол Коткенге айдат. — Килинчектү немени айылыңа не экелген, улудан улу аллах кудайыстыг ады-јолын не быјарзыткан?» Анайып айдып, саргарып калган сабарыла коран јаар түртет.

Казбек жиит болгон, өктөм болгон, угуп чыдашпаган.

— Түкүрейин сениң кораныңа, сениң бойыңа да түкүрейин, карган теке! — деп, ол тушта Казбек айткан. Шак ла анайып айда салган.

Мулла јастыра укпаган. Аллахты ла агару коранды керечи болзын деп кычырып, ол мынайып кекенген:

— Сениң уулың килинчектү ийт болуп калтыр. Килинчектү ле бойынча өлүп калар. Ого јол болбос...

Је Казбек өлбөгөн. Ичкери барган јолы дезе сыраңгай чын јол болуп калган. Ол јолло карган Джунев

барган, ол ок јолло Казбектин де адазы көндүккен. Ол јол Казбектин билезин колхозко экелген.

Адазынан энчиге койчы кижинин билгирин алып, ол, чөлдөги көчкүндөрдүн калдыгы, мүркүт чилеп, канаттанып келгенин жүк ле мында сескен, мында ол мал тала узанарга үренип алган. Эмди дезе, жаңы Джазатырдын оромдорула барганда, ол кезик аразында чек болгобой бойынын эки колын аяктайт. Бу онын колдору агаш кескен, тоормоштор жандаган, туралардын, школдын, больницанын, журтсоветтин төзөгөзін салган.

Је эн учурлузы кийининде болгон. Онызы керегинде койчы токуналу айдып болбой јат. Онызы жаңы Коткенов Казбектин чыккан күни — партияга кирген күни болгон. Туулардагы орук јолдорло ол Кош-Агашка једип аларга мендеген. Казбек ол күнди эмди де иле-јарт көрүп тургандый. Райкомнын качызы койчыга кызыл бичигешти берип, малчы кижини Лениннин улу партиязынын члени деп адаарда, Казбек кандый да аңылу сөстөр айдарга турган, андый сөстөрдү ол ада-энезине де айткалак болгон. Је аңказы азып, санаазы булгалып турарда, жаңыс ла жүрепи, тузакка түшкен бөднө чилеп, согулып турган.

Онон бери көп жылдар өткөн. Артельдин хозяйствозы өзүп турган. Колхозыла кожо коммунист Коткенов то өскөн. Джазатырда ол эн күндүлү кижі эмес беде? Пастухтар оны бойынын депутады эдип журт Советке тудуп алгандар. Ол, Коткенов Казбек, оныла кожо түнди-түшти ышту оттын јанында өткүрип турган улустын бүдүмизин уятка түжүрип болор бо? Партийно-государственный шинжүге болужатан ишти башкарзын деп, коммунисттер оны көстөп туткан эмес беде? Казбек болгон јерде очковтиратель илезине чыгарылатанын, јимекчи-тунеядец, мекечи немелер онын курч көзине кыйып болбойтонын коммунисттер јакшы билер.

Бу тарыйын карган койчы сегизен беристедег көп јерди тегин керибеген. Ол бейин јакшы солундарлу келген эмес. Казбектин айдарга турган куучынын парткомнын качызына угарга тын да јакшы болбойтонын ол билер. Је коммунист кижинин жүреги канайып нени де керексйбей, токуналу артатан эди!

— Сен, Касен, бойын билерин — деп, койчы мендебей эрмегин баштады. — Түлкү канайып та сүмелензе.

бойынын изин канайып та булгаза, је кижини мекелеп болбос. Сен бойың да аңчы кижинин, сенин адан да аңчы болгон.

Эрмек анайып санг башка башталганын чала кайкап, Касен ондобой Казбек јаар көрүп турды.

— Улус ортозында андый ок болуп јат... Мен сеге јаман улус керегинде айдып турум... — деп, Казбек ајартып айтты: — Темдектеп айткажын, койчы јуртайт, колхозтын тос јуртынан ыраак јуртайт. Ол анда канайып јатканын, нени эдип турганын тоолу ла улус билер... Койлор төрөөри божогон болзын. Кандый бир койчы, темдектезе, койчы Бушкунов Борул, кажы ла јүс койдон тогузон сегис кураан алган деп, конторага сводка келди. Канча пландалган, анчаны ла алган. Слер оны мында озочылдардын тоозына кожуп, јуундарда герой деп адап јадыгар: јаш мал алары јанынанг планы да бүдүрген, кураандарды да ончозын корып алган. Бис дезе андый геройго «ура» кыйгырып, алакаандарысты чабыштырып турадыс... А чынында ол кандый кижини? Герой бо, јок по?

Казбек стулдан туруп желеле, парткомнын качызы јаар чике көрди. Онын сөстөри кезем угулган, олар азыйдагыдый амыр эмес болгон.

— Шак мынызынын аайына чыгар керек... Сонуркаган ајас сен койлор төрөөр тушта турлуларга барып кел. Кезик койлор јаңгыстан эмес, экиден, керек дезе үчтен де игистеп төрөгөнин бойыннын көзинге көрүп аларын. Слер сводка деп адап турган чаазындарда онызы керегинде бир де неме айдылбай јат. Колымдагы койлордон бу мен бойым да јүс он эки курааннан алгам. А мен өскө койчылардан артык деп пе? Өскөлөри мененг коомой иштеп туру деер бе? Јок, Касен, олардын койлоры андый ок азырал јип јат, андый ок колдордо туруп јат. А түбектин бойы неде дезе, кезик койчылар төгүн јетирүлер берип, кышкыда да, јайгыда да күндүлү айылчылардын алдында јаңгы сойгон койдын амтанду эди јатсын деп, он—јирме койды јажырып турганында. А бу ончозы неден улам болот?

Карган өбөгөн чын айдып турганын Касен јакшы билген, је онын сөзини јөпсинерге мендебей отурды.

— Мен слерди ондоп турум, Казбек, — деп, ол бир кезек сананган кийининде айтты, — бисте учет јаны-

нан тутактар эмдиге јетире бар. онызы чын. Је койлорды јажырып, тӱгӱн јетирӱлер берип турган койчылар барына алагзып турум. Онызын, ӱрӱкӱн, керелеп берер керек.

— Мында база незин керелейтен? — деп, койчы чугулданып чыкты. — Эмезе сен Казбек чек карып аамайтыйла, бойынын кӱзине бӱтпей турган деп турун ба?.. Андый ба?..

Казбектин јана баспай айтканын, онын чокум-јарт шӱӱлтелерин Касен јарадып укты. «Чындап та айтса, ончозы андый да болордон маат јок, малчылардын ижин бис јакшы билбей јадыс, уян шинжӱлейдис...» — деп, ол сананып отурды.

Куучын узак ӱйгӱ чӱйилген.

Эртезинде Коткенов Казбек бойынын Укоктогы турлузына једип барган. Айылына кирбей де, ол одор јаар ууланган. Туунын эдегине јетпей, ыраактан ол кичинек атка минген кижини кӱрӱп ийди.

— Кызымды кӱрзӱн! Канчын-јит те болзо, ченемелдӱ де улусты артыктаар — деп, Казбек балазы керегинде акту јӱрегинен сананды. Колхозто пастухтын кӱни болордо, озор Вера кызыла экӱ баштапкы сый албай кайтты. Адазы аттын ээрин, кызы дезе костюмнын бӱзин алган.

Казбек бойынын балдарын јектеп жомудагадый бир де шылтак јок. Койчылар болуп иштеген Коткеновтордын билезин озор ончозы јакшынак керектериле макка кӱдӱргилейт. Је карган ӱбӱгӱн анчадала Петрды тын санап калган, онын турлузы Укоктон јӱс беристе јерде туруп јат. Ого барып, айылдап келер керек эди. Је јаантайын ла бош ӱй болбойт. Онын тамырларында Коткеновтордын каны јок то болзо, ол јакшы уул.

Бу керек Ада-Тӱрӱл учун Улу јуунын баштапкы јылдарында болгон. Бир алтай уулчак ада-энези јок артып калган. Оны кайдаар эдер? ӱскӱс балдардын туразына ийетен бе? Је онын адазы база койчы болуп иштеп, база текши керекти бӱдӱрген ине, бойынын ол уур ижинде ле јада калган. ӱскӱс баланы ајару-килемји јогынан артырарга јарабас эмей. Казбек ол баланы бойынын айылына алып, бойынын балдарыла кожо азырап чыдаткан. Петя јаанап, школго барарда дезе, онын

өбөкөзи Коткенов эмес, Чишкин болгонын баштапкы ла катап уккан. Школдон айылына жүгүрүп келген.

— Сен менин адам ба, жок по? — деп, Казбектен сурап, көстин жажын тогуп турды. Койчы бойы да жүрегинин сызына чыдашпай отурган. Шаршак алаканыла уулчактын бажын сыймап, ол нени де айтпаган. Же Петянын өбөкөзи Коткенов ло болуп арткан.

... Аркыттын өзөк-жалагына бозом түжүп клеедири. Айдын алтындый мүүзи булуттар ортозынан көрүнүп келерде, Вера койлорун чеденге айдап эжелген. Же Коткеновтордын билезинин иштейтен күни божоголок. Беелерди саар керек, өлөң эдеечилердин бригадалары эртен ару-соок, кижинин су-кадыгына жарамыкту суузынды — кымысты жеткилинче алзын деп кичеенер керек. Уур койдон башка, Казбектин колында кымыс эдер ферма бар ине. Колхозто бу ферманы кемнин колына беретенин шүүжерде, ончолоры Коткенов Казбекти көстөп туткандар. Баатыр ат аданып жүргенде, Казбек үч те кижинин ижине чыдаар деп, кем де кокурлап ийген.

Карган койчы, Коткеннин уулы, Джунектин уулынын уулы — шак андый кижини.

ЛИРИЧЕСКИЙ УЛГЕРЛЕР

Кийик салкындар канады
Сүре ле анда талбып јат.
Омок сүмерлер баштарынан
Ак бөрүктерин уштыбай јат.

Сананзам ла. сен анда
Сананып, сананып турадың.
Салкыннын омок кожонгынан
Кандый да учур табадың.

Амаду толгон көстөринге
Ак сындарды ајыктайдың.
Ак халадың кажайып,
Көзнөк јанында турадың.

Көзнөк шили өткүре
Көстөринди кайкап көрөдим.
Андый эрке көстөрдү
Ак-јарыкта көрбөдим.

Бу кийик талага
Кайдан келген көөркий сен,
Бүрүнкий кырларды јарыткан
Кандый јараш көөркий сен?

Кезикте түш те јеримде
Кичинек больница түжелет.
Араай јалакай эрмектү
Көөркий көзиме көрүнөт.

Оорып турган жүрегимди
Тыгдап үстүмө энчейет.
Толгонгон торко ол чачы
Жүзимди жалбыштып ол өртөйт.

Сананзам ла, сен анда,
Салкын бийлеген кырларда.
Көзнөк жанында турадын,
Көөркий нени сананадын?

А П Т У А Г А Ш

Арка жыштыг ортозында
Апту агаш бар деп уккам.
Сүүшке күйгөн жүректи эмдейтен
Сүрекей кайкалду неме деп уккам.

Андый агашты тапкан киж
Айдары жок ырысту дежетен.
Кандыйды ла аптап алар.
Кандый да жарашты колго тудар.

Жангыс ла апту агашты кескөндө,
Ого жаан толынта беретен.
Ол кайкалду агаш учун
Кара башту киж өлөтөн.

Же бу ончозы төгүн эрмек,
Ого качан да мен бүтпезим,
Андый агаш бар да болзо,
Оны качан да мен кеспезим.

Киж өлтүрүп, сүүшке жеткенче,
Кийик болуп мантай берейин.
Жүрегим костый күйүп браатса,
Түргөн сууга калып ийейин.

Эмезе жүрөпим сүүшке күйеле,
Кара көмүрдий оодыла бергей.
Эмезе апту агаш та жогынан
Жүрегим көөркийди аптап ийгей!

АМАДУ

Јер үстүнде качан да
Једип болбос амаду бар,
Јаркынду јараш солонгудый.
Јаба јетирбес санаа бар.
Кичинек, кичинек тужунда
Кижн база тенек ле.
Солонгынн тудуп аларга,
Оныла сүрүжип жүргенде!
Јалбагы коркуш солонгн
Јаантайын санаама эбелет.
Бөкөйип келген ол учн
Айылыма түшкени көрүнет.
Кандый јараш солонгн деп,
Қарындажым кайкаган.
Јаба једип тудак деп,
Јааш өткүре учурткан.
Солонгыга једерге
Солуктап барып јатканыс,
Солонгн ырап качарда,
Сондоп-артып турганыс.
Айылдын јанына келеристе,
Аркага солонгн ыраган.
Аркага једип келеристе,
Арт ажыра сайылган.
Солонгыга јетпей жүреле,
Сойкок јолдо јыгылгам.
Тизем ташка јарылып,
Тижим өткүре ыйлагам.
Јараш јалбак солонгн
Јанымнан ыраак јок турган,
Тенгерини эки бөлийле,
Тенкейип јерге сайылган.
«Акыр, ыйлаба, экем, — деп,
Агам мени токтоткон.
Қачан бирде солонгн
Қабылар деп көкүткен. —
Јалбак солонгынн тудала,
Јарыжып ого чыгарыс.
Қоркойгон онын үстүле
Қожондоп экү базарыс.

Булуттарга једип барала,
Будысла базып көрөрис,
Күннинг алтын кирбигин
үзүп алып келерис».

Анайып-мынайып турганча,
Арайын солоңы жайылган.
Айлыска јанып келеристе,
Оноң не де артпаган.
Аксабаган ол болзом,
Једер эдим деп санангам.
Акыр бирде тударым деп
Ачынып араай унчуккам.
Оның турган јеринде
Будугы артты ба деп
шиндегем.

Көк өлөңнинг үстүне
Көңкөрө јадып ширтегем.
Јер үстүнде билерим,
Једип болбос амаду бар.
Јаркынду јараш солоңыдый,
Јаба јетирбес санаа бар.
Је јаан амадуум кийнинен
Јалтанбай мен базарым.
Качан бирде, солоңы,
Сени тудуп аларым!
Јүрүмде бу јолымда
Канча да кырды ажарым.
Канайып та ыраза,
Кайран амадуума једерим.

* * *

Јардыма базырып тургандый,
Јабыс булуттарды сүүбейдим.
Јаан тайгаларды чой бүркү
Базырып салгандый эзейдим.
Омок бийик тайгалар
Онтоп тургандый бодойдым.
Курч баштары булутка
Бадалып калгандый санайдым.
Је качан күкүрт күзүреп,
Јалкын булутты јарганда,

Уур тамчылары шуулажып,
Ургун жанмыр жааганда,
Оны тындап сүүнедим,
Жалкында көзим чинбейдим.
Эмди качан да күн тийер,
Калын булуттар үзүлөр!
Жардымды базырып тургандый,
Жабыс булуттарды сүүбейдим.
Аргалу болзом, оморды
Жара тартар ол эдим!

* * *

— Карануй капшай кирди — деп,
Кайра көрбөй сен айттың.
Кырлар баштарын аяктап,
Узак, узак сен турдың.

— Күндөр кандый кыскарган — деп,
Күлүмзиренип унчуктың.
Чыкту салкын көзнөкти
Чыбыктаганын тыгдадың.

Бу күскү энирде,
Нөкөрим, нени санандың?
Өткөн изү күндерди,
Байла, эске алындың?

Же күстиг једип келгенин,
Күн кыскарза, ондойдыс.
Кижинин карып жүргенин
Буурайган чачынан танийдыс.

Јай — жүрүмнин јыргалы,
Кыш — буурайган санаалар!
Јүрүмнин кыска болгоны
Кыска күндерден јарталар.

Бозомтык көзнөк јанында
Бозорып калган не турун?
Отты капшай јарытсан,
Карануйды јоголтсон.

ШИЛ КӨС

(Куучын)

Бис түжүне ле тайгаларла јоруктап, бозом кире берерде, јаан акка јеттибис. Менин нөкөрим, јинт уул, јаланга конзобис, түнде соокко тонгорынан јалтанып:

— Кандый бир айыл туштайтан болзо — деп бойына катап-катап айдып турды.

Бис каран иженип, акты төмөн јорттыбыс. Кунугып, унчукпай брааткан нөкөрим кенетийин адын токтодып, тура түшти:

— Ой, кырдын эдегинде ийт үрди, анда айыл бар ошкош! — Экү эмди оморкоп, анаар ууланып јорттыс. Карануйда јолды таап болбой, аттарыска иженип брааттыс. Кенетийин ыраакта үй кижинин үни угулды:

— Төмөн јортоор, төмөн јортоор, саска түштеер!

Чын да, алдыбыста сас эмпир. Менин адым эки-үч катап бадалала, кайра болды. Састы эбирип, айылга јууктап келеристе, эки үй кижі үрүп турган ийттерин туура сүрүп, эжикте тургулады.

— Аттараарды мында буулап жойоор — деп, бирүзи айылдын толугына көргүсти.

Айылга кирип келеристе, отты јаан салгылап койгон эмпир. Бис, тайганын эңир кирзе ле баштала беретен соогына тонгон улус, отурып, отко изидине бердис. Айылдын ээзи, төртөн кире јашту тешпек үй кижі, чайын түрген изитти. Төрдө, орыннын кырында, тегерик јүстү кыс бисти сонуркап көрүп отурды.

— Бис. байла, бүгүн мында конор болорыс — дедим.

— Конбой, түниле кайдар баратанаар? — деп, эмеген айтты. — Јер једер. Төжөк-јастык та бар.

Оноң ол, кайра бурылып, кыска айтты:

— Торкош, сен барып былардын аттарын армакчылап кой.

• Торкош укканча да болбоды, тышкары түрген чыга конды. Мен нөкөримди барып болуш деп, база ийе бердим. Айылдын ичинде эмди эмегенле экү артып калдыс.

— Мынайда өткөн улус жаантайын мында конуп барат — деп, ол унчукты. — Кезикте слердий де улус конгылайт.

— Ол кандый бистий улус? Өскө улустан бистин незис башка? — дедим.

— Шил көстү болороордо, айдып турбай. Бооро база бир шил көстү кижиге конуп барган, жаңыс мында көзүн түжүрүп, артызып койгон эди — деди. — Көөркий айылына канайып жетти не?

Эмеген ол кижиге актү жүрегинен килеп турганы билдирди.

— Коркушту ла калактап барган эди. Шил көс жогунан нени де көрүп албай жадым деген. Мен оны жараш ла көрүнерге улус кийип туру дезем, көзи үрелгендери кийетен эмтир ине. Бис нени билерис база?

— А бу көзүн канайып түжүрүп жүрген кижиге? — деп, мен сурадым. Эмеген түрген изий берген чайын оттон чыгарып койоло, эмди аяктарын јунуп, коларткышла арчып, куучындады.

— Мен ол энирде фермага јуунга баргам, Торкош койлорун кабырып, жагыскан арткан. Жаңы келген бала нени билер? Койлорды түште кырда кабырып, энирде жарыкта өзөккө түжүрүп алар жерек. Ол дезе бозом киргенче ле кырда туткан эмтир. Бу тушта жагмыр јаап ийген. Мындый түндө койлорды канайып та айдап болбозын. Балдардан болгой, јаан да кижиге чыдашпас. Койлор агаштардын тозине чук туруп, конорго јазанып ийген. Торкош чек айдап болбой, сууга шүүлген, соокко тонгон бойы койлорун таштап, јанып ийттир. Јанып келеле, жоркып ыйлаптыр.

Бу өйдө ол шил көстү кижиге айылдын јанына аттан түжүп, кирип келген. Торкош орында көңкөрө жадып, ыйлап турганын көрөлө, неден улам ыйлады деп шылай берттир. Торкош эмеш кыйгас бала ине.

— Койлорымды кырдан айдап албай, ыйлабай, ба-
за неге ыйлайын! — деген. Солун киж и унчукпай, отко
эмеш жылынала, оной туруп, айдыптыр:

— Же, жолынды башта, кожо барып айдаак — деп.

Бойы да соокко куруйа тонгуп калган. жукачак тонду.
шляпа бөрүктү городын кижизин Торкош көрөлө, там
кыйгастанган.

— Же слердин айдап экелетенеер токтогой. Керек бол-
зо, кырда конгылагай — деген.

Солун киж и мындый сөстөрд и угала, үнин эмеш кө-
дүр ип ийген:

— Койлорды кырда каруул жок кем кондырат? Не-
не болзо, канайдарын? Тургуза ла кийин-тудун, барак
— деп.

Экү жанмырды жанмыр дебей, сууга өдүп, кырга
чыккылаптыр. Бистинг кыр сүрекей кайыр. Койлорды
агаштардын төзиненг жүк ле арайдан чыгарала, меести
төмөн айдаарда, байагы киж и отурган ээриле жайылып,
аттын бажынан ажа берген. Меестен тоголонып клеет-
кен кижидеги үркүп, баспас койлор бойлоры санг тө-
мөн мантагылаган эмитир. Же ол киж и десе тоголонып
клееделе, шил көзин түжүр ип жойтыр. Түнде оны кай-
дан таап алзын?

Койлорды турлуга айдап экелгилеерде, мен бу өй-
дө жууннан жанып једип келгем. Ол киж и түниле шил
көзин жылытканына калактаган. «Горно-Алтайскта да
андый көс жок, жагыс Москвадан алгам» — деген. Эр-
тезинде онын көзин меестенг үчүлөбис бедреп, чек тап-
паганыс. Карын, бу жуукта ла Торкош ого канайда да
учурап, таап алган, эмди кайдаар ийерин билбей турус
— деп. эмеген кородоп отурды.

Бу өйдө менин нөкөрим ле Торкош аттарды армак-
чылайла, ээрлерин айылга алып киргиледи. Эмеген ай-
актарга чайын уруп, Торкошко айтты:

— Бооро келип жүрген кижининг шил көзи кайда эди?
Быларга көргүссен.

Торкош айылдын толугына кыстап койгон очканы
алып берди. Көрзөм, алтындап, чүмдеп жазаган баалу
очка эмитир. «Онын ээзи кем болды не?» — деп, мен чай
ичеле, уйуктап јадала, узак санандым. Кандый бир
интеллигент киж и болбайсын: ботаник пе, зоолог по,

айса журукчы эмезе писатель. Же кем де болзо, керек онызында эмес. Ол кижиге бойына килебей, бу улуска болушканы — онызы баалу. Онын учун эмеген ле Торкош ол керегинде сүрөкөй жакшы санаалу арткан. Ол кажы бирде бого база катап желгежин, оны кандый жылу уткыгылай эди!

КАРТАЕВ МЫЗАЙ

(Куучын)

Мызай эртен тура койлорун чеденнен чыгарала, кедери айдады. Эжиктин жанында жаткан эки жаан желбер ийт тургулайла, үүрдин кийининче база бергиледи. Мызай бойы ыраак барбай, ойто бурылып, менле коштой тоормошко келип отурды.

— Койлорды кем кабырып баратан? — деп сурадым.

— Ийттер кабырбай — деп, ол көстөринин айлан-дыра жукачак терезин жымжак чырыштарга жууруп, күлүмзиренди. — Менин ийттерим чабандар ине. Бойлоры үүрди айдап апарар, бойлоры энгирде айдап экелер. Түште кабырар, түнде жаруулдаар. Эң артык болушчыларым эмей.

Бойынын айтканын чындаарга тургандый, ол кенетийин турала, кыйгырып ийди:

— Кайдаар, кайдаар айдап жадыгар? Мееске чыгарар!

Ийттер оны ондоп ийгилегендй, мантап барала, үүрдин бажын бурып, Мызай колыла көргүскен мееске койлорды ууландыргылады. Мен мыны ончозын кайкай бердим. Мызай десе тоормошко ойто отуруп, база ла күлүмзиренип ийеле, оного ары куучындады:

— Олор экү энелү-кысту. Нени ле айтсам, билимийер. Бир катап кураан жылыган. Энгирде үүрди айдап экелгилеерде, тоолозом, бир кураан жок эмтир. Ачынганым не дейдин! Энезин тудала, чыбыктагам: «Бир кураан жок, кайда?» — деп. Балазы энезине килегендй, кынзып, кынзып турала, жырды өрө лө мантаган. Түниле жанбаган. Таң эртен уксам, кем де эжикти тырмап жат. Чыгып барзам — ийдим эмтир. Мени эдегимнен тартып турганы коркушту. «Бу не болды?» — деп, ээчий

барып, кырга чыksam, жылыган кураан мында орого түжеле, чыгып болбой, маарап турган эмитир. Ого сүүнгеним не деер!

— Ийттерим жакшы, жакшы — деп, ол учында мактанды.

Мен Мызайдын айылында үч конгом. Мында мете ончозы ла жарап турган. Онын эмегени де, үч балазы да уккур, бой-бойлоры ортодо эптү-жоптү, кару. «Сен мыны эт, сен мыны эт» — дешпес, бой-бойлорына жондошпос. Кажызы ла керегин, эдер немезин билер, жакару жогынан быжу бүдүрүп салар. Жаан уулы одын-садын экелер, кызы айыл ичинде иштерди бүдүрер, эн ле кичинеги — кызычак — база иштенкей: аяк-казан жунар, туранын ичин жалмаар. Мызай ла онын эмегенине — бежен жашту Тайнага — эмди жадарга сүрекей жентил болгоны билдирет. Онын учун озор бойлорынын жүрүмине сүүнгилеп жүргүлөйт.

Бүгүн Мызайдын балдары, алдындагы ла күндерде чылап, ишке эрте жүргүлөй берген, кичинеги школго барган. Мызай эмегениле экү койчы улус болуп айылында арткылаган. Мен база артып, эмди онон кече энирде канайыл та сагыжыма жирип келген бир немени сураарга турдым.

Тайна көзөнөккө токулдадып, чай ичеер деп кычырарда, бис кирип, столго отуруп, чайлап, мен ол сурагымды айттым:

— Мызай өбөгөн, слер кажы бирде газетке нени-нени бичидигер бе? Слердин ады-жолыгарды мен качан да газетте көргөн ошкожым. — Мызай, мыны угала, каткырып ийди. Тайна, жажы жаанай да берген болзо, кемзинчек кижжи, неге де эпжоксынып, колыла жангып, айтты:

— Эйт, андый немени эске албагар. Ту кажы жерде ундылып калган неме ине ол.

Же Мызай жөпсинбеди.

— А не эске албас? Ол газет эмдиге менде. Кычыр, жажыт неме анда жок — деди. Ол тура жүгүреле, кайырчагын ача согуп, түбинеги саргара эскирип калган «Кызыл Ойротты» чыгарды. Көрсөм, 1925 жылдын номери эмитир.

— Бичигеним бу жүрү, кычыр. Мен оны Тайнала жангыла алышкан жыл газетке ийгем — деди.

Мызайдын бичигенинде мынайда айдылган эмитир:

«Мен комсомол. Кудай деп немее бүтпей де, бажырбай да турум. Же менин үйим кудайзак. Бажыраар болзо, эки тизези ойылганча, маңдайы жарылганча бажырат. Ого айдар болзом, удур керижи, согужат. Сен комсомолдон чыкпазан, менин сениле журтажым жок деп айдат. Айдарда, мен бу үйимле журтаар эбим жок болды. Онын учун амырга тартынып, өскө кижин алайын деп турум. Эмдиги жанга келижер бе, жок по?» Письмонын учында газеттин каруузы жүрү: «Комсомол кижин коммунист жанды албаты ортодо таркадар учурлу. Уйиннен айрылбай, онын ордына бойыннын үредүүнө үрөт».

Мыны кычылала, менин каткым келди. Тайна — колхозтын эн артык койчызы, активистказы — азыйда кудайзак болгонына. Мызай эмегенине сүрекей кару кижин, качан да оныла арай ла айрылышпаганына эмди бүдөргө де жүч.

— Слер чын ла кудайзак болгоноор бо? — деп, Тайна жаар көрдөм.

— Андый эмей база — деп, Тайна каруун жандырды. — Крестке түшкөн озогы улус кандый болотон эди? Ажанар алдында крестенер, ажанып алза, база крестенер, уйуктаар алдында бажыраар, уйкудан турза — бажыраар. А бу күлүк дөзө мени жаантайын шоодып туратан. Керишкенем, согушканым чын. Эмди бойым бойым каткырып отурум.

— Кудайзагардан жанайып айрылдыгар? — деп кандый да сүүнчилү күлүмзирендим.

— Кудайзагын таштаарга мен нени кылынбадым деер! — деп, Мызай онын ордына куучындады. — Адылгам да, согушкам да. Же бу ончозы темей немее болгон. Уй кижини андый эп-аргала качан да бойынга тартып албазын. Там өчөжө берер. Сен ого бир сөс айтсан, удур жүс сөс айдар, бир эмеш табарып ийзен, ол бойы калып келер. Айдарда мен чек чөккөнбө, көрбөчү, укпаачы боло бергем. Онон табынча эмегенимнин жүреги жымжак тужунда оны эп-жөплө, эрке сөслө үредип баштагам. Кудай деп немее жок, абыстар калык жонды мекелеп жат, карануйда тутат деп айдар болдым. Кезикте бичиктер де экелип, кычырып берип туратам. Көрзөм, эмегеним озо баштап крестенерин, бажыраарын кезикте ундып турды, онон табынча чек таштап койды. Учунда кудай жок деп өскө улуска бойы да айда берген.

Менин болушчым боло берген. Онын төрөөндөри коркушту кудайзак улус болгон ине. Олорго жүрбей барарда керек там аайланган.

Тайна мыны угуп-угуп отурала, оноң эрмекке жара киришти.

— Же, же, бойыңды ла мактап отуруң ба? А мен сени неден айрып алган эдим, ундып салдың ба? Ара, кы ичип жүргениңди куучындап берзең! — деди.

— Андый да керек болгон ло — деп, Мызай оноң ары куучындады. — Бу тушта мен аракының жолын жолдой бергем. Жанзам ла, эзирик келетем. Андый кылык кандый эмегенге жаразын? Тайнам бир тушта мениле керижер-согузар ла болор деп санангам. Жок, андый неме болбоды. Ол, ийт чилеп, удура калыбады да, кайтпады да; унчукпай, тың ачурканып-кородоп жүргенин көрөлө, мен бойым да уйалгам. Адылып, калып келген болзо, керек коомойтыр ла эди. Чын ба? Учунда айыл ичинде эш неме жетпей барганын бойым көрүп, аракы ичерин бойым таштагам. Кижиде санаа база бар ине. Жангас ачындырбас, өчөштирбес ле керек. Санаала, килемжи сөслө бой-бойлорун улус уретсе, ол тушта керек кайтпагай, оноң башка неме болбос.

Бис анайда чайлап, куучындажып отурганча, күн өксөп келди. Мызай столдон туруп, койлорына барарга мендеди, мен жанарга тергендим.

Жортып келеделе, Мызайдын билези керегинде көп санандым. Кандый жакшы, эптү-жөптү биле!

Эркемен Палкиннинг «Jүрек» деп поэмасынын баштапкы бөлүгү бу альманахтын 12-чи номеринде чыккан. Эмди ол поэманын экинчи бөлүгүн — учун жарлап турубыс.

ЈУРЕК

4.

Эмди Патрис түрмеде
Кандый да уур сананды,
Откөн-барган өйлөрдү
Ойто көрүп отурды:
— Айдарда, бисти өштүлөр
Өлүмгө ийип жадылар.
Уйады жок өштүдөн
Корып алар ба улустар?
Өштү колында нажылар,
Канайдарым слерди?
Албатынын уулдарын
Садынгандар кыйнады!
Жайым көрбөөн албаты,
Салымын кандый шыралу.
Төрөлим, мен алдыга
Жажына, байла, бурулу...
Конгого кайдан ла
Учук тартылып келгендий.
Эмдиги өйдин шыразы
Мында жуулып калгандый.
Эмдиги Конго бу өйдин
Күскүзиндий билдирет.
Бу күскүдөн бүгүнгү
Телекей жарт көрүнөт.

Албатынын күскүзүн
Оштүлөр жерге таштаган.
Канча жерден чийилип,
Конго сынып оодылган!
Импералисттер оодыгын
Улежерге энчикпейт,
Алтын мөнүн күскүдөн
Көрүнерге мендегилейт.
Олор каран оштожип,
Бойлорун ийде салыжат.
Яныс кижиде болгончо —
Болбозын! — деп айдыжат...
Кан сөскөн ийттердий,
Импералисттер желгилейт.
Айыл иргезин ойгылап,
Бажын сугуп көргилейт.
Айыл ээзи оорыган,
Баш көдүрбей эдирейт.
Уулдары десе ийттерди
Сүрбей айылына кийдирет...
Откөн-барган өйлөрдү
Патрис көрүп отурды.
Качан да мындый тымыкта
Болбогонын ол билди.
Жотконло кожо айланып,
Шуулап жүргендий болгон эт,
Эмди куйуннан куу бүрдий
Түжүп калгандый билдирет.
Казыр салкын күркүрөп,
Ичкери түргөн баргандый.
Жарыжып келген аттардын
Тибирти ырап калгандый.
Эмди жагыс ла жүректе
Эзин күүлөп, сыгырат.
Кандый да кару санаалар
Өзөк-буурга отурат:
— Кайдан келген эдигер,
Айдып берзеер, санаалар?
Чыккан өскөн жеримнин
Жыдын кайдан таптыгар?
Эйе, эйе, санаалар,
Эмди танып отурым:

Кайда кайран улустар?
Кайда кайран төрөлим?
Таныш болгон пальмалар
Канча кире өсти не?
Ийнимле кожо балыктап
Jүргөн суулар кайда не?
Ада, эмди уулыгар
Олжолоткон отуры.
База такып көрүшпей
Ыраганыс бу туру...
Карган негр бар эди.
Айылына јаткан ол эдим.
Бичик кычырып үренгем
Библиотека бар эди.
Ол ло анда отурып,
Ончозын мен аайлагам.
Албаты учун јүретен
Амаду мени курчаган.
Санааны јайымнын салкыны
Сергиде согуп көдүргөн.
Jүрекке кўннинг жаркыны
Јылу өткөндий билдирген.
Бир ле учуп көдүрилген
Куш балазы отурбас.
Бийикте јүрер ырысты
Ол неге де толыбас.
Јайым, телкем учуштын
Јакшызын ол јарт билер.
Jүрек сўүнчиле тынгыскып,
Jүрүмим бу! — деп типилдеер.
Учар кушты канайып
Учпас эдип тудатан?
Канадын онын кезеле,
Канайып көрүп туратан?
Албаты учун ак санаа
Көрбөсти меге көргүскен.
Улу-јаан јүрүмнен
Укпасты меге угускан.
Онын учун јүректе
Онбос-барбас ийде бар.
Бастыра эт-канымды
Јарыдып јүрер сўүнчи бар!

Түрмеде де отургам,
Же чын мени актаган.
Эмди түрменин эжигин
Канайып чын ачпаган?
Албаты акту иженип,
Жанды биске туттурган.
Эмди калык канайып
Биске болуш таппаган?
Улгер де бичип жүрөтөм.
Улгер санаам көдүргөн.
Бир болужын канайып
Меге эмди бербеген?
Кату эрлер көп болгон,
Канайып озор тымыган?
Албатылардын көзине
Ак-чек канай жыгылган?
Сүүнчилү жүргөн Мполо,
Чылаарын билбей иштеген.
Уч-түбинде мынайып
Отуарысты кем билген?
Топ нокорис Окито,
Ундыбас сени төрөлис.
Чындык учун тартыжып.
Кожо барып жадырыс.
Мен билерим: түнөй ле
Өштүлөрдү ой базар.
Слердин ак-чек адыгар
Такып кару адалар!
Болгон кинчек ол тушта
Жайым улуска жарталар.
Ол ойдө жүрөктерге
Ончозы ачу томулар.
Туйук санаа жарыкка
Туман болуп кайылар.
Барган бистин ордыска
Түмөн жаңы эр турар.
Адаанысты алатан
Ак-чек ийде табылар.
Жаңыс ла кайран балдарыс
Жажына ачу сананар.
Жаңы ойдин кожоңын
Кожондоп жүрөп албатыс.

Јаңыс ла бис ол тушта
Ак-јарыкта болбозыс!
Јарык, јарык ѳй келер,
Јаңыс бирлик јон болор.
Солун, солун туш келер,
Сок јаңыс јан болор.
Албаты учун тартыжар
Амаду ѳзѳр јүректе.
Республика маанызы
Элбиреп турар бийикте!

Лумумбанын ѳйи эмдиге
Кунукчылду јүретен болор.
Қанча ла катап санаазына
Қару эжи кѳрүнген болор.
Онон ойто ло туманга
Ол јоголып калган болбой.
Қайда да тирү јүргендий,
Санаазынан чыкпайтан болбой.
Эйе, Патрис эмди ыраакта.
Эжигин келип, ачып кирбес.
Ол јердин адынан барган,
Онын анда ижи түгенбес:
Ол јажына тѳрѳлинин
Қаруулчыгы болуп калган.
Конго үстүнде тенгериде
Кѳк жылдыс болуп калган.
Телекейдин үстүле ол
Қожон болуп сала берген.
Африканын үстүндеги
Таңдақ болуп тура берген.
Опанга, эмди кызыл таңдақ
Қанайып қирзин айылынга?
Сүүндирерге де кичеензе,
Қанайып келер јанынга?
Таңдақ эрмек айдып болбой,
Эңирде қырларда қызарат.
Балдарыңды ыраактан ол
Узак, узак кѳрүп турат.
Опанга, сен шыралу эне,
Ончозын шүүрге ачузын:

Качан да ол кожо болбос,
 Калак, канайдар, онызы чын.
 Опанга, торол јерингин
 Коп шыразын корушкен,
 Кемге де база кызыл тандак
 Болорго, кордин бе, келишкен.
 Је, Опанга, јазап ајыкта:
 Кунчыгышта кандый тандак!
 Эртең ајас болор деп,
 Јаркындап ойнойт ол тандак.
 Конгонын эртеңги кун
 Кос јеткенче кок турар.
 Эртеңги кунге мендейтен
 Эмди улус коп болор!
 Тымык, ару кун чыгар.
 Олондо чалын мелт эдер.
 Буулап јаткан јеринге
 Јалакай јылу кун одор.
 Јоткон-кукуртке сойылган
 Јалаңдар сергип јажарар.
 Јыгылып калган пальмадан
 Корболор озуп, јайканар!
 Лумумбанын уулдары,
 Ол кундерге једереер.
 Шыралу негрдин балдары,
 Кандый улус болороор?
 Ойлор тымык от јадар,
 Олон, пальма ос јадар,
 Је Конгодо бир тушта
 Кубулып калган ой турар.
 Адазыла кожо качкан
 Роланд, кандый јурерин?
 Адаңды туткан сууга сен.
 Байла, јаанайла, келерин.
 Балдардыг јааны, агазы,
 Франсуа, кандый озорин?
 Узун кара эр болуп
 Нени эдип јурерин?
 Адаңын адын адаткан
 Патрис, салымын кандый не?
 Экинчи Патрис болотон
 Ырыс сенде болгой не?

Кызычак Жулиана, сен, айса,
Кыйбас јолло барарын?
Адагнын адын сүүндирип,
Албатына болужарын?
Кандый да болзо, көөркийлер,
Калак, адагардый болзогор.
Јаңыс ла, јаңыс ла ол тушта
Эмдиги ачу јоголор!
Јаңыс бойына иженип,
Јана баспай өй келген.
Қарындашка да удур
Кату көрөр туш јеткен.
Јолынын учын көрбөй дө,
Јоголып калган улус көп.
Санаазына јетпей де
Сала берген эрлер көп.
Ичкери жүрүм јакшы деп,
Ижемчи сеге айдат па?
Јайым өйлөр келер деп,
Санаа јарып турат па?
Акты-чекти корыйтан
Агару болгон чын кайда?
Албатыны баштайтан
Амадулу јаң кайда?
Өскүс артып калдым деп.
Өчөмик не көрөтөн?
Оштү јенип салган деп,
Өөркөжип не жүретен?
Қалапту өйдин салкынын
Уткып жүрер — тыңызын,
Ачуны жүрек түбине
Чачып ийер — ыразын.
Албатынын ижемчизи
Патрис болгон, Қонго јер!
Эмди ордына кем келген?
Экинчизин көргүс бер!
Баштапкы оқ таңмага
Тийбей барган—алдырбас.
Экинчизи чике барар,
Экинчизи јастырбас!
Артып калган калыктын
Адаанын алар ийде бар!

Көгүстердин ичинде
Көрнөтип калган оттор бар!
Неге де бүдүп, улустар
Олүмге барып турганда,
Албаты учун жүрери
Недег де баалу болгондо —
Ырысту ойдинг келгени бу!
Эмди жүрүм ойгонгон.
Жакшы ойдинг келерин
Жүректер сезип, ойногон!
Жүректер, жүректер, согулгар!
Слерге сүүнчи табылар.
Албаты учун тартышта
Алтын-мөңгүн жылбү бар!
Кандый ла улу жүрүмге
Жүректер баштап апарган.
Калык учун сүүнип,
Кан кайнап согулган!
Бу телекей үстүнде
Жүзүи жүректер согулат.
Же омордын кезигинен
Жер силгинип, жайканат.
Андый жүректи улустар
Жаан жүректер дешкилейт,
Жарыкка жаныга үкүстеп,
Ол жүректер типилдейт.
Кичинек көңүлгөй жүрегим,
Уксаң, сего сүүнедим.
Сергелен, эскир сен учун
Седег күндү жүредим.
Жаркындаган кажы ла күннөк
Сүүнчинин таап ийедин.
Бу телекей үстүнен
Нөкөрдү таткан жүредин.
Жаантайын сен ле жүрүмнүн
Ортогордо куучын өдөт.
Жаантайын сего ичкери
Жакшы өйлөр көрүнөт.
Мен, карган эмегендий,
Сени айылдан ыратпайдым.
Оок-тсбыр иштер эдил,
Бош жок деп отурадым.

Клеткада отурган куштый,
Октолып, жүрек сыйтылдайт.
Ару жастың келерин сакуп,
Ак-айасты аяктайт.
Же шуургандар, карлар өдүп,
Өйлөр барып жадат.
Жүрегим ичи телкемделип,
Там жеңип, аруталат.
Жүрек жалакайла сүркүштелип,
Ак-чекле толып калат.
Телекей сүүгөн оды түнде
Жалбышталып күйүп жадат.
Улу Патрис улусты сүүгөн.
Жүрегинең бүдүп турган.
Же сүүжинин жалбыжы
Көзинең көпти жажырган.
Жүректе жаңыс сүүш болзо,
Жүрүмде ачу көп болор.
Жакшы керектин жакшызы
Жарталганча — чак өдөр!
Жакшызы жеткен кижини
Жабыс көрөр туштар бар,
Же аайы теейи билдирип,
Ачурканар өйлөр бар!

6.

Эмди өштүлөр жеңип салган!
Конгодо өскө «бапчылар» базат.
Лумумбаның тирү болгоны
Ундылып бараткандый бодолот.
Конгонын бүгүңги базыды
Жүрекке жымырт табарат.
Конгонын жаңы «уулдарын»
Телекей эмди тындап угат.
Өштүлөр жеңген! Өскө жүрүм
Жас келерде тазылын өскүрөт.
Конго сүүбеген уулга качып,
Той эттирген кыстай көрүнөт.
Олордо кандый жадын болор?
Олорго кандый ырыс келер?
Же кыс жүреги жажына

Оскузиреп жагыскан жүрөр.
Конго, сен өскүс арткан!
Нөкөринг жажына ырай берген.
Санаа-күүнүг, жайымыг учун
Тартыжу бойыга берилген!
Арчуулыгды ача тарт,
Эртелеп жолго чыга бас.
Эбире аыктан. Телекей эмди
Байрамга келген, эбире жас!
Конго, эмди сен чилеп,
Опанда арчуулла тартынат.
Патристинг ордына келген
Ачу-коронло уур тынат.
Конго, сениг жолдорында
Патрис кандый не артырган?
Узүлип түшкен жылдыс чылап,
Байла, жерди жарыдып барган.
Оныг тагдак ошкош жүрүм
Жүректерди жарыдып салган.
Карган Конго магдайына
Сорбы болуп артып калган!
Жебрен жердин жүзинег сорбы
Өлөр жажына чек арчылбас
Жер десе өлбөй жат,
Айдарда, сорбы база жылыбас.
Кудайга бүткен өштүлөр бүтпей,
Патристенг алаңзып сураган:
— Сени өлбөс деген беги?
Чын ба ол? — деп кыйнаган.
Патрис десе, узак туруп,
«Өлбөзим!» — деп жагыс айткан.
Коркыган өштү жяданы оныг
Көксине кийдире кадаган.
Амаду толгон. ийде толгон
Көксине өштү күчи кирген.
Сүүнчилер, санаалар ортозына
Куу темир куулайып кирген!
Андый көгүске жыда тыгынбай,
Чынынча болзо, мыйрылар керек.
От-жалбышту сөстөрдөг ол,
Агынча болзо, кайылар керек
Оны ончозын соок темир

Билген болзо, јайнаар эди.
Албаты сүүген санаалардан,
Актан-чектен уйалар эди!
Тын деген немени билбес
Көк тенек көрмөс темир!
Кан иштеген этти үскен
Кату, кара жалчы темир!
Патристин жыгылганынан
Бастыра тартыжу кубулган.
Оштүлөр кенейте тымый түжүп,
Коркыганду жеңил тынган.
Конгоны көдүрген эр
Конгонын колына жыгылган.
Јүрегинде жалакай санаалар
Алтын-мөңгүн болуп калган.
Конгонын жебрен јери
Санаа алынып, там байыган.
Ак-чекке, чынга једерге
Канча эрдин тыны барган!
Албаты јол таппай турарда,
Кем ичкери јол баштаган?
Јаан чын учун ондо
Кандый ас ийде табылган!
Эски јүрүм казыр андый,
Джунглиде јажынып турган.
Лумумба ороондорго
Акту сөзин айдып турган.
Телекей Патриске күлүмзиренип,
Тенкейе туруп, тым уккан.
Калыктар эмдиге бойына
Капшай болушпас канайткан!
Менин төрөлим сөзин айткан,
Не дезе, ол јайым болгон.
Ак-чек, ару јүрүмдү,
Ару санаалу кижидий көргөн.
Патристи баскылап турарда,
Телекей жаңыс ла кыйгырган.
Ыраагынан согуш көргөн
Эмегендий ол турган.
Чомбеге бараткан самолетты
Нөкөр табылып, бурыган болзо!
Патристин тынын корып,

Шырказын түрген жаскан болзо!
Же болбогон, болбогон ол!
Жүрүм жеңип, өскөлөк.
Телекей эмдиге кижиликтин
Айылы, калак, болголок!
Лумумбанын жаан өлүми
Телекей үстин ойгоскон.
Эмдиги өйдинг жетире
Күчи жогын көргүскен!

* * *

О, кайракан. Африка өрөкөн!
Уйкудан жаңы ла ойгонып жадыгар.
Канча чактар үстеерле барган!
Кандый өйлөр ыраган, айтсагар.
Жебрен, жебрен ыраак өйлөрдө
Африка кандый бүдүмдү эди?
Мындый суулар аккан беги?
Мындый жыштар турган беги?
Лирменчи чактын алтан жылдары
Слерди неле чочыдып ойгосты?
Түш жереерде кыйгы уктаар ба?
Түн тымыкты кем бусты?
Кандый салкындар соккон эди,
Кандый кожондор слерге угулган?
Түмөн слон карып, какшаган,
Түмөн агаш өзүп, жыгылган.
Жебреннен келген слерге эмди
Тенгистер жаңыс таныш көрүнөр.
Өскө бүдүмдү, өскө жүрүмдү
Бу телекей нени көргүзөр?
Озо ло баштап жылдыстарга көригер.
Олорго жедерге улустар чырмайт.
Ыраак, ыраакта жылдысты көстөп,
Ракета деп неме барадат.
Эмди Африка жерине көрөли.
Ыйды, каткыны уккан бедигер?
Мында калыктар жүрүмин тазоди.
Улу тартыжу башталган, көригер!
Африка үстүнө, чечектер чилеп,
Түмөн ороон өзүп чыккан.

Телекейге жас келген.
Солонгы болуп, маанылар чагылган.
Албатылар жаскы суулардый,
Кажы ла өзөктөн күркүрөп түжет.
Улу ийде кыймыктап барган,
Ыраак жолдор ичкери көрүнөт.
Африка көдүрилип, өрө турарда,
Жаан салкындар кожо башталган!
Жаан керектер тегин өтпөс деи
Жүрөктерде сезилип турган.
Канча үйеге жуулган кыйын
Буза тееп, мында жарылган!
Конго жуулашкан Африканын
Шырказы болуп, канга уймалган.
Жалкын соккон жаш агаштый,
Конгонын уулы жыгылган.
Конго Африка жүреги болуп,
Ончо шырала сыстап согулган.
Улу керектер макталып жүрөт,
Албатылар жүрүмгө чыгар.
Же ончо кыйын-шыраны апарган
Кара Патрис жүректе артар.
Жирменчи чактын алтан жылдары
Жүрүмдө бийик туудый көрүнөт.
Туу бажында турган мааныда
Лумумба кебери элбиреер!

КЕЧУНИ КӨРБӨЙ JAДЫП, ОДУГИНДИ СУУРБА

(Куучын)

Макайла колхозко өлөн чаап жүреле, жанып келсе, жегези полдо чого кийимдер салып алган јунуп турды.

Платъезининг эки јенин шыманып, магдайынын терин арчышка чачы самыннын көбүгине кажайа уймалып калган жегезин коруп, Макайланын ичи ачыды. Столдо белетеп салган аш-курсак та, керек дезе печкеде аскан казан да көрүнбейт. Кургакка ажанып ийзе кайдар деп сананала, аяк салгыш јаар базарда, жегези арбанды:

— Бу сенин киринди мен канчазын јунарым, уул? Кийим-тудумынды јууп, казан-ајагыгды азып берер кижине таап албайдың? Сенин кижин аларыгды эки јыл сакыдым, адакы-учында чөкөдим. Айса, сен белең казанчы, кийим јунаачы табыла берерде, мындый жүрүмди јакшызынып турган ба?

— Бу канай тураар, јене? Бистинг јерде кыстар бар эмес, кемди алатам? — деп, Макайла јобош үниле үндөдү.

— Сеге бу јердег кижин аларга албан келген бе? Колхозтон ат сурап алала, өскө јердег барып алатан. И-и татай, кижин де алар аайын таппас!

Макайла жегезин оны бүгүн тегин божотпозын билип, актанар деп сананды:

— Кижин көрбөгөн јерге барып, танышпаган-билишпеген кижини канай алат?

— Э-эйе, слердий танышар-билижер ле боло берет. Бис канай танышпай-билишпей јадып алыжала,

бала-баркалу болуп, амыр-энчү журтап жадыс? Жакшызын-жаманын журттан сурап та албас па? Жаңгыс жердин улузы жаң-кылыгын, байла, билишпей.

Макайланы жегези черүге баргалакта кижиге ал деп тураткан. Ол тужунда, ол черүге баргалакта, кижиге аларга жарабас, келинге де, уулга да бой-бойын сакы-жарга күч деп актанатан. Черүден келгени эмди эки жыл болуп жат. Жегези кижиге ал деп оны былтырдан бери айткан. Же бүгүнгө чилеп кату эрмек болголок. Уул ончо немени эбире шүүп көрзө, жегезинин арбаныжы жолду деп билдирди.

Макайла эртезинде ле колхозтын бригадирине ат сурап алала, кижиге көрөр деп, коштой жаткан Күзүрүмдү журт жаар атанды.

Жегейек деп тайганын колтугынан ажатан ажуга чыгып баргажын, алдында көк ынаарга бозомтып калган чанкыр туулар, өзөктө аяс күннин чогына жалтыраган суулар көрүнөт. Чап-чанкыр тегереке ак койдун таакырап калган түгиндий самтар булуттар жылыжат. Салкын да жок, жаңгыс ла одоштой кырланды күүктин үни жынкылдайт.

Макайла бу жуукта ла улус үделегенине улам өлөңгө тепселип калган жерди көрүп, бого аттын токумун соодып алза кайдар деп сананды.

Аттын ээрин алып, жайа салган токумун үстүнө амырап жатты, онын санаазына кенетийин мындый неме кирди:

— Көк жарамас. солун жердин кижизин улус сонур кап, кандый керекке жүрүң десе, не деп айдар? Кижиге көрүп жүрүм десе, уятту да, кыстар да кижиге жууктабас болбой.

Чындап та, ол тушта кандый кыс менле куучында-жатан? Меге жууктап, менле куучындашкан кысты улус кижиге барарга турган бала эмтир деп электеп айдышпай. Акыр, ат таппай калгам, оны бедреп жүрүм деп айдар туру.

Эптү шүүлте табылганына сүүнүп, Макайла адым да тойдыра ототпой, өзөкти төмөн желди.

Жайгы күн узак чалыганына чылаган немедий кырдун кырына өлөңгө, өзөк ичине көлөткө киреле, айлан-дыра ончо ло неме өчөмиктеле берди. Байла, журт жууктап келеткен болбой. Макайланын барып жаткан жаңгыс

аттын чичке јолы кобы-јиктерден түшкен база андый ок чичке јолдорго биригип, элбей берди. Кезик јерде јаскыда тракторло јадыктар сүүртеп апарган казынтылар ла таң атту улустын бу јуукта ла јүргөн истери учурайт. Анча мынча болбой ийттердинг үргени угулып, удура соккон эзиннен ыштын јыды јытанды.

Макайла јеринен атанарда ол јурттан кемди алата-нын алдында Макайланын јеринен көчүп барган үй кижии — Казанчы айдып берер дешкендер. Ол ло јакылта аайынча Макайла улустаң сурулап, Казанчынын айылына барып түшти.

Казанчы бойыннын јерининг кижизин келгенине, узак көрбөгөн јуук төрөөни келгендий, сүүнип, чай азып, эт кайнадып јүгүрдү. Макайла Казанчыга чек ле туш кижии эмес. Макайланын энезининг баштапкы өбөгөнни Казанчынын таайы болгон. Онын учун Казанчы Макайланын энезин эмдиге ле таай јенем деп јүретен.

Казанчы чай-чап белетелген кийининде Макайланы столго отургусты.

Макайла байа адын чакыга буулап јадарда, бу айылдын ортон уулчагы, энези та нени де айдарда, јурттын суунын агыны аайынча койрыйып-мыйрыйып барган оромын өрө јүгүргөн. Эмди чайлу чөйгөн столдын үстүне тургузыларда ла, уулчак шилде аракы тудунып алган кирди. Макайла шилде јылтыраган кабакты көргөн лө бойынча эди-каны јымырап, ичи курула берди. Ол черүге баргалакта да, оноң до келерде, ол ашты ичеринен качып јүретен.

Казанчы шилдинг бөгүн белен ачып ийеле, јылтыраган кабакты көп јерден кабырылып калган кичинек телегир чөбчөйгө уруп ийди.

— Је, Макайла, энен ле мен бир өйдө төрөөнзижип те јүргенис, ортого ат минип оморкоп то јүргенис. Кару јенемнинг уулы болордо, сүүнгеним коркуш, мыны ичип ийзег.

Макайла Казанчынын алкап туруп берген чөбчөйин албаданып ичип ийди. Ичпейин дезе, Казанчы ачына бергедий. Бу кижини өөркөтсө, Макайланын мынаң кижии апаратаны төгүн.

Макайла јүргөн керегин аракы башка чыккалакта эртедег айдар туру деп шүүйле, јүзи кызарып, үни тырлажып, айтты:

— Мен слерге јаан суракту жүрген кижиге эдим.

Казанчы бир чөөчөй аракы ичип ийеле, эзире берген, та кандый, Макайланын эрмегин үзүп айтты:

— Же мыны кинчектелбей, кижиге аларга жүрүм деп айтсаң! Күзүрүмдүн кыстарында менин билбес, менин сөскө кийдирбес кыс жок. Ичине жараганын ла чокумдап айдып бер. Кажы ла күндө чыгарып берерим. Бүгүн де болзо, жоп!

Көк жарамас! Эки жылдыг туркунына болуп албай турган керек жагыс ла күннин ичинде бүдөргө жадарда. Макайла аракы да ичкенине эмес, сүүнгенине ле эзире берди.

— Жок, былар, бүгүн эмес. Мен жанып, белетенип-эштеп алала, катап келейин.

— Андый болзо, оного артык, мен эмеш табынча сыраңай быжулай сөстөп койорым — деп, Казанчы аракынын чылантызын Макайлага уруп, бүдүмчиледи.

Кере түжүнө жортышка чылаганына, ого үзеери, аракы ичпейтен кижиге ач өзөккө тарый-тарый ууртап ийерде, аракы башка чыга берди. Кемзинчек Макайла эмди учураган ла кысты бойы да сөстөп ийгедий.

Казанчынын магазин барып жүргөн уулы бүгүн өрө клубта кино болотон деп айдарда, Макайла кино көргөн аяс кыстар көрзө кайдар деп сананды.

Аттын терине ле жулмагына шалбартып калган сопокты жылтырада кремдеп, солдат гимнастерка ла галифенин түрүлгөндөрүн темиктире тартала, журттын оромун өрө базарда, буттары жерге тийбей, кейле учуп бараткандый билдирди. Клубтын ичи де, тышты да — жык толо албаты. Кыстардын да көби коркуш болды. Ончолоры ла бир түнөй немедий. Эмди келиндер тулуп өрөр эмес, солун кижиге олоордун кажызы келин, кажызы кыс — билер де арга жок. Бу керекке ого болушчы эдип. Казанчы 8 жаштуу уулын Коляны ийген. Коля Күзүрүмдүн кыстарын ла келиндерин билбес эмес, шылтакка Макайла кожо бойы акча төлөбөй, кино көрөргө, шык билинбес келген. Ол көрүнгөн ле кыстын ады-жолун адап, иштеп турган ижин жартып турды. Коля олоордун жагыс ла сөөктөрүн билбейтен. Же Макайлага да оного жалтанар неме жок. Ненин учун дезе Казанчы оны клуб жаар үйдешип турала, бу жерде сени карындаш кыс жок, учураганын ла көр деп жакыган.

Колянын көргүскөн кыстарынан Макайлага эки кыс тың жарады. Олордын бирузи агроном. экинчиси уй саачы деп, Коля жартады.

— Кебодели жанынан уй саачы артык, жамызы жанынан агроном бийик — деп сананып турала, Макайла агроном кысты сөстөдөр туру деп сананды. Бойы кыс-ла таныжып, куучындажайын дезде, тидинип, эптү сөс айдып албагадый. «Же, бого до мен незин санааркап турум? Казанчы бар эмей» — деп сананала, Макайла кино көрөргө Коляла эку клуб жаар көндүрө басты.

Кинодон келеле, Казанчыга агроном кыста санаам калды деп айтты.

Казанчыда не болзын. Агроном кыстын жагыс ла бойын эмес, онын ада-энезин, кудалайтан төрөөндөрүн ончозын жан-кылыгынан бери жартап, кемге канча кире-зи аракылу кудалайтанынан бери тоолоды. Казанчынын тоозыла болзо, агроном Катяны аларга 13 четверть алтай аракы, 6 шил кабак керек.

Эртезинде Макайла бу айдын 20 числозында аракы-чегенди алганча кыска келер болуп Казанчыла эрмекте-желе, кыс колго кирди деп ижемчилү жана берди.

Макайла Күзүрүмдүдөн келген ле кийининде Азалу журттын улузы Макайла кижин сөстөп койгон, бу айдын 20 числозында жачыруга кудага барып жаткан деп шак-пырады.

Бу жуукта ла оодо чабылып калган шуурумдар та кайдан табылган — айылдардын ыжы таг эртен тура сүрекей жаан чыгар боло берди.

19 числонын күни чалыырда ла, Макайланын агзы-нын айылынын жанында тонго оройло, танып койгон флягалу абра ла бир канча ээрлү аттар тура берди.

Макайланын агазы, жегези, адазынын карындажы, база бир эки-үч оогош келиндер атанып, Күзүрүмдү жаар баратан жолды өрө чубажып жорттылар.

Азалуда бу жуукта той, куда болголок. Онын учун болотон жыргалды жагыс ла Макайланын төрөөндөри эмес, анчадала Азалунын аракызактары шылтакка аракыдаар деп јилбиркеп сакыгылаган.

Азалунын кезик бойдон уулдары Макайланын кижин сөстөжин кайкажып, айдышкан:

— Көрзөг, Макайламды! Көрөрдө лө јобош. Жагыс ла күннин туркунына агрономды сөстөп ийген!

— Акыр, Макайланың тойы болзо, белкенчек жетирижер туру. Ол кыстары сөс уккур јердин база бир кызын экелип, той эдер болорым ба.

— Акыр, уулдар, кечүни көрбөй јалып, өдүгеерди суурбаңар. Ол кандый белен кыс табыла берди?

Азалуда мындый куучын өдүп турарда, Макайла баштаган улус Күзүрүмдүгө јууктай берген.

Бу качыруның ла куданың башчызы Јыламаш эмеген ончо улусты токтодып, бүрүңкийди кийдиреле, јуртка кирер деп јакарды.

— Акыр, эмди канай аайлап кудалайтан неме болотон?— деп, Макайланың агазы Чончы өбөгөн јобош үниле сураарда, Јыламаш эмеген јаркыраган үниле үнденди:

— Бис, јаан улус, мениң мында јеен-күйүм Јыма-нак-эшке түжүп, кудалаарыс. А эки келин Макайла-ла кожо Казанчы-эштең келинди чыгарала, түниле јанар.

— Келин Казанчы-эште бе? — деп, келин качыратан келиндердин бирүзи сурады. Јыламаш эмеген, көргөн неме чилеп, айтты:

— Ээ-эйе, келин белен. Јаңыс ла атка миндиреле, маңтада беререр.

Јаан удабай көлөткө өзөк ичи јаар өңөлөп кирди. Өзөктө кабырудан јанып барган уйлардыг мөөрөгөнн угулды. Кырлары јабыс јерде, күн ашса ла, энир кирери узак эмес — јылдыстар анаң-мынаң мызылдажа берди.

Кудалап бараткандар јүрек кату болзын дежип, флягадаң аракы уруп ичтилер. Келинге барып јаткандар атка јүрерге јеңил болзын дежип, база кожудылар.

Чөөчөйлөш божогон кийининде мында улус эки бөлүнеле, јортып ийдилер.

Катяның ада-энези кызы кижиге барардан болгой сөс тә айдылып турганын мының алдында укпаган. Оның учун кенетийин куда боло берерде, алаң кайкай бердилер.

Катяның адазы Токшын өбөгөн калганчы өйлөрдө оорудан чыкпай, эң кичинек кызымның аракызын та ичерим, та јок деп сананып јүретөн. Оның учун куда келерде, ичинде сүүнип, је кызы карган ада-энезин таштап барып јатканын сананарда, ачимчылу болуп

турды. Эмди кударкаар, улус чалчыыр јанг бар эмес, санаа-күүни бириккен балдар болзо, биригип јуртагай ла деп сананала, кудаларын көп катап түжүртпей, экинчи ле катап түжерде, бар-јогоорды экелеер деди.

Кудалар Катянын агазы Көктөш, јангыс јестези Мекнийтке айылына база түжүп јаткан деп угала, Токшын өбөгөн айтты:

— Ол Көктөш лө Мекнийткени үйи-бойыла, анда кудалап турган кудаларды бери келзин деп айдаар. Иштин өйинде јер түбинег келген улусты не сандырадар? Туш-туура эмес, эртеннен ары эл-төрөөн болуп јаткан кийининде незин чүмеркеер. Бери текши, јайым отураар, төрөөндөр. Бүгүн кыстыг јыргалы, эртен уулдыйы. Текши јыргаактар.

Јаан куда мынайып айдарда, тизе бажында отурган кудалар, кудагайлар јайымжырап, јыргал текши чөйиле берди.

Кыстыг да, уулдыг да төрөөндөри озодон бери төрөөндөр болгон улустый биригип, јыргай берген кийининде Јыламаш эмегенди тургуза ла тышкыры келзин дештилер. Эмеген куда јенил өдүп јатканын сүйүнип, кудагайына колтуктадып алган сыр кожогодо чыгып келгежин, кыс качырарга барган келиндер ат үстүнде оп-соп түжүп калган турдылар.

Јыламаш оморды көрөрдө лө, сүйүнчизи ле эзириги, актаган аштын коозозы чылап, та кайдөөн лө буркурап уча берди. Бажы јенилип, көзи багырайып калган басып келгежин, келиндер јангыс үнле айттылар:

— Бала сөскө кирбеген.

Бу үч сөс Јыламаш эмегенге јоон шыйдамла соктыргандый болды. Сарзу-сапка чучурап јүргөн тизелери бокурылып, эмеген јайпас этире јыгыла берди.

Турада улуска јаан кудагай божой берди деп угалды. Ончо ло улус эзириги серип, эрүүли санааркап чыгып келгежин, эмегеннинг бажына улус соок суу уруп турдылар.

Токшын өбөгөн былинбес эзирик јыгылып калган, оног эмди неме де угар арга јок. Катянын энези Күлејек эмегеннинг куучыны, шүүлтези мындый болды:

— Кыс эмди слердийи, төрөөндөр. Бис аракызын ичип, јөбисти берип койдыс. Учкан кулугур улус јободып, төгүндеп турган болзо, тудуп апараар!

Көктөш эзириги жаан жайандап, тили толголоңдоп турала, айтты:

— Акыраар, төрөөндөр. Амырап уйуктап алаар. Эрте мен оны слерге атандырып берерим.

Куда-курум да токтоды. Жаан удабай журттын табыжы шыгырап, туралардын отторы текши өчө берди. Тымык карагуйда жангыс ла каа-жаада ийттер үрүжет.

Көктөш эртең тура туруп келзе, адазынын айылында уйуктаган болуптыр. Туранын ичи жык толо улус. Олорго аайлап-баштап төжөк тө салганы билдирбейт. Кем кайда ла отурган — ол жеринде ле уйуктап жатты. Эжик жаар отургандардан бозого до жастанып уйуктагандары бар. Бир өбөгөн, байла, өскө жыгылар жер табылбаган болбой, полдо тепши салган жер жаар жыгыларда, тас бажы эт салган тепшиге кирип калтыр. Жангыс ла Жыламаш эмеген башка орында уйуктап жатты.

Көктөш улусты алтай базып, балкаш печкенин эжигине келгежин, ак бидонго арай толбос аракы турды. Оны көргөн бойынча кенетийин суузап, стаканга-эшке урбай ла кырынан ичип алды.

Алтай аракы ичер тушта ачузы билдирбеген де болзо, анча-мынча болбой бажына чыга берди. Бу өйдө Көктөштин санаазына кечеги айткан сөзи кирип, Катяны үредерге контора жаар басты.

Катя кече энирде таныш эмес келиндерге ле Казанчыга сөстөткөніне кородол отурза, конторадаг элчи келди.

— Уч көрбөгөн кижиге кижин албадан сөстөөр та кандый уйалбас улус болбогой — деп арбанып, Катя контора жаар басты. — Акыр, мындый эрте конторада не керек боло берди? Байа база малчылар малыла аш бастырды, а?

Конторага кирип келзе, бир де кижин жок, жангыс агазы Көктөш лө бир солун келин отурды. Солун кижидеги жакшы сураарга ла жүрерде, Көктөш кату айтты:

— Сен иштин-тоштын ойинде камык улус, ат жободып, кандый соот таап турган?

— Бу кемдерди жоботконымды айдып тураар, ага?

— Не билбеечи болуп турун? Макайлага барар бололо, улус аракы-чегенин алганча келип, ада-энегди, ага-карындажынды кудалап, сөзин, жөбин айттырып аларда, сен не мойножып турун?

— Сөстөткөн. жолтогкөн улус слер бойлороор баратан болордон башка. Мени кижиде сөстөбөгөн, мен кижиге сөзим де бербегем. Уч көрбөгөн кижини көрдим бе, жок по ло дейле, менин барар аргам жок!

— Канай сөстөбөйт! — деп, Көктөш атыланып чыкты. — Туку мында жүреле, сени сөстөйлө, 20 числодо кел деп сенен жөп алгам дейт не!

— Кайдан көрөйин. Күзүрүмдүдө жангыс мен эмесим. Өскө кижини сөстөди не. Былар кижини билери. танышканы аайынча сөстөп турган эмес, учураганча ла сөстөп турганда, сөстөгөн кижизин таныбай, слерди, байла, билбей кудалаган туру.

Агазы Көктөш тө, аайына чыгарга келген кудагай да айдар эрмек таппай, алаатый бердилер.

Катя көп сөс тө айтпай, агазын туйуктай айдып койоло, чыга берерде, солун келин айтты:

— Бу бир Казанчы деп неменин сөзине бүделе, жаан уятка түштис. Чындап та, ажындыра уул ла кысты таныштырып, жалаңда кижиге сөстөтпөй, бойы сөстөгөн болзо, база мындай немс болор бо?

* *

Күн өксөп, күнет жерлердин чалыны куртай берген киреде Күзүрүмдүни өрө оп-сөп түжүп калган улус жортып отурдылар. Олордын кийининде абралу ат, абрада дезе куру фляга жастанып алган Жыламаш эмеген ле Макайла барып жатты. Бу барып жаткан улустын чырай-бүдүжин көргөндө, кандый да жаан керек эделе, бурулаткан немедий. Жыламаш эмеген сантып калган көзүн ачып, Күзүрүмдүни төмөн соок көрди. Учуктары кырлайыжып, уйдың тили чилеп, адырмантып калган алаканду колын өрө сунуп, кезетти:

— Акыр ла, Күзүрүмдүнинг кербилдери! Балдарыгарды бербей куру куда, жоболтолу жорук эткенигерди ундыйдым эмеш пе. Бала качырадым деп кежегегер чычандажып, кежирлереер кырландажып. Азалуга бараар! Ол тушта качыруны берерим слерге.

Эмеген база та нени де айдарга жадарда, олордын алдында жортып отурган келиндердин бирүзи адын токтодо тартып, айтты:

— Бу канайып отураар, жеңе. Бойыбыстын жаманыс-

ты, јастырабысты улуска не јарбыйдаар? Кысты Казан-
чыга эмес, Макайланын бойына сөстөдип, сөскө кийди-
реле, кудалап барган болзобус, база мындый болор бо?
«Кечүни көрбөй јадып, өдүгинди суурба» — деп кеп
сөс тō бар ине.

Јыламаш эмеген удур айдар сөс табылбаста, колын
јангып ийеле, уйуктаачы болуп јада берди.

**ЖАНЫКСАШ КЕРЕГИНДЕ
УЛГЕРЛЕР**

* * *

Кызыл тандак кӧлдӧрдн
Кандый кызыл сӱттеди!
Шак ла энемниг чайындый,
Шаајыг аяакка ургандый.
Энемниг чайына эм бодоп,
Оног ичсе, јылу не?
Жаныксажым ол токтоп,
Јӱрек серий тӱшкей не?

* * *

Жаныксаш деген неме не?
Жалакай јӱрек оды ба,
Айса Алтайым абы ба,
Айса сӱӱштиг сызы ба?!
Јӱрегимниг тӱбинде
Сыстап, сыстап, ол јадат.
Санаага јерим киргенде,
Кӧзиме јаштар айланат.
Жаныксаш деген неме не?
Јакшынак јылу кӱӱним бе?
Айса карык санаам ба.
Айса јажу эркем бе?
Ары ла болуп баргамда,
Адап јӱрер јоным бар.
Јакшы да, јаман да јӱрейин.
Жаныксап јӱрер сызым бар.

НАЈЫЛАРЫСТЫҢ ЭЗЕНИ

Гран ары јанындагы ороондорло туристический јорукка јүрүп келеле, анда көргөн-укканы керегинде куучындаарга сананганда, куучынды неден баштайтанын табарга сүрекей күч. Ненин учун дезе көргөн-уккан солундар сүрекей көп. Олор ончозы ла јилбүлү немедий. Ого үзеери, бис кыска ойдин туркунына эки ороондо болгоныс. Онын учун куучынды неден баштайтаны ла күч билдирет.

Је кандый да болзо, куучынды јорук кайдан башталганынан баштап, эн ле солун немелер керегинде айдар туру.

Куучынды айдарга эптү, оны ондоорго јакшы болзын деп, бис, күндүлү кычыраачылар, ончобыс најылык социалистический ороондорго — Румыния ла Болгария јаар туристический јорукка барып јаткан бололы.

Границада турган Унгены деп станцияга јетире слерди Москва — Бухарест эмезе Москва — София деп экспресс апарар.

Унгеныда туристтер декларацияга кол салып, акчазын барып јаткан орооннын акказына солып, границанын ары јанындагы ороондорго јүрөргө јоп блчик алып јат. Бу керектер, узак ла болзо, бүдүн жарым часка өдөр. Онын кийининде экспресс онон арыгы јорукка көндүгип, Румыниянын јерине кирип јат.

Слердин таныжып баштайтан баштапкы ла городоор — Румыниянын Албаты Республиказынын культуранын ла промышленнозынын төс јери, границанын јуугында турган јаан город — Яссы.

Яссыга экспресс узак турбай јат. Онын учун оныла

элбеде таныжар арга јок. Јангыс ла вокзалла, онын јанында јараш площадьла таныжарыс.

Онон ары јол Румыниянын тӱс города — Бухарест јаар ууланып јат. Је Яссыдан ала Бухарестке јетире 10 час јоруктаар керек. Онын учун ороонло таныжары вагоннын кӱзнӱктӱри ӱткӱре ӱдӱп јат.

Бу ороондо јер ижинин культуразы бийик болгоны билдирет. Румынияда анчадала кукурузаны сӱрекей јакшы ӱскӱредилер. Јер ижи јанынан бу најылардан ӱренгедий, танышкадый немелер кӱп. Јер ижине киче мел тын болгоны кажы ла кырадан иле билдирет. ӱзӱп јаткан аштын чыгыжы да јакшы, чӱп тӱ јок. Је аштын чыгыжына ар-бӱткеннин јакшынак айалгазы да јаан јӱмӱлтӱ эдип јат. Бу орооннын јурт хозјайствозы бӱткӱлинче коллективизацияга кӱчӱп калган.

Је менин шӱӱлтем бу эки орооннын — Болгария ла Румыниянын ӱткӱн ӱйин, бӱгӱнги кӱнин теренжиде јартап, кӱргӱзип болбос деп ажындыра айдып турум.

Је андый да болзо, бистин айылдаштарыстын ла карындаштарыстын ороондорыла, калай да болзо, танышсабыс, солун болбос аргазы јок. Онын учун мен кычыраачыларымды бу эки орооннын јериле, историязыла, культуразыла, экономиказыла, хозјайствозыла, калай да болзо, таныштырарга турум.

Куучынды Румынидан баштайлы.

Румыниянын Албаты Республиказынын јери 237500 квадратный километр, бистин областка кӱрӱ, 2,5 каттап јаан. Албатызы 20 миллион. Румыния бийик ӱзӱмдӱ промышленностьту, јер ижи байлык культуралу индустриально-аграрный ороон. Бис Румынияга јӱрӱп, онын промышленный ла јуртхозјайственный райондорыла танышканыс.

Экскурсияны туризмнин «Карпаци» деп национальный бюрозы башкарган.

Бис бу орооннын солун, јараш ар-бӱткендӱ јерлерин кӱрӱп, культуранын кайкамчылу памятниктериле таныжып, бир канча городтордын музейлеринде, исторический јерлеринде болгоныс.

Бухарестке август айдын ајас кӱнинде келгенис. Румыниянын тӱс городанын јараш туралары ыраактан кӱрӱнип турган.

Бухарест кандый ла ӱзӱм јакшы ӱзӱр тӱп-тӱс јерде.

калын агаштын, јинји чилеп тизилген тогус кӧлдин јуугында туруп јат. Олор јангыс ла серуун берип турган эмес — улус амырайтан јакшынак јер.

Јоругыстын амадузы — амыраш, онын учун румын најыларыс бисти Бухаресттин јуугында Снагов деп јерге апаргандар.

Снагов — сурекеј јараш, јакшы ар-бүткенду јер — узада сыны 16 километр кӧлдү заповедник.

Бухарест јебрен городтордын бирүзи деп тоололып јат. Городтын бойында, анайда ок онын јанында болгон археологический казынтылардан јебрен сйдин јӧӧжӧлӧри табылган. Ол јӧӧжӧлӧрдин эн солун, баалу дегендери музейлерде, национальный галереяларда кӧргүзилген.

Ӗткӧн чактын баштапкы јарымына јетире Бухарест Валахский княжествонын тӧс јери, 1859 јылда, качап Валахия ла Молдова биригерде, Румыниянын тӧс города боло берген.

Тургуза ӧйдӧ Бухарест сурекеј түрген ӧзүп јат. Онын јуртап јаткан улузы 1,5 миллион.

Туралар тудары јанынан Бухарест, Румыния бүткүлнче аңылу јерде туруп јат. Строительство түрген, чынык; туралар улус јадарга эптү тудулат. Кайда ла јангы оромдор, площадьтар, парктар, культуранын учреждениелери, архитектурный ансамбльдар, кӧп квартиралу туралар.

Јангыс ла 1960 јылдын ичинде 31000 јакшынак квартира тудулган. Калганчы јылдарда тудулган јаан тӧзӧлгӧлӧрдӧн «Скынтейя» деп полиграфический комбинат, опера ла балеттин театры, Н. Бэлческунын адыла адалган јайгы театр, «23 август» деп спортивный комплекс, Радионынгу туразы, Бэняса деп аэропорт, Республиканын ӧргӧӧзи аңыланып јадылар.

Бухарестти айландыра кӧп заводтор, фабрикалар тудулган: Георгну Дежтингу адыла адалган кийим кӧктӧӧр фабрика, «Жилава» деп каучуковый комбинат, автобус эдер завод ло ӧскӧ дӧ тӧзӧлгӧлӧр.

Бухарест — орооннын промышленнозынын тӧс јери. Городтын ортозы ла онын промышленный јаказы бир де аңыланбай јат. Румыниянын тӧс городында искусствонын кӧп произведениелери, кӧп научно-исследовательский лабораториялар, театрлар, библиотекалар, бийик

үредүлү заведениелер бар. Анда 40 муннан ажыра студент үренип жат. Бу город туристтерге сүрекей солун.

Темдек эдип алдында каанның өргөөсүндө искусствонун музейин аламы. Мында бис бир канча чактардыг туркунына болгоныс. Анда живописьтин 5000 произведениези, телекейлик искусствонун 1800 художественный произведениези бар. Национальный галереяда Румыниянын живопизинин школынын, тюзөөчилеринин — Н. Григорескунын, Иона Андреескунын, Иона Дордже-скунын, XX чактыг баштапкы жарымынын мастерлеринин — Лукьяннын, Петрашкунын, Палладтын, Бэнчилэнин, Рессунын, Стериадтын ла өскөлөринин де картиналары, анайда ок изобразительный искусствонун мастерлеринин — Шалдын, Чукуренкунын, Бабанын, Караджанын ла өскөлөринин де 1944 жылдыг кийининде жураган произведениелери көргүзилген.

Телекейлик искусствонун галереясында европейский школдын мастерлеринин: Ян Ван-Дейктин, Тицианнын, Тиндореттонын, Веласкестин, Рембрандтын, Рубенстин, Моненин ле өскөлөринин де журуктары бар.

Орус живописьтин мастерлеринин: Тропининнин, Верещагиннин, Репиннин, Айвазовскийдин, Левитаннын, Серовтын иштери элбеде көргүзилген.

Галереяда көп скульптурный иштер, ол тоодо Роденнин, Бурделльдин, Антокольскийдин, Далунын эткен скульптуралары бар.

Күнчыгыш искусствонун эдимдери, ол тоодо япондордын нефриттен эткен немелери сүрекей солун.

Бухарестте жүрүп, база бир сан башка музей көргөнис. Оны эткени де солун. Оны музей-журт деп адап жат. Ол көлдин жакасында паркта туруп жат. Мында крестьяндардын ороонунун ончо райондорунан экелген туралары жуулган. Кажы ла турада ол жердин улузынын кийими, жөөлөнгөн жөөжөзи көргүзилген.

Бухаресттин театрлары көп: операнын ла балеттин, оперетанын театрлары, драматический, эстрадный театрлар. Лайгыда озор отпускта эмезе гран ары жанында гастрольдо жүрүп жат. Онын учун биске искусствонун бу учреждениелерине кирерге келишпеген.

Же андый да болзо, эгирде ресторандардан профессиональный эстрадный коллективтердин ойынын көрүп, ады-жолы жарлу кожончылардын кожонун укканыс. Ру-

мындар — музыканы сүрекей сүүр албаты. Бисти баштапкы класстын гостиницаларында, ресторанду, барларлу ла казинолу отельдерде жаттыргандар.

Бистин көргөн экинчи жаан город — Плоешти. Бу — нефтяниктердин городаы. Биске мында албаты жагынын 19 жылдыгынын байрамында өткүретен демонстрациянын генеральный репетициясын көрөргө келишкен. Мында байрамнын демонстрациясына бир канча күн озо белетенип жат. Улус иштин кийининде учреждениелерде, предприятиялерде жуулала, городтын төс площади оркестрлү, национальный кийимдү келип жат. Демонстранттардын коллоналарында жаш та жаан да улус. Качан ончолоры прибунанын жаыла өткөн кийининде ачык эстрададарда концерттер башталат. Жыргал орой тўнге жетире өдөт.

Плоешти — байлык революционный жүрүмдү промышленный город. Ол керегинде жербойынын музейинен билгенис.

Румыниянын бис жүрген городторы бой-бойлорынан аңгылу башка.

Плоештиде көп ишмекчилер жадып жат. Онын учун онын бүдүми жаан чўм жок. Городтын тыш та бүдүминен онын улузынын ижи билдире берет. Темдектезе, курортный город болзо, онын оромдорында амырап, жайым басып жүрген көп улус жүрет. Научный учреждениелерлү, бийик үредүлү заведениялерлү городтордо интеллигент улус, үренип турган көп жашөскүрим учурайт. Плоештиде көп сабазы нефтяниктер журтап жат.

Кажы ла городтын улузы бойынын городын сүрекей жичеейт. Байрамга белетенер тужунда кажы ла кижитуразынын тыштын кееркеде жазап, кызыл мааны буулап эмезе оромды кечире аншлаг тартып жат. Бу жакшынак ээжи.

Плоештинин ишмекчи кварталдарын өдүп, бистин автобус Праховынын жалангына ууланды. Бу жаар жакшынак шоссе эдилген. Румыния ла Болгариянын жолдоры сүрекей жакшы. Асфальтировать эдил койгон шоссеге 120 километр өткөн кийининде турист Карпаттын Бу чедж, Пьетра Маре ле Постэвару кырлардын эдегинде турган климатический курортторынын бирүзине — Синаяга келип жат. Синаяда бис бир канча частардын туркунына болуп, бу бийик жерде турган курортный

городло, каанның шибеезиле танышканыс. Бу солун шибее 1914 жылда тудулган.

Синаянын паркында А. С. Пушкинниң памятниги бар. Синаянын кийининде бис Брашов деп городко барганыс. Бу город 700 жыл мынан кайра тӱзӱлгӱн. Ол ар-бӱткени жараш јерде туруп јат.

Брашовто бис комфортабельный гостиницада јадыш, келген кӱн энирде органный музыканын концертин укканыс. Бу городто биске јаны јуукта эдилген автомобильдер ле тракторлор эдер заводты кӱргӱскендер. Архитектуранын солун памятниктеринен бис Кара Церкве дейтен церквени кӱргӱнис. Специалисттердин айтканыла болзо, бу орто чактын Константинопльдон ала Венага јетире учурап турган эн артык деген сооружениелеринин бирӱзи. Ол XIV чакта тудулган. Качан турктар табару эдерде, бу церкве ӱзе кӱйӱп калган. Кийининде катап эдилген. Кӱйген кийининде оны Кара Церкве деп адаган.

Реставрировать эдерде архитектуразынын азыйгы бӱдӱмин бир де кубултпаган. Бу церкведе телекейдин кебистеринин 150 бӱдӱмин јуулган. 500 жыл болгон кебис база бар. Ол кебистердин бирӱзи 1914 жылда Парижте болгон Телекейлик выставкада баштапкы сый алган.

Брашовтын кийининде бистин јолыс Карпаттын эн жараш деген ар-бӱткендӱ јери орооннын тӱштӱк-кӱнчыгыш јаны јаар ууланган. Бу солун јолдо туристтер жараш ар-бӱткендӱ јерлер, јебрен ӱйдин памятниктерин кӱрӱп јат. Ол памятниктердин бирӱзи — орто чакта бийик кайанын ӱстӱне туткан шибее. Бу Бран деп шибее эмди орто чактын исторический музейи. Праховы јаланда јурттар да кӱп. Ол јаан эмес городтор, јуртхозяйственый кооперативтер. Румыниянын јурттары јакшы план аайынча тудулган кызыл черепица јабынчылу пургулай таш тураларлу болгоныла ағыланат. Улузы омок. сӱӱнчилӱ. Румыниянын улузы орус тилди јакшы билип јат. Орус тилди ончо школдордо ӱренип турулар.

Бистин Карпатла, Праховынын јаланыла откӱн узун јолыс ойто Бухарестке токтоп јат. Мында эки кӱн амыралта. Бу ӱйди кажы ла турист бойынын санаазылл откӱрет. Кӱп улус городло таныжып, магазиндерде, музейлерде, выставкаларда болуп јат. Биске макалу ке-

лишкен. Ол ӱйдӱ национальный музейде Дрезденский галереянын јуруктарынын выставказы ачылып, бис телекейлик искусствонын талдама деген јуруктарын кӱрӱнис.

Бистин јоругыстын пропраммазында Кара талайдың јаказында Мамай деп телекейлик курортто болоры ба за темдектелген. Онын учун бистин кажыбыс ла узак јоруктын кийининде Кара талайга кирип, эжинип амыраарга јӱткӱген. Ол јаар бис Бухарест — Констанца деп поездде барганыс. Румыниянын јери Кара талайдың јаказыла 245 километр чӱйилип барган. Телекейде јарлу бу курортный город Констанца деп портовый городтын јуугында туруп јат. Јакшынак, узада сыны 4 километр пляж, шилден ле бетоннон эткен ондор тоолу јангы гостиницалар, ресторандар, соодойтон ӱскӱ дӱ немелер улуска јакшынак амыралта берип, ийде-кӱчин, су-кадыгын тыгыдып јат.

Бу јакшынак курортто јӱретен ӱй ас. Бис Мамайга ӱч коноло, ойто ло јорукка кӱндӱктис. Мамайдын кийининде солун экскурсиялар ӱткӱрилип јат. Бис олордын бирӱзинде туружып, Истрия деп јебрен городтын арткан-калганыла, Констанца городло танышканыс. Истрия бистин чактан озо VII чакта тудулган.

Мамай деп курорттын јакшынак отельдери турган јерде азийда талай болгон. Мынайда аргонавтар керептӱ јоруктап туратан. Констанца город турган јерде азий Томи деп јебрен город болгон. Јебрен гректер бо го келип амырап туратандар.

Аргонавтар мында болгоны керегинде легендалар. Јебрен ӱйдӱ Кара талайды јакалай јаткан улус керегинде кӱп солундар бар.

Темдектезе, Констанца городтын јуугында Румыниянын Помпеязы — Истрия туруп јат. Эмди Истрия јаан кӱлдин јаказында туруп јат. 2500 јыл озо бу кӱл Кара талайдың булуны болгон. Мында Грециянын аш, балык, мӱт лӱ кул садыжып келген керептери тургулайтан.

Грециянын колонисттери бистин чактан озо VII чакта бо го Истрия деп город тӱзӱгӱн. Истрия узак ӱйдин туркунына Дунай суунын оозында јаан деген экономический ле культурный город болгон.

12 чактын туркунына јаранып, јаанап ӱскӱн кийи-

нинде Истрияны кумак көмө басып, Помпея чылап жердин алдына жирип калган. Хаммири деп булун Кара талайдаг бөлинип, көл болуп калган. Истрия жаңыс ла элбек кемдү археологический казынты эмес, ак жерде турган сүрекей солун музей.

Констанца — жебрен өйдө Томи деп город, Понттын төс городаы. Эмдиги Констанца 2500 жашту европейский город. Оны база греческий колонисттер эткен. Ол өйдө Констанца Томинын мактулу городаы деп адалган. II чакта Понттын төс городаы боло берген.

Ол өйдөги жадын жүрүм керегинде көп материалдар областной археологический музейде бар. Бу городтын оромдорула да бассагар, көп солун немелер көрөрбөр. Констанцаны ачык жерде турган музей де деп айдарга жараар. «Континенталь» деп гостиницанын жуугында археологический казынты бар. Анда Томи городты айландыра туткан крепостной стене көргүзилген. Мында ок ол өйдө бу городко киретен төс эжик, башнялар жүзүн-жүүр античный памятниктерлү парк. Башнялардын бирүзи, мынанг табылган греческий бичик аайынча болзо, эт садатан улустын башнязы деп адалган. Горсоветтинг туразынын кийин жаанынан II—III чактарда туткан саду өткүретен, алты өнг мозаикала кебис чилеп кееркеде салып койгон терассалу тура табылган.

Добруджнинг жеринен ле Констанца городтон табылган археологический памятниктердинг энг солуну археологический музейде көргүзилген. Музейдинг жаына ла келзегер, жебрендеги Томидаг арткан саркофагтар, мраморлордонг эткен алтарьлар, колонналардын стволдоры көрүне берер. Музейдинг ичинде IV—VI чактардагы көп өнгдү мозаика, акчалар, барельефтер ле скульптуралар, ол тоодо өткөн жылда эски вокзалдын фундаментининг алдынаг табылган 24 произведение ле өскө дө немелер көргүзилген.

Жебрен ле тургуза өйдинг немелери кожулыжып калган бу городло басып жүрүп, бис улу латинский поэт Овидийдинг статуязын көрдис. Ол жүрүмунинг калганчы өйин Томида өткүрип, «Метаморфозы», «Фасты», «Скробы» ле «Послание из Понта» деп жакшынак произведениелер бичиген.

Историяла бек колбулу бу жараш, солун городто Нерон деп кааннын латинский телекейде эн баштап

эки тилле бичиген бичиктү (латинский ле греческий) акчалар эткен мастерскойларына да учураараар. Жебрен өйдин атту-чуулу улузы — географ Деметриос, египетский придворный ученый географ Лембос мында чыккандар.

Бу ончозы албатынын жебрен өйдөги культуразын, онын исторический колбуларын керелейт. Констанцада көргөн-уккан солундар кижинин санаазынан качан да чыкпас.

Румынияда болуп, бис кижиге күүнзек, буурзак румын албатынын жадын-жүрүмүлө, историязыла жуук таныштыс.

Румынияда эки неделенин туркунына болуп, бис бистин карындаштарыс болгарлар жаар атандыс. Олор улу орус албатыга сүрөкөй жуук. Түнөй де немелери көп. Ол керегинде бис келер куучында айдалы.

Лайгы изү кўннин калганчы чоги
 Лал-Монкўннин гошторына жўлўннип,
 жада калган.
 Ларкын чачып, кызыл костый, жарып жады.
 Каан кўннин кайнаган одына
 Канаттары кызара кўйген булуттар
 Серўўн тайга кўксине жедип,
 Сергек амырап алар дежип,
 Жединижип алган барадыры.
 Элик ажар ажуда мен...
 Колымда менин жазымы жок
 Корголжын окту кырлу мылтык.
 Элик кайракан ажып келзе,
 Өзөк-тыны ўзўлер туру,
 Олўп жерге жыгылар туру.
 Же санаалу ан эм не келзин:
 Сеспес жерден сезип салган...
 Сўйскўндўргў сўйкўнип, шылырап,
 Ыраагыла эбире берди.

Лайгы изү кўннинг калганчы чоги
 Кўчи чыгып, кызыл костый,
 Унчукпастан очўп калды.
 Аржан суулар суузын ичип,
 Амырап аларга барган булуттар
 Кымыныжып уйуктап калды.
 Бўрўнкий мўркўттий
 Бўркеп тўшти.
 Тенкейишкен туулар эмди
 Тенери тўбиндедий эбелет.
 Тенери эмди келтейип,
 Туу кўксиндедий кўрўнет.
 Кайдан да чыйрак жылдыстар
 чыгара жүгүрижиң.
 Айастың тўбиле айланыжа берди.
 Кайдан да козыр чалын быдырап чарчап,
 Муң өлөңдө мөлтүреже берди.
 Коксим там ла
 Сергейт ле сергейт:
 Эзевести эзегедийим.
 Көзим там ла
 Курчийт ла курчийт:
 Көрўнбести көргөдийим.
 Колымды өрө көдүрип,
 Уур чолмондорго тийгемде,
 Жылдыстар өлөңгө тўшкүлөп,
 Шыркыражып өчкилейт.
 Колымды туура жаңып.
 Баатыр балтыргандарды жула тарткамда,
 Жулугы оның сан өрө адылат.
 Ыраак жылдыстарга
 Табыжы жок жылбыраган керептер жолы
 Көстөриме мениң чийилет, чийилет.
 Төмөн өзөктө
 Көчкөдий күзүрөп жаткан өйдин тибирти
 Кулагыма мениң торгулат, торгулат.
 Өрө өңдөйип
 Ийейин дегемде,
 Тегерик жер
 Алдымда кыймыктап тургандый.
 Улу тынып
 Ийейин дегемде,

Тенери торкозы
Алдымда кыймыктап тургандый.
Бу мен бүгүн кайда келгем?
Телекейден чыгып калтырым,
Тенериден өдүп калтырым.
Бу мен бүгүн кем?
Кудай ба?
Кезер бе?
Кижн бе?

Айланып агып јаткан айлаткышты эмди
Айладуумла алдыма тартырып тындайдым.
Менин санаам јарык,
көксимде сүүнчи толтыра!
Мен јайым кижн.
Телекејди тындап, күчтү базадым.

ЈИИТ ИЈДЕ

Телекејде мун кожондор —
Кожондоорым!
Телекејде мун бијелер —
Бијелеерим!
Телекејде көп уулдар —
ийделү уулдар,
Олордый болорым.
Телекејде эн улуга,
элдин-јоннын күүнине
Јединерим!

КУС

Эн меесте мүркүт акшыйт.
Эн меесте мүркүт акшыйт.
Түмен туулар сынгылап барган,
Түмен ыштар сынгырап калган.
Корондый соок суулар шуулайт,
Кан јалбыракту кайындар күйет.
Јер-эненин төжинде јадырым,
Серүүн сызына амырал јадым.
Айлаткышта айланып калдым,
Ар-бүткенле биригип калдым.
Суунын серүүн табыжы өткүре

Тартылып калган ыштардан
Лебрөн чөрчөктөр угулып жадат,
Лебрөн түштер түжелип жадат.
Мун жылдардын уйкузы өткүрө
Мында жыгылган жададан
Комудал үни кыйылып түшкөн,
Корон сызы сыктап арткан.
Алтайымнын төжиянде жадым.
Албаты чөрчөгүн угуп жадым.

АЛТАЙДАГЫ ТҮН

Ак туулардын бажына
Күмүш өңдү түн түшкөн.
Ак туулардын бажыла
Кайкалаган ай барган.
Ыраак, ыраак тайгада
Карган буурыл мөштөргө
Салкын түжүп шуулаган.
Тымык-тымык аркада
Отоп жүргөн эликтер,
Тойынып алып, тымыган.
Уйкузы жок суулардын
Узүлбес соок табыжы...
Ээн жалаңда коңконун
Эрикчил кожоңы...
Ак туулардын үстүне
Чанкыр ышту түн түшкөн.
Ак туулардын үстүлө
Араай чалып, ай барган.

* * *

Огултатка

Салкыны көп салымда
Сананарым мен сени.
Жотконы көп жолымда
Жоксынарым мен сени.
Эбирилбес эм адын
Эрке артты көксимде.
Көрүшпейтен көстөрүн
Көрүлүп артты түжимде.

Кара суулар шоркыражып,
Агып жадар алтайым бар.
Кайран чечег кееркежип,
Лайканып турар алтайым бар.
Өрө көрзөн, көк тенгери —
 көк торкодый.
Эбире көрзөн, эптү актар —
 кесн кебистий.

Ак-жарыктын үстүнө
Кижин болуп келеримде,
Албатынын ортодо
Айланып жүрөр болорымда.

Ада-энеме болгожын
Арга-амыр тайкай нем?
Акту бойым болгожын
Амадуума јеткей нем?

(Уйғаштырбай язаган үлгерлер)

Кандый жараш
арыйла, уйуктаган
баланын амыры.
Тумчугынаг тыныжы
йылу сыйкырап,
үстүндө айланат,
Эриндери чечектий,
толу качарларында
кан ойногон,
Толу будаштары ла колдоры
туура чарчалган...
Кесн чөрчөктөрдий түштер
түжинде көрүнсін.

Энчү мелиреген эдине
ийде јаныдан урулаг.
Эртен база ла јаскы актарда
көбөлөк сүрерин,
Телекейге кайкаарын:
ол чөрчөктий
кеен ле улу!

КОЙОНОК

Койон, койон, койонок,
Колы чыйрак койонок,
Кобыларды кечкенде,
Коркыл билбес койонок.

Ак тонычак кийеле,
Айлана берер койонок,
Арал јерге киреле,
Айылым деер, койонок.

Көзи канду бөрүге
Көрүнбейтен койонок,
Јылбындаган түлкүге
Јытатпайтан койонок.

Тотылдаган кожонду
Токшын уул койонок,
Тал терези јемиттү
Таптан уул койонок.

ЈАЛКУ КИСКЕ ЛЕ ОМОК ЧЫЧКАН

Печкенинг үстүнде
Бели кертейген
Јалку кiske
Јалбагынаг јадат.

Потпойло түбинде
Мыкынын тайанган

Боро чычкан
Омок кожондойт.

«Сагалы узун
Сары кiske,
Куйругы узун
Куу кiske.

Бүдүжинг сенин
Ламан кiske,
Буттарынг сенин
Кату кiske.

Узун сагалын
Узерим кiske,
Узун куйругун
Кезерим кiske.

Лалку кiske,
Ламан кiske,
Лалбагынан
Ладар кiske.

Сененг бир де
Коркыбайдым, кiske,
Сеге бир де
Туттурбайдым, кiske».

Кiske туруп,
Керилип алды.
Капшаайлабай
Карагуйга түшти.

Омок чычканак
Логолып калды,
Андый кожондор
Угулбас болды.

КЫЧЫРААЧЫЛАР, ЈАНЫ ЎЛГЕРЧИЛЕРЛЕ ТАНЫЖЫГАР

Б. СУРКАШЕВ

АЛТАЙЫМДЫ САНАНЗАМ...

Алтайымды сананзам,
Аттары киштежип тургандый.
Агаштар амыр шуулажып,
Жайканыжып тургандый.
Көгөрип барган өзөклө
Күзүңи шыңырай бергендий.
Алтын сары күскиде
Амыргылар эткендий.
Эңиргери кырларда
Икили эригип жүргендий.
Эрке, эрке энемле
Эзендежип тургамдый.

ЧООКЫРАЙ

Чоокыр бозуум, Чоокырай,
Не мөөрөйдин ыңырап?
Алдыңда тусты жалабай,
Не көрөдін жыдыркап?
Куйругынды чычайтып,
Текшилсезен, куйбурып,
Көстөрінди кылайтып,
Неге турун, кунугып?
Эненг сенин энтирде

Мөөрөл келер ыраактан.
Эм тургуза ме сеге,
Жажыл өлгөн жалаңнан!

Ж А Н Ы К С А Д Ы М

Төрөл жерим, кырларым,
Слерден ийде аладым.
Алтай јинт уулыгар
Эзенин ийет, тындагар.
Слерден ыраакта јүреле,
Кунуга бердим кенейте.
Серүүн күски эзинле
Эзеним слерге јеткей ле!
Ээн чөлдиг түбиле
Элес этсен, эзиним,
Эжигиме једеле,
Эркелетсен энемди.
Јабыс турамнын јанында
Јаш кайындар шуулазын.
Јагыскан энем чыгала,
Јакшызынып тындазын.
Төрөл жерим, кырларым,
Слерден ийде аладым.
Алтай слердин уулыгар
Эзенин ийет, тындагар.

Н. ТЕПУКОВ

Э Н Е - А Л Т А Й

Энеден чыккан балага,
Эне-Алтай, эрке јүр.
Кутук суунын күчин бер,
Күүн-санаан јарык јүр.
Тууларда өскөн үйебис
Түмен јолло танышсын.
Күч јолдордон кыйбазын,
Јүрүмнен ол артпазын.

Өлүп жадым албатым учун!
Калганчы жанымла коммунист бол-
гом,
Жыгылып жадым Испания учун!
Хулиан жыгылган — Испания тирү,
Гримау өлгөн — жолы арткан.
Хулиан жоголгон — коммунисттер тирү,
Седенг мадридтер тартышка чыккан.
Чичке карануй оромло монахтар
Свечи тудунып, качан да баспас.
Жок, Испания палачтарга
Уулдарым деп качан да айтпас!
Испания, келер Испания,
Испания, тагдакту Испания,
Испания, жайым Испания,
Испания, жүрүмдү Испания!

Н. МАЙМАНОВ

АГЫН СУУ ЛА КӨӨЛМӨК

(Басня)

— Алтайдын үстин
Алты да айланган,
Менен амтанду
Суу таппазың.
Кара каның
Катпай да турза,
Ичпезим деп
Оос жаппазың. —
Кандый да ойдыкка
Түүлүн калган
Качангы жааштын
Суузы айдат.
Баказы бапылдап
Баларлу жаказы
Балкашту эмес
Болзо кайдат...
Агын сууга

Туйук суу
Айдат мынайып
Уйалбай да.
Улус ортодо
Ол болбойтон болзо,
Унчукпас эдим
Сыраңай да...
Jүрүмде анайып
Жаңгыс жерде
Тепсөнгөн кижин
Жерзип калар.
Jүреги токтобой.
Ичкери жүткүзө,
Мөңкүлик бажына
Чыгып алар.

«МУНДУЗАК»

Алтай албатынын советский художественный литературасына Чалчык Анчинович Чунижековтың база бир повези кожулды. Эмди алтай кычыраачылар бу повестьти кычырып, азыйдагы жадын-жүрүм керегинде ле жаңы жадын-жүрүм канайда тӱзӱлип, алтай албаты ого канайда турушканын билип алар деп бодоп турум.

Ч. А. Чунижековтың калганчы иштерин шиндеп кӱргӱнибисте, литературный тилистин ле творчествобыстың ӱскӱнин темдектеп жадыбыс.

Бу ла ӱйлӱрдӱ оның калганчы ижи чыккан, ол «Мундузак» деп автобиографический повесть. Андый повесть эмдиге жетире алтай советский литературада јок болгон. Повесть Ч. А. Чунижековтың литературно-творческий јолун, оның ӱскӱнин бириктирип кӱргүзет.

Повесть эки бӱлүктен туруп јат. Баштапкы бӱлүкте автор революциядаң озо ӱйди, алтай улустың жадын-жүрүмин кӱргүзерге амадаган, экинчи бӱлүгинде — жаңы ӱй келгенин ле жадын-жүрүм кубулып турганын. Бу амадузын јакшы бӱдүрген деп айдарга јараар.

Бичиктин учуры јилбүлӱ де, јаан керектӱ де. Бис бу повестьтен орто кӱчтӱ јаткан Бектенов Анчыбайдың билезиле, жадын-жүрүмиле, оның санаа-шӱӱлтезиле. Совет жаңга јайылганыла, жаңы жаңга эрчимдӱ иштей бергениле таныжадыс. Је оныла коштой Мундузакла (Анчыбайдың уулы), Сыргашла (оның эмегени), Бектенол (адазы), оның нӱкӱрлӱриле, орус улусла, байларла, јайзандарла, камдарла таныжып жадыс.

Повесть јенил кычырылат. Албаты тилиле бичилген. Автор алтай албатынын оос творчествозын тузаланган. Повестьте алтанга јуук укаа ла кеп сӱстӱр туш

тайт. «Аткан ок, айткан сөс», «учпас куштын санаа-зы улу тууда», «уйалбас ийттин санаазы жибес ажында», «сыранчактыг бийди башка чыкканы база коомой. кыдыт кижжи баш билингени сыранай коомой», «јаан кижжи де сагал бар, јаш кижжиде санаа бар», је оног до өскө.

Кижинин кылык-јанын, олордын бой-бойыла колбулузын, ар-бүткенди јакшы, чокум көргүзет. Ч. А. Чунижеков улустын психологиязын јакшы билер, анчадала байлардын, јайзандардын, камдардын, јокту албатынын, је балдардын психологиязын чокум көргүзип болбой турганын темдектеер керек.

Повестьтин сыранай ла јилбүлү јерлери — ол јокту алтай ла орус албатынын најылыкташканы, бой-бойло-рына болушканы ла тартыжуда эрчимдү турушканы.

Темдектезе, Иван Иванович Арыков ус кижжи, ол Ангчыбайга тура тударга болужат. баазын эткен ижине тундештирип алат, је оныла коштой Ангчыбайды бу ишке үредет, бойы алтай тилди де билер. Ол айдат: «Сен меге качан да болужар. Сен менде барзын, нени эдер — айтсын. Мен јок деп айтпас, болужар...»

Анчадала, Михаил Козлов јакшы көргүзилген. Ол алтай тилди де билер, улусла куучындажып, олорго революция каанды ширеезинен антарганын, ол калапту јуу-согушты Ленин баштап өткүргенин, Совет јан болгонын, Совет јан јоктуларга нени бергенин јартап куучындап турат. Михаил Козлов јангыс ла алтын бедреечи, пропагандист эмес, је ол јакшы нөкөр.

Михаил Сыргашты калаш эдерге үредет. Петр Павлович, Антонов Иван, Макаров Николай колхозто эрчимдү туружат.

Бу мынан бис автор јаан шүүлтени көргүскенин, алтай ла орус албатынын јангыс амадузын көрүп јадыс. Алтайлар орус тилди бойлоры үренет, орустар алтай тилди база бойлоры үренет. Бу алтайларды албанла руссифицировать эдип турганы эмес, албаты бойынын јадын-јүрүмиле колболыжып турганы болуп јат.

Повесть бисти албатынын культурный революциязынын башталганыла таныштырат: айылды таштап, турага көчкөни, калаш быжыары, школго үренери, бирлежип иштеери, крестүлери аттын эдин јиири. кижжи алары, канайда той эдери, эр ле үй улустын эмдиги јандары ла оног до өскө керектер јарталат.

Алтан албаты көчкүн жадын-жүрүмнөн жаңыс жерге биригип, жаңы жадын баштаганын повесть көргүзөт.

Автор анчадала байлардын, жайзандардын, камдардын кылык-жаңын чокум көргүзөт. Баабал, Мыклай, Чокуш — олар мекечи, куурмакчы, ачап, калжу, керек болзо — өштүзүн өлтүрүп салар жүүндери бар. Олорло коштой олордын колтукчылары база да жакшы көргүзүлгөн (Тамской, Моколуш, Сакыбас).

Ч. А. Чунижеков ол өйдү жакшы билерин, иит улуска андый улус бар болгонын чокум көргүзөт.

Бу повестьте бир канча једикпестер де бар. Автор кезик једикпестерин бойы да јоголтып койор аргалу болгон. Анчадала көп керектерди улай-телей тоолоп айдып јат.

Темдектезе, «Анчыбай уулыла экү школдон кунукчыл санаалу араай чыктылар. Адына учкажып алала. Сайдыс јуртка ажып келгиледи. Школго једип кирдилер. Јука чырайлу алтай үредүчи Петр Петрович басып келеле...» (стр. 33, 34, 36, 37, 40, 70). Онон до өскө темдектер тоололып бичилгенин керелейт.

Автордын тили чөрчөкчи кижинин тили деп билдирет. Ч. А. Чунижеков — ол чөрчөкчи, је художественный произведениге чөрчөктин кеберлерин кийдирбес керек.

Автор өштүлерди сырагај ла неме билбей турган улус эдип көргүзөт, а Мундузакка көп артык кеберлер кошконы билдирет. Байла, автор геройын тын сүүп, оныла кожо бастыра ла учуралдарда кожо туружып, ого жаңыс ла жакшы кылык-јаңдар берген. Мундузактын жадын-жүрүмин шиндеп, Мундузак, алтай уулчак, андый бийик једимге јеткенине бис сүүнип, авторго јаан быйаныс јетиредис. Је Мундузак кезик јерде канайда, кемнинг болужыла бу ырыска јеткени јетире көргүзилбеген. Бастыра ла јерлерде ол улуска жакшы шүүлтелер айдып јат, оны кем үреткен? (Козлов, база кем?) Повестьте алтай ла орус улус најулык болгоны көрүзилет, өскө нациялар кайда? Автор ол украинен уулды (Эмериде үренер тушта) база да көргүскөн болзо, повестьтинг интернациональный учуры јаранар ла эди.

Кезикте ан-куштын жадын-жүрүмин, кылык-жаңыс јастыра көргүзөт.

Повесть тил, стиль јанынан јакшы бичилген, је једикпестери база да бар. Стиль јанынан, темдектезе, «Күс өйдө Мундузак энезиле экү кендир јулуп, танкы кезип, оны учукка тизип, кургадып, картошко казып, оны оролоп, энезине болужатан». Бу «энезине болужатан» сөстөр катап ла «энезиле экү» деп сөсти такып айдып јат (стр. 6). «Эмезе эртен тура тенгери аяс. Салкын јок, јаш өлөңнинг бажын јыбар экчелтет». Јыбар ла салкынның башказы незинде? (стр. 30, база 70. 147, 117).

Көп эрмектер катап-катап айдылат. Темдектезе, «кулагы талбайып», «мен сенинг апагаш калажын јирим», оног до өскө.

Ч. А. Чунижеков орус сөстөрдү произведениеге аскыйдырган, керектү ле сөстөр туштап јат: печке, пол, потолок, венки, оспа, шляпа, прокос, чотоп, парта.

Диалект сөстөр база да ас. Јаңыс ла туба диалектен «была» кирген: «кожоңы была» (стр. 56), оног «ыраган» (86 стр.) — «ыраган» деп сөс.

Типографияның једикпези (стр. 57) — кавычканы тургуспаган. Стр. 56 — «момыш» деп сөсти бир јерде јаан буквадан бичиген, экинчизинде кичи буквадан.

«Мундузак» деп повестьте сюжет бар. је јетире көргүзилбеген, је бу аңылу произведение — улай-телей картиналу, эпизодторлу. Композиция јанынан јакшы, је кезик эпизодтор келишпей јат.

Повестьтин учуры незинде дезе, адазының ла уулының кожо јүрүмининг јакшы көргүзилгенинде.

Чалчык Анчинович Чунижеков повестьтин бир канча једикпестерин түзедип, толтырып, оног ары бичизип деп турубыс, ол тушта бу книга алтай кычыраачылардың күүнзеген книказы болор. Автор бу повестьти таштабазын, оног ары иштезин, алтай албатының јадын јүрүмин литературада кенде көргүзерге эрчимдү турушсын.

ӨТКӨН ЖЫЛДАРДАН

С. ПАХАЕВ

ТУУЛУ АЛТАЙДЫН КЫЗЫЛ ГВАРДЕЕЦТЕРИ

Кызыл гвардиянын ат-нерелү тартыжузы улу Октябрьский революциянын историясында жаркынду бичилген.

Улу Октябрьский социалистический революциянын жөнүзүндө кызыл гвардиянын учуры жаан болгонун В. И. Ленин төмөктөп, мындайда бичиген: «Ишкүчиле жаткандарды кулданаачылардан жайымдаарында кызыл гвардия агару ла жаан учурлу исторический керек эткен».

Кызыл гвардеецтердин отрядтары ол өйдө Туулу Алтайда да төзөлгөн.

Кызыл гвардеецтердин отрядтарынын бирүзи Шеба-линде төзөлгөн. Оны В. И. Плетнев башкарган.

Василий Иванович Плетнев орто жаткан крестьян ки-жининг билезинде чыккан. 1909 жылда оны кааннын че-рүзине алгандар. В. И. Плетнев мында большевиктерле жуукташкан. Черүдөн жанып келеле, ол Бийсктеги РСДРП-нин бөлүгиле жуукташып, крестьяндар ортозында жа-жытту иш өткүргөн. Империалистический жуу ойинде оны черүге катап алгылаган. 1917 жылда В. И. Плетнев большевистский партиянын членине кирген. Фронттон жанып келеле, Шебалин журтта Совет төзөгөн.

Кулактарла күүн-кайрал жок тартыжары жанынан. Совет башкарунын чыгарган баштапкы декреттерин таркадары жанынан В. И. Плетнев башкарып турган Совет крестьяндардын ортозында жаан иш өткүргөн. Со-вет башкару продовольственный политика өткүрүп ту-рар өйдө журт жерлерде классовый тартыжу анчадала-тыгый берген Кулактар ла байлар Советтерле тарты-

жарын элбеде берген. Советтерди тыгыдарга ла олор-
дын ижин өрө көдүрерге Шебалиндеги Совден кызыл
гвардиянын отрядын төзөгөн. Бу отрядта озо баштап
20 кижи, онын кийининде 260 кижи болгон деп эске
алынып, В. И. Лыжин бичийт.

Бу отряд алдындагы фронтовиктердег, жоктуларда
ла орто жаткан крестьяндардан турган. Анда орустар
ла алтайлар болгон. В. И. Плетневтың болушчылары
Василий Зырянов ла Иван Белков болгон.

Бойынын ижин жербойынын контрреволюционерле-
ри база өткүрүп турган. Каракорум-Алтайский окруж-
ной управа бу өйдө Октябрьский революциядан качып
келген контрреволюционерлердин жуулышкан жери боло
берген.

Бу управада жербойынын буржуазно-националист-
теринин ле өскө жерден келип, Туулу Алтайда жажы-
нып турган эсерлердин, ак бандиттердин ле монархист-
тердин контрреволюционный бөлүгү төзөлгөн. Ак бан-
диттердин офицерлеринин болушыла Каракорум бойы-
нын отрядтарын төзөгөн. Бу отрядтар 1918 жылда май
айда эки катап Шебалиндеги ле Бийсктеги Советтерге
табару эткен. Же кызыл гвардеецтер оларды оодо соккон.

Каракорумнын мындый керектерине удур болуп,
Алтайский губернский Совет онын башчыларын аресто-
вать эдер деп жөп чыгарган. Же бу жөпти көдүрерге ке-
лишпеди: 1918 жылда 25 майда өскө ороондордын им-
периалисттеринин жөмөжиле чехословацкий корпус Со-
вет жанга удур түймөөн көдүргөн.

США-нын, Англиянын, Франциянын, Япониянын ла
оног до өскө империалистический ороондордын 1918
жылда бистин ороонго удур ууландырган военный ин-
тервенциязы ла ак чехтердин түймөөни Сибирьдин,
Уралдын ла Поволжьенин кулактарына Совет жанга
удур түймөөн көдүрерге жөмөлтө эткен. Же кызыл гвар-
деецтердин отрядтары өштүлөрле эрчимдү тартыжа
берген. Оштүлөрле тартыжуны анчадала С. Г. Лазо
башкарып турган Забайкальский фронттын кызыл гвар-
деецтери ле кызыл черүчилери узак өткүргөн. Уч ай-
дын туркунына олар Сибирьдеги ле Ыраак Күнчыгыш-
тагы ак чехтер ле ак гвардеецтер бирикпезин деп атне-
релү тартышкандар. Бу тартыжуда Алтайдын кызыл

гвардеецтеринин отрядтары база турушкан. Бийсктин кызыл гвардеецтеринин отрядында Чамалда жаткан Тихон Мендиек, Чопошто жаткан Анна Васильевна Тозыякова-Шупфер ле оноң до өскөлөри турушкан. Бу жууда Круглобайкальский деп темир жолдогы Слюдянка деп станцияда Тихон Мендиек ле Оноңдойдо жаткан Лиза Зяткова ат-нерелү тартыжуда өлгөн.

Чехословактарла, ак гвардеецтерле калапту тартыжуны Алтайдын кызыл гвардеецтери өткүргөн. Партиянын губкомы ла Советтин губисполкомы өштүлөрле тартыжарына Алтайдын бастыра революционный ийдекүчин көдүргөн. Партийный ла советский органдардын кычырузыла Новониколаевсктен Барнаулга келип жаткан өштүлөрле тартыжарга ишмекчилердин кызыл гвардейский отрядтары төзөлгөн. Олор өштүлөргө удуратын тартышкан.

Кызыл гвардиянын отрядтарын төзөөри жанынан ишти Бийсктин большевиктери түргөн өткүргөн.

1918 жылда июнь айдын баштапкы күндеринде Бийсктеги Совдептин кычырузы аайынча, Шебагин журттан Туулу Алтайдын кызыл гвардеецтеринин отряды фронтко барган. Бу отрядты В. И. Плетнев башкарган. Бийскке барып жадала, бу отряд жолой көп журт жерлерде Совет жанды корызын деп митингтер өткүрүп, отрядка көп улус кожуп алган.

Ол тушта фронт Чумыш деп суула өдүп турган.

1918 жылда 8 июньда ак гвардеецтер ле ак чехтер Чумыш деп сууны кечип желеле, пулеметтоң ло жаан орудиелерден кызыл гвардеецтерди аткылай берген. Ле кызыл гвардеецтер, тоозы ас та болгон болзо, мылтык, ок-тары жетпей де турган болзо, Долгих, Бачурин, Плетнев деп командирлерине баштадып, ак гвардеецтерле от-калапту тартыжа берген. Бу жууда Туулу Алтайдын кызыл гвардеецтеринен В. С. Зырянов, Г. С. Черданцев, Александр Тарасов ло оноң до өскөлөри бойлорынын ат-нерезин көргүскөн.

Кызыл гвардия Алтайская деп станцияга жетире кайра келген, оноң Бийсктин ле Туулу Алтайдын кызыл гвардеецтери Бийскке баратан жол жаар кайра келгилеген.

Кызыл гвардеецтер фронтко барганынын шылтуунда каракорумецтер Совет жанга удур туруп, түймөн

чыгарган. Олордын отряды Лукашевич деп офицерге баштадып, Алтайское деп журтка једип јелген. Онон улам Бийский Совдеп ак гвардеецтердин ле каракорумецтердин ортозында боло берген.

•Каракорумецтерге јербойынын садучылары, кулактары ла эсерлери болушкан. Онон улам Алтайское деп журттагы Совдепти олор јоголтоло, онын кезик члендерин арестовать эделе, бу журтта «Сибирьде Удурумга турган башкару» тӱзӱгӱн. «Сибирьде башкарунын» чыгартулу кижизи Венярский ол ӱйдӱ Бийсктен Совдептин председатели болуп турган З. Я. Двойныхка мындый телеграмма ийген: «Бийскти Сибирский военный башкару курчап алган. Сен ле сенин нӱкӱрлӱрин бойыгардын кӱӱнигерле биске багыгар. Бакпас болзогор, сени ле сенин болушчыларыңды бууп саларыс». З. Я. Двойных ого каруу эдип мынайда телеграмма берген: «Бис бойыстын позициябысты кажы ла бандитке берерге болуп Совет јанды јуулап албаганыс».

Бийсктеги Совдептин јакарузы аайынча, Алтайское деп журт јаар В. И. Плетневтын отряды барган. Бу отряд каракорумецтерле Нижняя Каменка ла Алтайское деп журттардын ортозында тушташкан. Каракорумецтердин тоозы кӱп тӱ болзо, је олор курчадарынан коркып, Алтайское јаар, онон Улалу јаар качкылаган Кызыл гвардеецтер Алтайское деп журтты каракорумецтерден јайымдап алала, Совдепти катап тургускан В. И. Плетневтын отряды онон Шебалинге јелген. Шебалин бу ӱйдӱ ӱштӱлерден јайым болгон.

Шебалиндеги Совдеп ле андагы кызыл гвардеецтердин отряды бастыра јанынан ӱштӱлерге курчадып салган. Олорды тӱштӱк јанынан Сатуниннин карательный отряды ла тӱндӱк јанынан Каракорум курчап алган. Шебалиндеги кызыл гвардеецтер, тоозы ас, јуу-јеп сели једикпес болгонынан улам, ӱштӱлерле узак тартыжып болбогон.

Мындый кӱч айалгада ӱштӱлерле тартыжарга кызыл гвардеецтерге ӱскӱ эп-арга табар керек болгон.

Онын учун кызыл гвардеецтердин командирлери ле Совдептин члендери бойлорынын јуунында јажытту тартыжу ӱткӱрер деп јӱп чыгарган. Мындый јӱп ол тужунда кызыл гвардеецтердин јуучыл ийде-кӱчин ле бой

лорынын тоозын келер өйдөги тартыжуга корып аларга арга берип турган.

1918 жылда июль айдын баштапкы күндеринде В. И. Плетнев башкарып турган кызыл гвардеецтердин отряды Шебалиннен чыккан. Себинин боочызына чыгала, отряд митинг өткүргөн. Совет жан учун өштүлөрлө күүн-кайрал жок тартыжар деп, кызыл гвардеецтер молжонгылайла, оогош группаларга бөлинип, туш-башка жүрө берген. Бу кызыл гвардеецтердин көп сабазы Шебалин, Чаргы, Алтайское, Сарысу деп журттардын жанында болгон. В. Лыжин ле А. П. Клепиков башкарып турган кызыл гвардеецтер өштүлөрлө Чичке-Чаргынын жанында тартыжу өткүрип турган. Бу тартыжуда көп кызыл гвардеецтер бойлорынын ат-нерезин көргүскөн. онын тоозында Чаргыда жаткан кызыл гвардеец И. И. Паушев болгон.

Каракорум «Удурумга турган ак гвардейский башкаруга» болужып, Туулу Алтайда төзөлгөн Советтерди жоголтып турган. Анайып, Иван Иванович Некоряков башкарып турган Улалудагы Совдепти жоголткон. И. И. Некоряковты Сатуниннинг отряды арестовать эделе, 1918 жылда июль айдын ортозында Шебалинде адып салган. Оныла кожо кызыл гвардеецтердин жажытту группазынын башкараачызын, Улалудагы почтанын начальнигин И. М. Поповты, кызыл гвардеецтерди: С. К. Светоносовты, П. М. Лучкинди ак бандиттер өлтүргөндөр.

Каракорум жаңыс ла В. И. Плетневтын отрядыла жуулашкан эмес, же Петр Федорович Сухов башкарган кызыл гвардеецтердин отрядын жоголторго акгвардеецтерге болушкан.

1918 жылда августтын баштапкы күндеринде Суховтын отряды Туулу Алтайга келген. Ак бандиттер, кулактар, абыстар Суховтын отряды келгенин билеле, кызыл гвардеецтер журт жердеги улусты тоноп, өлтүрип туру деп. улус ортозында куурмакту, төгүн эрмек жайып турган. Онын учун кезик журттардагы улус кызыл гвардеецтерге бүдүмчи жок болгон. Же качан Суховтын отряды Мооты-Оозына келеле, улусты тонобой, олорло жакшы эрмектежип, бойынын алдында турган амадузын жартап, дисциплиназын жакшы көргүскенинен улам бу журттагы улустын күүн-санаазы кызыл гвардеецтер

керегинде өскөлөнө берген. Качан Суховтын отряды Кан-Оозы жаар барарда, Мооты-Оозында жаткан улус ого аш-курсак, аттар берген. Бу аттарды ла оныла кожо келген улусты Сухов Абайдан ойто жандырып ийген. Ол керегинде Мооты-Оозында жаткан Ю. Г. Рулев эске алынып, мынайда бичиген: «Петр Сухов бир канча улусты бойына кычырган, ол тоодо мен кожо болгом. «Кан-Оозына канайда једип алар, анаар баратан јол кандый?»—деп сураган. Бистин отрядка јербойынын улузынан болуш керек деп айткан».

Петр Суховтын отрядын Туулу Алтайга кийдирбеске, Каракорум албаданган. Ондойдогы. Кош-Агаштагы волостной земский управаларга ийген телеграммазында Каракорум мынайда айдат: «Суховтын отрядын Туулу Алтайга теренжиде кийдирбей, оныла тартыжыгар, онын баратан јолынан малды, анчадала аттарды, туура апарыгар».

Суховтын отряды Абайга јеткелекте, Улалудан поручик Любимцевке баштаткан ак гвардеецтердин отрядын Каракорум Катандуга ийген. Бу отряд јербойындагы кулактардын, эсерлердин болужыла, Түнгүр деп јурттын алтыгы јанында Суховтын отряды баратан кызык јолго сакып алган. Офицер Малкинге баштаткан ак гвардеецтердин экинчи отряды Суховтын отрядын Чуйдын јолына божотпоско, Ийинге келип сакып алган. Ого коштой, эсер Казарцев Түнгүрдин бойында кулацкий отряд тѳзѳйлѳ, јажырып салган. Суховтын отрядын ак гвардеецтердин ортозына экелерге, Казарцев бойы Абайда турган кызыл гвардеецтерге келген. Казарцев бойын Катандуда жаткан улустын чыгартулу кижизи деп айткан. Слерди Катандунын улузы сакып јат, слерге аттар, азык-түлүк јанынан мен болужарым деп, эсер Казарцев мекеленген. Казарцев Суховтын отрядын 9 августта 1918 јылда Катандуга экелген.

Катандудан Суховтын отряды 10 августта чыккан. Бу отрядта 250-ге јуук кызыл гвардеецтер болгон. Сухов ѳштүлердин каршулу кылыгын билбеген. 4 час түште Суховтын отряды Түнгүрди ѳдѳлѳ, Јети-Кочок деп суучакка једип келерде, сакып алган ѳштүлер кызыл гвардеецтерди пулеметтордон ло мылтыктардан аткылай берген. Кѳп кызыл гвардеецтер мында ѳлгѳн. Бир кезек кызыл гвардеецтер Курушпей Чимчиковтын турлузына

келгендер. Ол керегинде К. Чимчиков 1936 жылда эске алынып, мынайда айткан: «Бистин турлуга 30-ка жуук улус келген. Кезик каргандар олордон коркыйла, кача берген, мен дезе артып калгам. Мен орустап жакшы билетен болгом. Келген улус менен аттар сураган. Бисте канча ат бар, ончозын олорго береле, ол улусты Чуйдын жолуна жетирип салгам...»

Арткан кызыл гвардеецтерди кулактардын ла казактардын отрядтары бедреп турган. Торт куннин бажында аштап, арып калган эки болук кызыл гвардеецтерди оштүлөрдүн отрядтары тудуп алган. Бу кызыл гвардеецтерле кожо П. Ф. Сухов болгон. Ак гвардеецтердин полковниги Волков бастыра суховецтерди атсын деп жакару берген. Суховты адарга турарда, ол оштүлөргө мынайда айткан: «Слер менин нокорлоримди адып салганаар, мени де адып койороор, же слер ишмекчи классты адып болбозоор, онын эткен керектерин жоголтып болбозоор... Слердин ойингер узак артпаган!»

1918 жылдагы кызыл гвардеецтердин тартыжузы 1919 жылда Туулу Алтайда партизандардын движениезин белетеген. 1919 жылда Суховтыг ла Плетневтын отрядтары болгон жерлерде партизандардын движениези элбей берген. Алтайдын чол жериндеги партизандардын отрядтары биригип, черу тозогон. Бу черуде 40 мунга жуук кижилер болгон. Онын командири Е. М. Мамонтов болгон. Туулу Алтайда бу ойдө 1-кы горно-конный партизанский дивизия оштүлөргө тартылып турган. Бу дивизияда 18 мунга жуук кижилер, онын командири И. Я. Третьяк болгон.

Бу ойдө кызыл гвардеецтер бойлорынын тартыжузын токтотпогон. Олор жажытту иштеп, большевиктердин группаларын, партизандардын отрядтарын тозоогорго жаан болужын жетирген. Ого коштой, олордын коп сабазы партизандарга кожулып, оштүлөргө тартылып турган. Анайып, Плетневтын отряды Туулу Алтайдын партизандарына кожулып, оштүлөргө откалапту тартылып турган. Алдында Плетневтын отрядында болгон В. С. Зырянов 1-кы горно-конный партизанский дивизиянын штабынын начальниги болгон, В. М. Лыжин 6-кы горно-конный партизанский полктын командири болгон.

БАЖАЛЫКТАР

Л. Кокышев. Литература — партиянын чындык болушчызы	3
Б. Укачин. Бис Советтин улузы (үлгер)	9
Алтайдын жаан наҗызы	11
Г. Кондаков. Жаан писатель. (Алтай тилге Вл. Качканаков көчүргөн)	12
А. Эдоков. Жинттердин јакшынак јүрүм. (Алтай тилге И. Чул- чушев көчүргөн)	22
А. Ередеев. Амадуун бүтсин, Анна	30
И. Чулунов. Поэттерге	32
Эне	33
А. Ередеев. Јилбиркек эзин (балдарга)	35
К. Қозлов. Коткенин уулы (очерк). (Алтай тилге Н. Кучияк көчүргөн)	41
Аржан Адаров. Лирический үлгерлер	48
Апту агаш	49
Амаду	50
С. Суразаков. Шил көс (куучын)	53
Картаев Мызай (куучын)	56
Э. Палкин. Јүрек (поэманын учы)	60
У. Садыков. Кечүни көрбөй јадып, өдүгинди суурба (куучын)	73
А. Ередеев. Јаныксап керегинде үлгерлер	82
С. Каташ. Наҗыларыстын эзени. (Алтай тилге У. Садыков кө- чүргөн)	84
Паслей Самык. Јирменчи чактын кижизи	93
Јинт ийде	95
Күс	—
Алтайдагы тун	96
«Салкын көп салымда...»	—
«Қара суулар шорқыражып...»	97
«Ак-јарыктын үстүне...»	—
Уйуктаган бала	—
Койонок	98
Јалку кiske ле омок чычкан	—
Б. Суркашев. Алтайымды сананзам...	100
Чоокырай	—
Јаныксадым	101
Н. Тепуков. Эне-Алтай	—
Гримау јыгылган...	102
Н. Майманов. Агын суу ла көблмөк (басня)	103
В. Панов. «Мундузак»	105
С. Пахаев. Туулу Алтайдын кызыл гвардеецтери. (Алтай тилге Т. Тухтенов көчүргөн)	109

